

Заснований у квітні 2015 р.

Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 1915 від 30.05.2024 року. Ідентифікатор
медіа: R30-05123.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа –
Одеський державний університет внутрішніх
справ (вул. Успенська, буд. 1, м. Одеса, 65014,
oduvsofficial@gmail.com, тел. 048-793-50-00).

Виходить чотири рази на рік.
Мова видання: українська, англійська,
польська, німецька, французька, іспанська.

На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) та Наказу Міністерства освіти
та науки України № 1166 від 23.12.2022 р.
(додаток 3) журнал включено до Переліку
наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузях бізнес,
адміністрування та право і безпека та
оборона (D8 «Право», D9 «Міжнародне
право», K9 «Правоохоронна діяльність»).

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща).

Адреса редакції:
вул. Успенська, 1
м. Одеса, Україна, 65014

Одеський державний університет
внутрішніх справ

Юридичний бюлетень

Випуск 37

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 12 від 30.09.2025 р.)

Головний редактор:

Галуцько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заступник декана Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Заступник головного редактора:

Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ.

Секретар:

Ізбащ Катерина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ.

Члени редакційної колегії:

Аброськін В'ячеслав Васильович, кандидат юридичних наук, Одеський державний університет внутрішніх справ; Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ; Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ; Белогубова Оксана Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача з наукової роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»; Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ; Боровик Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Горощко Валентина Валентинівна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Дем'янчук Віталій Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, ректор Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Денисова Аліна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Дришлюк Володимир Ігорович, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права Одеського державного університету внутрішніх справ; Дрьомін Віктор Миколайович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України (НАПрН України), професор кафедри кримінального процесу, оперативно-розшукової та детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», заслужений діяч науки і техніки України, керівник Центру з проблем вивчення організованої злочинності та корупції; Іванський Андрій Йосипович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатики та права Національної академії правових наук України, професор кафедри Державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету; Ільків Олег Васильович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука; Ісмаїлов Карен Юрійович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ; Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Корнієнко Максим Вікторович, доктор юридичних наук, професор, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Колб Олександр Ігорович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Крикун Вячеслав Віталійович, доктор юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Легеза Юлія Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Інституту соціальних та гуманітарних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»; Мандриченко Жанна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-детективної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»; Матієнко Тетяна Василівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Меркулова Валентина Олександрівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ; Нікітін Анатолій Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ; Павлютін Юрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративної діяльності поліції Одеського державного університету внутрішніх справ; Пасько Ольга Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Предместніков Олег Гарійович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри права Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; Прудка Людмила Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри криміналістики та психології Одеського державного університету внутрішніх справ; Резніченко Семен Васильович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ; Тетерятник Ганна Костянтинівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Синицин Павло Миколайович, доктор філософії в галузі знань – 081 Право, доцент кафедри «Національне та міжнародне право» Одеського національного морського університету; Ярмачі Христофор Петрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ; Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc, Lecturer in International Relations, School of Law, Tallinn Technical University (Tallinn, Estonia); Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil., Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology, Business and Design Fakultät für Wirtschaftswissenschaften Wismar Business School Philipp-Müller-Straße (Wismar, Germany).

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікації

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

ISSN 2414-4207 (Print)

ISSN 2664-6358 (Online)

© ОДУВС, 2025

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

<i>Берендєєва Анастасія Ігорівна, Шевчук Вікторія Вікторівна</i> АНТИКОРУПЦІЙНІ ОБМЕЖЕННЯ У СФЕРІ ВІДОМЧОЇ ОСВІТИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАВОВИХ КОЛІЗІЙ.....	7
<i>Кравченко Марина Олександрівна</i> ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ СУДДІВ УКРАЇНИ.....	14
<i>Паскар Ауріка Лазорівна</i> ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ ЗА ВТРУЧАННЯ В ЄДИНУ СУДОВУ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНУ СИСТЕМУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	20

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

<i>Луценко Олена Євгенівна</i> ВИВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ: РОЗШИРЕННЯ ПІДСТАВ ТА ЗМІНА СУТНОСТІ ЗМІСТУ.....	27
<i>Недолуга Дмитро Сергійович</i> ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ОФОРМЛЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА АРЕШТОВАНІ ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ, РЕАЛІЗОВАНІ ЧЕРЕЗ ЕЛЕКТРОННІ ТОРГИ.....	36
<i>Самох Микола Юрійович</i> ВИЗНАННЯ ПРАВОЧИНІВ НЕДІЙСНИМИ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ.....	44

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Галуцько Віра Миколаївна</i> ЗАХИСТ ПРАВ ГРОМАДЯН У ДЕЯКИХ АСПЕКТАХ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЗАКОРДОНОМ.....	54
<i>Матвєєв Олексій Миколайович</i> ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ТА КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ.....	59
<i>Мащенко Вероніка Сергіївна</i> ІНСТИТУЦІЙНО-НОРМАТИВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ЯК ІНТЕГРАЛЬНОГО ПРЕВЕНТИВНОГО ІНСТРУМЕНТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	65

<i>Стойков Алєк Віталійович</i> СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	73
---	----

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

<i>Ричка Денис Олегович</i> ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯМ НА ОПТОВИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКАХ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	78
---	----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Вайда Тарас Степанович</i> ТАКТИКА ДІЙ ТА ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ (НАСЕЛЕННЯ) У РАЗІ ВИНИКНЕННЯ РАДІАЦІЙНОЇ НЕБЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	86
<i>Шаронов Андрій Павлович</i> ТРУДОВІ ФУНКЦІЇ ОПЕРУПОВНОВАЖЕНОГО В ПАРАДИГМІ ІЛР: НОРМАТИВНО-ПРАКТИЧНІ ОРИСИ ТА КІБЕРКОМПОНЕНТ.....	97

БЕЗПЕКОВИЙ СЕКТОР ДЕРЖАВИ

<i>Бесчастний Віктор Миколайович</i> ВИЩА ОСВІТА І НАУКА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ, СТРАТЕГІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ.....	107
<i>Кочман Костянтин Павлович</i> МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЬОВАНИХ КІБЕРАТАК ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	115
<i>Меликов Руслан Гюндуз Огли, Мацько Віта Андріївна</i> КОМЕРЦІЙНО ОТРИМАНА РОЗВІДКА (CSINT) У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ.....	123
<i>Труба Роман Михайлович</i> ОСНОВНІ ОЗНАКИ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	131

CONTENTS

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF THE STATE AND LAW

<i>Berendieieva Anastasiia Ihorivna, Shevchuk Victoria Viktorivna</i> ANTI-CORRUPTION RESTRICTIONS IN THE FIELD OF DEPARTMENTAL EDUCATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES THROUGH THE PRISM OF LEGAL CONFLICTS.....	7
<i>Kravchenko Maryna Oleksandrivna</i> ON THE ISSUE OF THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE HIGH QUALIFICATION COMMISSION OF JUDGES OF UKRAINE.....	14
<i>Paskar Aurika Lazorivna</i> JUDGE'S LIABILITY FOR INTERFERENCE IN THE UNIFIED JUDICIAL INFORMATION TELECOMMUNICATIONS SYSTEM: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT.....	20

ISSUES OF CIVIL, COMMERCIAL AND LABOR LAW

<i>Lutsenko Olena Yevgenievna</i> THE RELEASE OF EMPLOYEES: EXPANDING THE GROUNDS AND CHANGING THE ESSENCE OF THE CONTENT.....	27
<i>Nedoluha Dmytro Serhiiovych</i> THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF REGISTERING OWNERSHIP OF SEIZED LAND PLOTS SOLD THROUGH ELECTRONIC AUCTIONS.....	36
<i>Samokh Mykola Yuriiovych</i> INVALIDATION OF TRANSACTIONS AS A WAY TO PROTECT VIOLATED RIGHTS AND INTERESTS.....	44

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE ACTIVITY

<i>Halunko Vira Mykolaivna</i> PROTECTION OF CITIZENS' RIGHTS IN SOME ASPECTS OF THE MIGRATION POLICY OF UKRAINE AND ABROAD.....	54
<i>Matvieiev Oleksii Mykolaiovych</i> LEGAL FRAMEWORK FOR MONITORING AND CONTROL SYSTEMS IN DEFENCE PROCUREMENT: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND INSTITUTIONAL MECHANISMS.....	59
<i>Mashchenko Veronika Serhiivna</i> THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	65
<i>Stoikov Alik Vitaliyovych</i> SUBJECTS ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF ENTREPRENEURIAL RIGHTS.....	73

PROBLEMS OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Rychka Denys Olehovych

PREVENTING ABUSE IN WHOLESALE ENERGY MARKETS: THE EXPERIENCE OF UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION.....	78
--	----

CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY

Vaida Taras Stepanovych

TACTICS OF ACTIONS AND SAFETY MEASURES OF POLICE OFFICERS (POPULATION) IN CASE OF RADIATION DANGER IN WAR CONDITIONS.....	86
--	----

Sharonov Andrii Pavlovych

LABOR FUNCTIONS OF THE OPERATIONAL AUTHORITY IN THE ILP PARADIGM: REGULATORY AND PRACTICAL ASPECTS AND CYBERCOMPONENTS.....	97
---	----

THE SECURITY SECTOR OF THE STATE

Beschastnyy Victor Mykolaiovych

HIGHER EDUCATION AND SCIENTIFIC DEVELOPMENT IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: CHALLENGES, STRATEGIC APPROACHES, AND FUTURE PROSPECTS.....	107
---	-----

Kochman Konstantin Pavlovich

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN CONDUCTING CONTROLLED CYBERATTACKS DURING ARMED CONFLICTS.....	115
---	-----

Melykov Ruslan Hiunduz Ohly, Matsko Vita Andriivna

COMMERCIALLY SOURCED INTELLIGENCE (CSINT) IN THE MODERN SECURITY SYSTEM: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES.....	123
---	-----

Truba Roman Mykhailovych

MAIN CHARACTERISTICS OF ENTITIES PROVIDING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	131
---	-----

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 342.9:378

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.01>

АНТИКОРУПЦІЙНІ ОБМЕЖЕННЯ У СФЕРІ ВІДОМЧОЇ ОСВІТИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРАВОВИХ КОЛІЗІЙ

Берендєєва Анастасія Ігорівна,
orcid.org/0000-0003-2708-3857
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-
правових дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Шевчук Вікторія Вікторівна,
orcid.org/0000-0002-3929-4769
старший викладач кафедри кафедри
загальноправових дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена аналізу антикорупційних обмежень, встановлених для працівників правоохоронних органів України, зокрема щодо можливості поєднання служби з педагогічною діяльністю у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Наголошується, що чинне законодавство, зокрема стаття 66 Закону України «Про Національну поліцію», дозволяє поліцейським лише науково-педагогічну, наукову та творчу діяльність, фактично позбавляючи їх права обіймати педагогічні посади, визначені статтею 53 Закону України «Про вищу освіту». Це створює правову колізію з положеннями статті 25 Закону України «Про запобігання корупції», яка прямо дозволяє викладацьку діяльність у широкому розумінні. Обґрунтовується, що в умовах воєнного стану залучення до освітнього процесу поліцейських, які мають бойовий досвід, отримали поранення (контузію, травму або каліцтво) під час виконання службових обов'язків і продовжують проходити службу з обмеженою придатністю відповідно до законодавства, має не лише освітнє, але й соціальне значення, сприяючи професійній реабілітації та передачі унікального досвіду новому поколінню правоохоронців. Особливий акцент зроблено на підготовці кадрів до використання безпілотних літальних

апаратів, що не потребує наукової складової, а базується на прикладних знаннях і навичках, отриманих у реальних бойових умовах. Показано, що законодавчі зміни уперше виокремили категорію педагогічних працівників, що створює підґрунтя для оновлення системи відомчої освіти. Запропоновано доповнити статтю 66 закону України «Про Національну поліцію» дозволом педагогічної діяльності, що забезпечить узгодженість антикорупційної політики та потреб підготовки правоохоронних кадрів.

Ключові слова: антикорупційні обмеження, правоохоронні органи, воєнний стан, підготовка кадрів, національна безпека, безпілотні літальні апарати, соціальний захист, Національна поліція, МВС України, освіта.

ANTI-CORRUPTION RESTRICTIONS IN THE FIELD OF DEPARTMENTAL EDUCATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES THROUGH THE PRISM OF LEGAL CONFLICTS

Berendieieva Anastasiia Ihorivna,
orcid.org/0000-0003-2708-3857
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Administrative and Legal Disciplines
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

Shevchuk Victoria Viktorivna,
orcid.org/0000-0002-3929-4769
Senior Lecturer at the Department
of General Legal Disciplines
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the analysis of anti-corruption restrictions established for employees of law enforcement agencies of Ukraine, in particular regarding the possibility of combining service with pedagogical activity in higher education institutions with specific training conditions. It is emphasized that the current legislation, in particular Article 66 of the Law of Ukraine "On the National Police", allows police officers only scientific and pedagogical, scientific and creative activities, effectively depriving them of the right to hold pedagogical positions defined by Article 53 of the Law of Ukraine "On Higher Education". This creates a legal conflict with the provisions of Article 25 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", which directly allows teaching activities in a broad sense. It is substantiated that in conditions of martial law, the involvement in the educational process of police officers who have combat experience, received injuries (concussion, trauma or mutilation) while performing their duties and continue to serve with limited fitness in accordance with the legislation has not only educational but also social significance, contributing to professional rehabilitation and the transfer of unique experience to a new generation of law enforcement officers. Special emphasis is placed on training personnel to use unmanned aerial vehicles, which does not require a scientific component, but is based on applied knowledge and skills obtained in real combat conditions. It is shown that legislative changes have for the first time singled out the category of pedagogical workers, which creates the basis for updating the departmental education system. It is proposed to supplement Article 66 of the Law of Ukraine "On the National Police" with a permit for pedagogical

activity, which will ensure the consistency of anti-corruption policy and the needs of law enforcement personnel training.

Key words: anti-corruption restrictions, law enforcement agencies, martial law, personnel training, national security, unmanned aerial vehicles, social protection, National Police, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, education.

Постановка проблеми. Сучасна антикорупційна політика України спирається на принцип пропорційності обмежень, які накладаються на осіб, уповноважених на виконання функцій держави, зокрема на представників правоохоронних органів. Її основним завданням є забезпечення балансу між запобіганням корупційним ризикам та гарантуванням реалізації прав працівників цих органів, особливо у сферах, що не пов'язані безпосередньо з виконанням владних повноважень. Антикорупційні механізми мають на меті мінімізувати можливості використання службового становища у приватних інтересах, забезпечити прозорість та підзвітність у діяльності державних інституцій, водночас не створюючи надмірних перешкод для професійного та особистісного розвитку працівників правоохоронних структур.

Заборони, які встановлюються для співробітників Національної поліції, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національної гвардії та інших правоохоронних інституцій, повинні мати чітко визначену мету та бути спрямованими на запобігання конкретним корупційним проявам. Вони не можуть носити декларативний або формальний характер, оскільки надмірне обмеження законних прав цих осіб не лише не підвищує ефективності антикорупційної політики, а й може негативно впливати на кадровий потенціал правоохоронної системи, обмежуючи можливості залучення фахівців до наукової, освітньої чи громадської діяльності. Особливої актуальності це набуває у сфері відомчої освіти, де участь практиків із правоохоронних органів у навчальному процесі має важливе значення для підготовки майбутніх кадрів. Тому сучасні підходи до формування антикорупційних обмежень повинні враховувати не лише потребу у протидії корупції, а й необхідність розвитку освітньої та наукової складових у правоохоронних органах.

Дослідження професійної підготовки поліцейських та антикорупційних обмежень у їх діяльності знайшли відображення у працях низки українських вчених. Так, Завістовський О.Д. та Король К.С. акцентують увагу на необхідності вдосконалення освітніх програм для працівників Національної поліції з урахуванням викликів воєнного часу, зокрема впровадження практико-орієнтованих дисциплін та залучення до викладання офіцерів із бойовим досвідом [1]. Гришук А.Б. аналізує правові механізми запобігання корупційним проявам у поліції, звертаючи особливу увагу на колізії між загальним антикорупційним законодавством та спеціальними нормами, що регулюють службу в Національній поліції [2]. Мердова О., Сахно А. та Хозлу І. у науково-практичних рекомендаціях «Врегулювання потенційного та реального конфлікту інтересів, пов'язаного з роботою близьких осіб у структурі Національної поліції України» пропонують конкретні алгоритми та адміністративно-правові рішення щодо врегулювання конфлікту інтересів у кадровій політиці Національної поліції [3]. Однак у сучасних умовах воєнного стану, коли перед системою відомчої освіти постають нові виклики – від залучення офіцерів-практиків до освітнього процесу до врегулювання законодавчих колізій між загальними та спеціальними антикорупційними нормами, – виникає потреба у комплексному аналізі цих проблем.

Мета статті полягає у виявленні правових колізій між антикорупційними обмеженнями та потребами відомчої освіти та в обґрунтуванні необхідності внесення законодавчих змін щодо вирішення цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку відомчої освіти в Україні засвідчує нагальну потребу у залученні до освітнього процесу фахівців-практиків, здатних забезпечити підготовку майбутніх офіцерів на основі поєднання теоретичних знань із реальним досвідом служби у правоохоронних органах. Особливої актуальності це набуває в умовах дії правового режиму воєнного стану, коли значна кількість працівників поліції та інших правоохоронних структур бере участь у забезпеченні національної безпеки й оборони, виконує завдання у зоні бойових дій та набуває унікального досвіду, який є надзвичайно цінним для підготовки майбутніх офіцерських кадрів. Залучення таких фахівців до викладацької роботи у відомчих закладах освіти створює можливість трансляції не лише професійних знань, а й практичних навичок, відпрацьованих у реальних екстремальних ситуаціях.

Крім того, надання можливості співробітникам правоохоронних органів, які отримали поранення (контузію, травму або каліцтво) під час виконання службових обов'язків, набули статусу осіб з інвалідністю внаслідок війни, частково втратили працездатність у зв'язку зі службовою діяльністю або продовжують проходити службу з обмеженою придатністю за станом здоров'я відповідно до законодавства, реалізовувати себе у сфері педагогічної діяльності у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, є не лише питанням підвищення якості освітнього процесу, але й важливим елементом соціальної підтримки та професійної реабілітації таких осіб. Це сприяє їх інтеграції у мирне життя, збереженню відчуття професійної значущості та передачі набутого досвіду новому поколінню правоохоронців, що повністю відповідає принципам соціальної справедливості та державної політики у сфері соціального забезпечення ветеранів і осіб з інвалідністю внаслідок війни.

Залучення офіцерів із бойовим досвідом до освітньої діяльності у відомчих закладах також має важливе виховне значення, оскільки формує у здобувачів освіти не лише професійну компетентність, але й патріотизм, стійкість та розуміння реальних викликів, із якими стикаються правоохоронні органи у період воєнного стану. Це створює унікальну можливість поєднання практичної та морально-етичної складових підготовки майбутніх офіцерів, що є особливо важливим у сучасних безпекових умовах.

Заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання, які функціонують у структурі Міністерства внутрішніх справ України, виступають ключовим елементом у формуванні професійної компетентності кадрів. Проте чинне законодавство України містить низку обмежень, що перешкоджають повноцінному використанню потенціалу поліцейських у ролі педагогічних працівників таких закладів.

Важливим етапом розвитку законодавства у сфері вищої освіти України стало ухвалення 6 червня 2024 року Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки наукової роботи в закладах вищої освіти» [4]. Цим нормативно-правовим актом було суттєво оновлено правове регулювання діяльності працівників закладів вищої освіти, зокрема вперше законодавчо закріплено категорію педагогічних працівників як окрему від науково-педагогічних і наукових. До прийняття зазначеного закону викладацька діяльність у закладах вищої освіти, у тому числі у закладах із специфічними умовами навчання, традиційно розглядалася крізь призму поєднання навчальної та наукової роботи, що зумовлювало необхідність віднесення викладачів до категорії науково-педагогічних працівників. Водночас практика функціонування відомчих закладів освіти, зокрема системи МВС, свідчила про потребу залучення до освітнього процесу фахівців-практиків, які володіють високим рівнем професійної компетентності, проте не завжди мають можливість або необхідність здійснювати наукову діяльність.

Прийняття зазначеного закону створило нормативну основу для більш гнучкого підходу до кадрової політики у закладах вищої освіти, чітко розмежувавши категорії педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників. У статті 53 закону України «Про вищу освіту» [5] визначено, що педагогічні працівники здійснюють навчальну, методичну та організаційну діяльність, не будучи зобов'язаними вести наукові дослідження. Це, в свою чергу, створює правові передумови для залучення до освітнього процесу у відомчих закладах МВС фахівців із практичним досвідом, у тому числі поліцейських, які продовжують проходити службу з обмеженою придатністю відповідно до законодавства та можуть реалізувати свій професійний потенціал у сфері педагогічної діяльності.

Але, відповідно до статті 66 закону України «Про Національну поліцію» поліцейським заборонено займатися будь-якою іншою оплачуваною діяльністю, крім науково-педагогічної, наукової або творчої [6]. Таким чином, педагогічна діяльність як окремий вид викладацької роботи, визначений у статті 53 закону України «Про вищу освіту», не охоплюється переліком дозволених, що унеможливорює для поліцейських легальне суміщення служби з роботою на педагогічних посадах у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Ця ситуація видається проблемною з огляду на кілька обставин.

По-перше, стаття 25 закону України «Про запобігання корупції» прямо дозволяє особам, уповноваженим на виконання функцій держави, займатися викладацькою, науковою і творчою діяльністю, медичною практикою, інструкторською та суддівською практикою із спорту [7]. В законі України «Про освіту» викладацька діяльність трактується як діяльність, яка спрямована на формування знань, інших компетентностей, світогляду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, емоційно-вольових та/або фізичних якостей здобувачів освіти та яка провадиться педагогічним (науково-педагогічним) працівником [8]. Таким чином, антикорупційне законодавство не встановлює заборон для педагогічної діяльності як такої, розглядаючи її у широкому контексті викладацької роботи.

Обмеження, що містяться у профільному законі про Національну поліцію, звужують ці можливості, створюючи правову колізію між загальною та спеціальною нормою. З формально-юридичної точки зору діє принцип *lex specialis derogat legi generali*, за яким спеціальний закон має перевагу над загальним, однак у цьому випадку спеціальна норма не стільки конкретизує загальну, скільки вступає з нею у приховану суперечність, що вимагає законодавчого врегулювання.

По-друге, закон України «Про вищу освіту» чітко розмежовує категорії педагогічних, науково-педагогічних і наукових працівників закладів вищої освіти [5]. Педагогічні працівники виконують навчальну та методичну діяльність, яка не обов'язково передбачає ведення наукових досліджень. Натомість науково-педагогічні працівники поєднують освітню та наукову складові. Чинне формулювання у законі України «Про Національну поліцію» [6] призводить до того, що поліцейські можуть легально працювати лише на науково-педагогічних посадах, тоді як педагогічні посади для них залишаються закритими, попри те, що саме вони найбільше відповідають практико-орієнтованим завданням відомчої освіти.

По-третє, обмеження педагогічної діяльності суперечить завданням розвитку кадрового потенціалу відомчих закладів вищої освіти. У структурі МВС та інших відомств функціонують десятки навчальних закладів, які готують фахівців для правоохоронної системи. Формальна заборона педагогічної діяльності для співробітників правоохоронних органів не лише звужує кадровий резерв закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а й істотно впливає на якість підготовки

здобувачів освіти, які позбавляються можливості безпосередньо отримувати знання від професіоналів-практиків. Звичайно, чинне законодавство не перешкоджає таким фахівцям працювати на посадах науково-педагогічних працівників, однак така діяльність передбачає обов'язкове поєднання викладання з науковими дослідженнями [5], що не завжди є доцільним або можливим. По-перше, далеко не всі навчальні дисципліни у відомчих закладах освіти потребують наукової складової: значна їх частина має прикладний характер і вимагає від викладача насамперед практичного досвіду у сфері правоохоронної діяльності, наприклад, щодо тактики дій поліції, організації публічної безпеки, здійснення службово-бойових завдань, тощо. У таких випадках основна цінність викладача полягає у його професійному досвіді, а не у наукових здобутках.

Яскравим прикладом може бути підготовка кадрів правоохоронних органів до застосування безпілотних літальних апаратів в умовах воєнного стану. Сучасний досвід оборони України довів, що безпілотні літальні апарати стали ключовим інструментом у забезпеченні розвідки, моніторингу територій, координації дій силових структур, пошуково-рятувальних операцій та документуванні воєнних злочинів. Саме тому залучення до освітнього процесу офіцерів-практиків, які безпосередньо застосовували безпілотні літальні апарати у зоні бойових дій, має принципове значення.

Запровадження окремих навчальних модулів, присвячених правовим аспектам, тактичному використанню й технічному обслуговуванню безпілотних літальних апаратів, за участі інструкторів із реальним бойовим досвідом дозволить забезпечити високий рівень підготовки без зайвих академічних вимог. Це сприятиме оптимальному використанню кадрового потенціалу практиків, чий професійний досвід не потребує наукового оформлення, але є надзвичайно цінним для підготовки майбутніх офіцерів правоохоронних органів.

Завістовський О.Д. та Король К.С. наголошують, що освітні програми підготовки поліцейських у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання мають обов'язково включати формування у майбутніх правоохоронців практичних навичок з тактичної медицини в умовах бойових дій, дій під час артилерійських обстрілів, поводження з військовополоненими в рамках тактико-спеціальної підготовки, а також умінь ефективно діяти в екстремальних ситуаціях під час контакту з диверсійно-розвідувальними групами противника [1, с. 572]. Викладання таких дисциплін не потребує обов'язкового поєднання з науковими дослідженнями, оскільки їх основна мета – передача прикладних знань і навичок, отриманих у реальних бойових і оперативних умовах. На відміну від фундаментальної науки, що потребує тривалих досліджень і публікацій, підготовка здобувачів вищої освіти має бути спрямована на формування практичної компетентності, здатності швидко реагувати на сучасні виклики безпеки та ефективно застосовувати технології у правоохоронній діяльності.

По-друге, чимало висококваліфікованих поліцейських-практиків не можуть повноцінно займатися науковою діяльністю, зокрема через відсутність можливостей для проведення досліджень, публікацій чи участі у наукових проєктах. Тому вимога обов'язкового поєднання педагогічної роботи з науковою автоматично відсікає від викладання значну кількість фахівців, чий професійний досвід є надзвичайно важливим для якісної підготовки майбутніх офіцерів правоохоронних органів.

Варто також підкреслити, що розширення переліку дозволених видів діяльності не суперечитиме антикорупційному законодавству, адже, як ми зазначили вище, здійснення викладацької діяльності дозволено законом України «Про запобігання корупції» саме у широкому розумінні закону України «Про освіту».

Висновки. Узагальнюючи наведені аргументи, можна дійти висновку, що оптимальним шляхом вирішення проблеми є внесення змін до статті 66 закону України «Про Національну поліцію» шляхом доповнення переліку дозволених видів діяльності педагогічною діяльністю у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Таке формулювання є обґрунтованим з позицій юридичної логіки, освітньої доцільності та правової узгодженості. Воно забезпечить баланс між вимогами антикорупційної політики та інтересами розвитку відомчої освіти, сприятиме підвищенню рівня професійної підготовки майбутніх правоохоронців і відповідатиме сучасним підходам до формування кадрового потенціалу сектору безпеки й оборони України.

Список використаних джерел:

1. Завістовський О.Д., Король К.С. Актуальні проблеми професійної підготовки поліцейських в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 569–573.
2. Грищук А. Б. Окремі аспекти запобігання корупції в органах Національної поліції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 527–532
3. Мердова О., Сахно А., Хозлу І. Врегулювання потенційного та реального конфлікту інтересів, пов'язаного з роботою близьких осіб у структурі Національної поліції України: науково-практичні рекомендації. Кропивницький, 2022. 27 с.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки наукової роботи в закладах вищої освіти : Закон України від 06.06.2024 № 3791-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3791-20#Text>
5. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18?find=1&text#Text>
6. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
7. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18?find=1&text#Text>
8. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2145-19#Text>

Дата надходження статті до редакції: 12.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 29.06.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

УДК 347.97/.99

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.02>

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ СУДДІВ УКРАЇНИ

Кравченко Марина Олександрівна,
orcid.org/0000-0003-2680-8430

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри організації судових,
правоохоронних органів та адвокатури
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

У статті проаналізовано історичний розвиток та сучасний стан функціонування Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (надалі – ВККС України) як центрального органу суддівського врядування, що відіграє ключову роль у кадровому забезпеченні суддівського корпусу.

Наукова новизна дослідження полягає у доповненні існуючої періодизації розвитку ВККС України четвертим етапом – періодом інституційної трансформації, який охоплює три підперіоди: а) функціонального переосмислення діяльності ВККС України (2014 р. – 2019 р.); б) інституційної паузи у діяльності ВККС України (2019 р. – 2023 р.); в) відновлення діяльності та запуск реформованої ВККС України (з 2023 р. по сьогодні).

Зроблено висновок, що виокремлення четвертого етапу розвитку ВККС України дозволяє глибше осмислити роль та значення цього органу суддівського врядування для судової гілки влади. Наголошено увагу на важливості стабілізації діяльності цього органу для гарантування належного функціонування судів та здійснення правосуддя.

Особлива увага у статті приділена першочерговому завданню, що постало перед ВККС України після поновлення її діяльності, зокрема, подолання дефіциту суддівських кадрів. У роботі наведено статистичні дані щодо вакантних посад у судах та більш детально висвітлено стан забезпечення судьями Одеського апеляційного суду. Окреслено заходи, вжиті ВККС України для подолання кадрової кризи, зокрема, оголошення конкурсних процедур.

Зроблено висновок щодо того, що ВККС України є ключовим елементом системи суддівського врядування, який відіграє центральну роль у формуванні та оновленні суддівського корпусу, забезпечуючи кадрову стабільність і якість правосуддя. Автор підкреслив, що безперервність роботи ВККС України має принципове значення для належного функціонування судової системи.

Ключові слова: суд, судова влада, суддівське врядування, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, судова реформа, кадрова криза у судах.

ON THE ISSUE OF THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE HIGH QUALIFICATION COMMISSION OF JUDGES OF UKRAINE

Kravchenko Maryna Oleksandrivna,
orcid.org/0000-0003-2680-8430
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor
Associate Professor at the Department
of Organization of Judicial, Law
Enforcement Agencies and Advocacy,
(National University "Odesa Law
Academy", Odesa, Ukraine)

The article analyzes the historical development and current state of the functioning of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine (hereinafter – HQCJ of Ukraine) as the central body of judicial governance, playing a key role in staffing the judiciary.

The scientific novelty of the study lies in the addition of a fourth stage to the existing periodization of HQCJ of Ukraine development – the period of institutional transformation, which includes three subperiods: a) functional rethinking of the HQCJ of Ukraine activities (2014–2019); b) institutional pause in HQCJ of Ukraine work (2019–2023); c) resumption of activities and the launch of the reformed HQCJ of Ukraine (from 2023 to the present).

It is concluded that the identification of the fourth stage of the development of the HQCJ of Ukraine allows for a deeper understanding of the role and significance of this body of judicial governance for the judicial branch of power. Attention is drawn to the importance of stabilizing the activities of this body to guarantee the proper functioning of the courts and the administration of justice.

The article pays special attention to the primary task that faced the HQCJ of Ukraine after its resumption of its activities, in particular, overcoming the shortage of judicial personnel. The paper provides statistical data on judicial vacancies and gives a detailed overview of staffing in the Odesa Court of Appeal. The measures taken by the HQCJ of Ukraine to overcome the personnel crisis are outlined, in particular the announcement of competitive procedures.

The conclusion is made that the HQCJ of Ukraine is a key element of the judicial governance system, which plays a central role in the formation and renewal of the judicial corps, ensuring personnel stability and the quality of justice. The author emphasized that the continuity of the HQCJ of Ukraine is of fundamental importance for the proper functioning of the judicial system.

Key words: court, judiciary, judicial governance, High Qualification Commission of Judges of Ukraine, judicial reform, staffing crisis in the courts.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в Україні діє Вища кваліфікаційна комісія суддів України (надалі – ВККС України) – державний колегіальний орган суддівського врядування, який функціонує в системі правосуддя України на постійній основі. Попри наявність прикметника «вища» у назві цієї установи, існування подібних комісій на регіональному рівні не передбачається. Утім, упродовж тривалого часу після здобуття Україною незалежності ситуація мала протилежний характер. До прикладу, відповідно до Закону України «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» від 02.02.1994 р. система кваліфікаційних

комісії суддів складалась з: 1) кваліфікаційних комісій суддів місцевих та апеляційних судів в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі; 2) кваліфікаційної комісії суддів арбітражних судів; 3) кваліфікаційної комісії суддів військових судів; 4) Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Крім того, тодішні комісії відрізняються від діючої ВККС України своїм складом, порядком формування та повноваженнями.

У науковій літературі виокремлюють три періоди у становленні ВККС України: 1) період «радянського і пострадянського» розвитку законодавства України про кваліфікаційні комісії (колегії); 2) період зародження вітчизняного законодавства про кваліфікаційні комісії; 3) період стабілізації законодавчої бази у сфері діяльності ВККС України [1, с. 4].

Аналіз наукової літератури свідчить, що комплексне висвітлення історії розвитку ВККС України зазвичай завершується 2010 р. Надалі ж, наукові дослідження вказаної проблематики мають розрізнений та несистематизований характер. Зважаючи на вищенаведене та той факт, що у подальші роки ВККС України зустрічалась зі значною кількістю викликів та перепон у діяльності, виникає потреба у подальшому розвитку наукових поглядів щодо періодизації діяльності цього органу.

Звернемо увагу, що деякі аспекти становлення та розвитку ВККС України знайшли своєї розробки у наукових працях В. Віхорова, П. Казакевич, С. Пушкаря, В. Сітнікова та інших. До прикладу, С. Пушкар у своєму дисертаційному дослідженні висловив пропозицію щодо створення на базі ВККС України Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії суддів України, адже зазначене: 1) не потребує створення нового органу, а лише розширення повноважень вже існуючого; 2) логічно узгоджуватиметься з подібними органами в прокуратурі та адвокатурі, функціонування яких передбачено законодавством, а саме: Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів України та Вищою кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури [2, с. 77].

Мета статті. Метою статті є доповнення періодизації становлення та розвитку ВККС України та висвітлення першочергових завдань, що постали перед цим органом суддівського врядування після поновлення його діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як було зазначено нами вище, наразі виокремлюють три періоди розвитку ВККС України. Перший період пов'язують з прийняттям Закону Української РСР «Про затвердження указів Президії Верховної Ради Української РСР з питань судової реформи» від 17.02.1990 р., який регламентував діяльність кваліфікаційної колегії суддів Верховного Суду УРСР (обиралася Пленумом ВС УРСР строком на п'ять років із числа членів ВС УРСР і звітувала перед ним) та кваліфікаційних колегій суддів в областях та м. Києві (обиралися на той самий строк конференціями суддів районних (міських) народних судів, обласних, Київського міського суду і звітували перед ними).

Другий період пов'язують із прийняттям Постанови Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» від 28.04.1992 р., яка передбачала створення правової бази для забезпечення функціонування кваліфікаційних колегій, проведення кваліфікаційних атестацій, визначення кваліфікаційних класів суддів та класних чинів спеціалістів судів України. У розвиток вищезазначеної Концепції було прийнято Закони України «Про статус суддів» від 15.12.1992 р. та «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» від 02.02.1994 р.

Останній, третій етап розвитку ВККС України, пов'язують з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07. 2010 р., яким статус ВККС України

було визначено як постійно діючий орган у системі судоустрою України (до цього часу Комісія діяла на громадських засадах) [1, с. 5-8].

Нагадаємо, що відповідно до вимог Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», який набрав чинності 11.04.2014 р., було сформовано Вищу кваліфікаційну комісію суддів України у новому складі. У 2016 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про судоустрій і статус суддів», за яким ВККС України мала бути суттєво реформована. Так, черговий раз було змінено її правовий статус, склад та перелік повноважень. ВККС України була визнана «державним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України». До її складу входили шістнадцять членів: вісім із них – судді, обрані з'їздом суддів та по два члени, що мали бути обрані вищими правничими навчальними закладами, з'їздом адвокатів, Уповноваженим з прав людини і Державною судовою адміністрацією. Щодо змін у її повноваженнях, то ВККС України була позбавлена можливості здійснювати дисциплінарні провадження щодо суддів.

Нова хвиля реформування ВККС України обумовлена прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16.10.2019 р. У результаті прийняття цього закону, повноваження діючого на той час складу ВККС України було припинено, що мало суттєвий вплив на судову систему. До прикладу, за час, коли ВККС України не працювала, кількість нерозглянутих судами справ збільшилася на третину – з 651 тис. до 873 тисяч. Крім того, понад 3,5 роки залишалися незавершеними процедури конкурсів на зайняття посад суддів (на кінець 2022 р. ВККС України не завершила конкурс на заміщення 418 посад суддів), а більше ніж 42% суддів не пройшли кваліфікаційне оцінювання [3].

ВККС України поновила свою діяльність 01.06.2023 р., коли Вища рада правосуддя призначила повноважний склад ВККС України, розблокувавши роботу цього ключового органу з формування суддівського корпусу. За результатами проведених співбесід з 32 кандидатами ВРП призначила 16 членів Комісії, вісім з них – судді та судді у відставці. Як наслідок, 06.06.2023 р. на організаційному засіданні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України було:

- 1) обрано керівництво ВККС України;
- 2) затверджено персональні склади палат ВККС України;
- 3) затверджено колегії ВККС України;
- 4) ухвалено 4 рішення про внесення змін до Регламенту ВККС України тощо [4].

За діючим законодавством ВККС України наділена широким колом повноважень, визначених ст. 93 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». До прикладу, ВККС України здійснює:

- 1) облік даних про кількість посад суддів у судах, у тому числі вакантних;
- 2) добір кандидатів для призначення на посаду судді, у тому числі організовує проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та приймає кваліфікаційний іспит;
- 3) внесення до Вищої ради правосуддя рекомендації про призначення кандидата на посаду судді;
- 4) проведення кваліфікаційного оцінювання;
- 5) ведення суддівського дос'є, дос'є кандидата на посаду судді тощо.

У той саме час, безумовно, першим та головним завданням, що постало перед ВККС України з поновленням її роботи, стало подолання нестачі суддівських кадрів.

Як свідчать статистичні показники, наразі вакантними є понад 2100 посад суддів. Так, у першій інстанції місцеві суди мають близько 1280 вакантних посад, апеляційні

суди – близько 770, вищі спеціалізовано суди – 53, а Верховний Суд – 45 вакантних посад (станом на 16.06.2025) [5].

У якості більш детального прикладу розглянемо стан кадрового забезпечення в Одеському апеляційному суді, юрисдикція якого охоплює найбільшу за територією область України з 33 місцевими судами загальної юрисдикції. Із затвердженої Вищою радою правосуддя тимчасової чисельності у 45 суддів правосуддя в цьому суді здійснюють лише 18 суддів, із них 5 – у судовій палаті з розгляду кримінальних справ і 13 – у цивільній палаті. П'ятеро суддів відряджені з Луганського апеляційного суду, що лише частково компенсує дефіцит. У той саме час, нещодавній вихід у відставку судді кримінальної палати змусив суд залучити суддю цивільної палати до роботи в постійно діючій колегії з розгляду кримінальних справ. На зборах суддів цього суду було наголошено, що втрата ще одного судді кримінальної спеціалізації може повністю заблокувати роботу палати, що поставить під загрозу апеляційний перегляд кримінальних справ у регіоні [6].

Задля подолання кадрового дефіциту ВККС України оголосила добір на посади суддів місцевих судів та розпочала конкурси на добір 550 суддів апеляційних судів та 25 суддів для Вищого антикорупційного суду. Сподіваємося, що оголошені конкурси зможуть виправити ситуацію в судовій системі. Натомість, як наголосив Г. Усик, завершення конкурсів до апеляційних судів у 2026-2027 рр. може поглибити проблему нестачу суддівських кадрів, оскільки в конкурсних процедурах бере участь багато суддів перших інстанцій. Отже, якщо вони заповнять вакантні посади в судах апеляційних інстанцій, виникне кадровий голод в місцевих судах [7].

Повертаючись до періодизації розвитку ВККС України, нагадаємо, що останній період мав назву «період стабілізації законодавчої бази у сфері діяльності ВККС України». Аналіз подальших років функціонування ВККС України свідчить про актуалізацію реформ в організації та діяльності ВККС України та відсутність стабільності в її роботі. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне виокремлення четвертого етапу у розвитку ВККС України, а саме – період інституційної трансформації ВККС України. В рамках цього етапу вбачається можливим виокремлення таких підперіодів:

а) період функціонального переосмислення діяльності ВККС України, що тривав з 2014 р. по 2019 р., та пов'язаний з прийняття Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» 2014 р., формуванням нового складу ВККС України, закріпленням оновленого правового статусу Комісії у Законі «Про судоустрій і статус суддів» 2016 р.;

б) період інституційної паузи у діяльності ВККС України, що тривав з 2019 р. по 2023 р., та пов'язаний з прийняття Закону від 16.10.2019 р., яким припинено повноваження чинного складу ВККС України, що призвело до посилення кадрової кризи та зростання навантаження на суддів;

в) період відновлення діяльності та запуск реформованої ВККС України, що триває з 2023 – по сьогодні.

Висновки. Вища кваліфікаційна комісія суддів України є ключовим елементом системи суддівського врядування, що відіграє центральну роль у формуванні та оновленні суддівського корпусу, забезпечуючи кадрову стабільність у системі судоустрою. Досвід останніх років показує, що безперервність її роботи має принципове значення для кадрового забезпечення судової системи. Виокремлення четвертого етапу розвитку ВККС України – періоду інституційної трансформації – дозволяє глибше осмислити роль та значення ВККС України роль у контексті судової реформи.

Список використаних джерел:

1. Віхров В., Казакевич П. До історії становлення інституту Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2013. № 3. С. 4.
2. Пушкар С. І. Роль Вищої ради правосуддя у забезпеченні незалежності судової влади : дис...доктора філос. Одеса, 2023. 263 с.
3. Припинення повноважень членів ВККСУ: за 3,5 роки кількість нерозглянутих справ збільшилася на третину до 873 тисяч. *Вебсайт Рахункової палати*. URL: <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1623>
4. Перші 100 днів роботи нового складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. URL: https://www.vkksu.gov.ua/sites/default/files/opys_do_prezentaciyi.pdf
5. Облік посад суддів. *Вебсайт Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. URL: <https://vkksu.gov.ua/oblik>
6. Без реагування ВККС кадрова криза в Одеському та інших апеляційних судах загрожує зупинкою правосуддя – звернення. *Судово-юридична газета*. 11.05.2025 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/330505-bez-reagirovaniya-vkks-kadrovyy-kризis-v-odesskom-i-drugikh-apellyatsionnykh-sudakh-grozit-ostanovkoj-pravosudiya-obraschenie>
7. Кадрова криза та оптимізація місцевих загальних судів: виклики судової системи наступних трьох років. *Liga Zakon*. 27.05.2025 р. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/236565_kadrova-kрiza-ta-optimizatsiya-mstsevikh-zagalnikh-sudv-vikliki-sudovo-sistemi-nastupnikh-trokh-rokv

Дата надходження статті до редакції: 26.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 15.07.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

УДК 347.962.6:347.9.077.1/028.27

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.03>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ ЗА ВТРУЧАННЯ В ЄДИНУ СУДОВУ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНУ СИСТЕМУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Паскар Ауріка Лазорівна,

orcid.org/0000-0002-0765-1143

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри процесуального права

(Чернівецький національний

університет імені Юрія Федьковича,

м. Чернівці, Україна)

У статті досліджується теоретико-правовий аспект відповідальності суддів за втручання у функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), – ключового елементу цифрового правосуддя в Україні. Проведено комплексний аналіз чинного законодавства, зокрема положень Кримінального кодексу України (стаття 376-1) та Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які регулюють кримінальну та дисциплінарну відповідальність суддів у цій сфері. Розглянуто проблематику розмежування кримінальної та дисциплінарної відповідальності, зокрема через аналіз суб'єктивної сторони правопорушень – умислу, службової недбалості, технічних помилок. Окрему увагу приділено визначенню критеріїв «умисного втручання» у роботу автоматизованих судових систем, що має вирішальне значення для кваліфікації діянь суддів і належного застосування законодавства. На підставі аналізу судової практики, у тому числі розгляду конкретних дисциплінарних справ, виявлено складнощі в застосуванні нормативних норм та запропоновано рекомендації для підвищення їх ефективності. Автор наголошує на необхідності удосконалення законодавчої бази та практики її застосування для забезпечення прозорості, законності та захисту довіри до судової системи в умовах цифровізації. Автором підсумовано, що ефективне функціонування ЄСІТС є основою стабільності цифрової інфраструктури судочинства, а належне розмежування форм відповідальності – запорукою правової визначеності. Подальші дослідження мають бути зосереджені на уніфікації підходів до кваліфікації порушень і забезпеченні балансу між незалежністю суддів та їх підзвітністю. Водночас, для практичного втілення цих ідей необхідно впроваджувати ефективні механізми контролю, які б не порушували незалежність судової влади, але водночас гарантували відповідальність за зловживання.

Ключові слова: відповідальність судді, дисциплінарна відповідальність судді, підстави дисциплінарної відповідальності суддів, кримінальна відповідальність судді, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, цифрове правосуддя.

JUDGE'S LIABILITY FOR INTERFERENCE IN THE UNIFIED JUDICIAL INFORMATION TELECOMMUNICATIONS SYSTEM: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

Paskar Aurika Lazorivna,
orcid.org/0000-0002-0765-1143
PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Procedural Law
(Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University,
Chernivtsi, Ukraine)

The article explores the theoretical and legal aspects of judges' liability for interference with the functioning of the Unified Judicial Information Telecommunication System (UJITS), a critical component of digital justice in Ukraine. It provides a comprehensive analysis of current legislation, particularly the provisions of the Criminal Code of Ukraine (Article 376-1) and the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" which govern judges' criminal and disciplinary liability in this domain. The study addresses the distinction between criminal and disciplinary liability, focusing on the subjective elements of offenses—intent, official negligence, and technical errors. Special emphasis is placed on defining "intentional interference" criteria with automated judicial systems, which is essential for appropriately qualifying judges' conduct and ensuring proper legal application. Drawing on an analysis of judicial practice, including reviewing specific disciplinary cases, the article identifies challenges in applying regulatory norms and proposes recommendations to enhance their effectiveness. The author highlights the need to refine the legislative framework and its practical enforcement to guarantee transparency, legality, and public trust in the judiciary amidst digital transformation. The conclusion underscores that the effective operation of the UJITS is foundational to the stability of the judiciary's digital infrastructure. That clear differentiation between forms of liability is vital for legal certainty. Future research should aim to harmonize approaches to the classification of violations and strike a balance between judicial independence and accountability, which are prerequisites for fair and effective justice. Moreover, practical implementation requires the introduction of effective oversight mechanisms that safeguard judicial independence while ensuring accountability for abuses.

Key words: judicial liability, disciplinary liability of judges, grounds for disciplinary liability, criminal liability of judges, Unified Judicial Information and Telecommunication System, digital justice.

Невід'ємною складовою сучасного етапу реформування судової системи України є його цифровізація. Цифрова трансформація судочинства не тільки зробить його більш ефективним, але й сприятиме усуненню корупційних ризиків – саме тому є пріоритетним напрямком Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки [1]. Згідно положенням Закону України «Про судоустрій і статус суддів» автоматизовану електронну роботу судів, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації та їх підрозділів забезпечується Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою (ЄСІТС) (ст. 15-1). Вона дозволяє вести електронне діловодство, зберігати і обробляти документи в єдиній базі, обмінюватися інформацією між судами, органами та учасниками процесу, а також проводити відеоконференції. Система автоматизує розподіл справ, веде суддівські дос'є, фіксує судові засідання аудіо- та відео, веде реєстр судових рішень і забезпечує

віддалений доступ до інформації. Запровадження ЄСІТС суттєво змінило не лише технічні аспекти провадження в судових справах, а й ускладнило питання суддівської відповідальності у випадку неналежного використання цифрових інструментів. Зокрема, виникає потреба у глибокому аналізі правових наслідків втручання суддів в роботу ЄСІТС як підстави притягнення їх до дисциплінарної відповідальності. Актуальність дослідження даної теми обумовлена також тим, що пережита світова пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення, активні бойові дії, руйнування інфраструктури органів судової влади підсилили значення електронного правосуддя для забезпечення подальшого функціонування судів та доступу осіб до правосуддя. Враховуючи те, що запровадження та функціонування ЄСІТС це також питання неупередженого автоматичного розподілу справ, прозорості судових процедур, довіри до судової влади, втручання в роботу даної системи ставить під загрозу ці засадничі положення. З огляду на це, метою даного дослідження є з'ясування теоретико-правової природи втручання в ЄСІТС, окреслення типових форм такого порушення, його юридичної кваліфікації та формування пропозицій щодо удосконалення відповідного правового регулювання.

Нормативним підґрунтям для поступового впровадження ЄСІТС у вітчизняну судову систему став Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи». Даним законом передбачається внесення змін до процесуальних кодексів та до Закону України «Про Вищу раду правосуддя» з метою створення гнучкого та контрольованого механізму впровадження електронного судочинства, орієнтованого на технічну готовність окремих підсистем, забезпечення правової визначеності процедури їх запуску та підсилення ролі Вищої ради правосуддя як координатора цього процесу. Зокрема, передбачається поступове впровадження окремих підсистем і модулів ЄСІТС, початок функціонування яких настає через 30 днів з моменту опублікування відповідного оголошення Вищою радою правосуддя в газеті «Голос України» та на веб-порталі судової влади України, причому закон закріплює за Вищою радою правосуддя нову регулюючу роль – офіційне оголошення про запуск цих підсистем [2]. Згідно п. 13 частини першої ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» саме не цей державний орган покладається повноваження затверджувати Положення про ЄСІТС та/або положення, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів) [3]. На виконання даних приписів та з метою практичної реалізації інших законодавчих положень, рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 року було затверджено Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи – що є основним нормативно-правовим актом, який регулює порядок функціонування в судах та органах системи правосуддя окремих підсистем ЄСІТС (зокрема «Електронного кабінету», «Електронного суду» та підсистеми відеоконференцз'язку), визначає процедуру вчинення процесуальних дій в електронній формі з використанням цих підсистем, а також встановлює особливості застосування іншого програмного забезпечення в перехідний період до запуску повноцінної ЄСІТС у повному складі. Згідно цих норм ЄСІТС – це комплекс взаємопов'язаних інформаційних та телекомунікаційних модулів, призначених для цифровізації та автоматизації визначених законодавством процедур у діяльності судів, органів і установ системи правосуддя; система забезпечує електронний документообіг, автоматичний розподіл справ, обмін процесуальними документами між учасниками судового процесу, запис і проведення судових засідань у форматі відеоконференцій, формування звітності, підтримку суддів, а також автоматизацію фінансових, майнових, кадрових, організаційних та інших супутніх операцій користувачів [4, п. 2]. Також дане положення встановлює, що ЄСІТС

забезпечує електронне ведення діловодства, надійне централізоване зберігання судових справ і документів, автоматизовану обробку інформації, електронний обмін документами та організацію відеоконференцій для учасників судових процесів, автоматизацію діяльності судів і органів правосуддя, формування електронних досьє суддів, призначення суддів, присяжних і арбітражних керуючих, розподіл справ у Вищій раді правосуддя та Вищій кваліфікаційній комісії суддів, аудіо- та відеофіксацію судових засідань із можливістю їх трансляції, ведення державних реєстрів судових рішень і виконавчих документів, функціонування офіційних вебресурсів і контакт-центру, інтеграцію з іншими інформаційними системами судової влади та державних органів, а також надає учасникам процесу можливість брати участь у засіданнях у форматі відеоконференцій та виконує інші функції, передбачені нормативними актами (п. 6). Аналіз даного переліку функцій ЄСПС вказує на те, що дана система виконує не лише технічну, але й процесуальну функцію: її інструменти прямо впливають на реалізацію права на справедливий суд. Тому будь-яке порушення принципів функціонування цієї системи може мати серйозні юридичні наслідки, зокрема, для суддів, які нею користуються.

Згідно положенням Закону України «Про судоустрій та статус суддів» несанкціоноване втручання у функціонування ЄСПС, а також у процес автоматизованого розподілу справ у судах, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Вищій раді правосуддя та її органах, тягне правові наслідки відповідно до вимог чинного законодавства (ч. 5 ст. 15-1). Цією нормою законодавець підкреслює важливість захисту ЄСПС і процедури автоматизованого розподілу справ як елементів гарантії неупередженого та справедливого судочинства, а також встановлює юридичну відповідальність за будь-яке незаконне втручання. Можливість притягнення до відповідальності за самовільне втручання в роботу ЄСПС та в автоматизований розподіл судових справ між судьями також передбачена і вітчизняними процесуальними кодексами. Норми Кримінального кодексу України встановлюють кримінальну відповідальність за неправомірне втручання у функціонування автоматизованих інформаційних систем, що діють у межах системи правосуддя. Зокрема, йдеться про навмисне внесення неправдивої або несвоєчасної інформації до ЄСПС чи інших цифрових платформ, що використовуються в судах, Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів або Державній судовій адміністрації України. Такі дії можуть бути вчинені як уповноваженими посадовими особами, які мають легітимний доступ до систем, так і сторонніми особами шляхом несанкціонованого проникнення. До протиправних форм поведінки відносяться також будь-які інші дії, які порушують стабільність або цілісність роботи відповідних систем – включаючи модифікацію, знищення чи блокування даних. За подібні правопорушення передбачені санкції у вигляді значного штрафу, обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі до трьох років. Крім того, винна особа може бути позбавлена права обіймати певні посади чи здійснювати певні види діяльності строком до трьох років. Якщо втручання було скоєно групою осіб за попередньою змовою, кримінальна відповідальність посилюється: покарання у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі до шести років, з обов'язковим застосуванням додаткової санкції у вигляді заборони займати посади чи провадити професійну діяльність у сфері правосуддя (ст. 376-1) [5]. Згідно змісту даної статті відповідальність настає за навмисне внесення недостовірних або несвоєчасних даних до автоматизованих систем судової влади, а також за несанкціоновані дії з інформацією, що у них зберігається, або інші порушення їхньої роботи. При цьому караються як дії уповноважених осіб із легальним доступом до систем, так і втручання сторонніх осіб, які отримали доступ

без дозволу. Наукова проблематика навколо тлумачення змісту даної статті зосереджується на необхідності чітко визначити об'єкт та склад злочину, особливо у частині тлумачення понять «несанкціоновані дії» та «інше втручання» у роботу автоматизованих систем у судовій сфері, що дозволить уникнути неоднозначностей і забезпечити правильне застосування норми в правозастосовчій практиці. Щодо визначення об'єкту даного кримінального правопорушення науковцями відмічається, що тут родовим об'єктом визначається правосуддя загалом, а безпосереднім об'єктом визначається нормальне функціонування автоматизованих систем у судах та інших установах судової влади [6, с. 616]. З цього приводу також висловлена думка, що склад даного кримінального правопорушення має формальний характер. Основним безпосереднім об'єктом цього правопорушення виступають суспільні відносини у сфері правосуддя, пов'язані з регламентованим порядком функціонування автоматизованих систем у судах та інших установах системи правосуддя. Додатково безпосереднім об'єктом є права та законні інтереси працівників суду і учасників судового процесу. Предметом даного кримінального правопорушення є інформація, що вноситься до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи або інших автоматизованих систем, які функціонують у судах, Вищій раді правосуддя та інших відповідних органах [7, с. 143]. Загалом наведена полеміка зосереджується не стільки на визначенні предмета чи об'єкта злочину, скільки на уточненні межі кримінальної відповідальності, що впливає з формального складу правопорушення, а також на важливості правової конкретизації для запобігання довільному тлумаченню норм і забезпечення належного правозастосування в умовах цифровізації судочинства. Зміст ст. 376-1 КК України є ключовим інструментом кримінально-правового захисту інформаційної безпеки в сфері правосуддя, проте потребує більш чіткого нормативного та тлумачного забезпечення задля ефективного і справедливого її застосування в практиці.

Щодо розмежування кримінальної та дисциплінарної відповідальності суддів за втручання в роботу ЄСІТС ключовим є поняття «умисне», яке закріплене в диспозиції ст. 376-1 КК України. Саме наявність умислу визначає кримінальний характер діяння, адже кримінальна відповідальність передбачає свідоме і цілеспрямоване порушення, що завдає істотної шкоди функціонуванню автоматизованих систем судової влади. У разі відсутності умислу, тобто якщо порушення сталося через необережність, технічні помилки або недбалість, такі дії можуть кваліфікуватися як дисциплінарні проступки. Науковцями відстоюється ідея, що виникають сумніви щодо того, чи дійсно законодавець передбачав настання кримінальної відповідальності саме за умисне несвоєчасне внесення даних до ЄСІТС, оскільки у формулюванні статті 376-1 КК України не зовсім чітко вказано, чи поширюється ознака умислу на всі перелічені дії. Це породжує правову невизначеність, адже незрозуміло, чи може таке діяння визнаватися злочином і у випадку необережності, що є нетиповим для конструкції складів злочинів без наслідків у кримінальному праві [7, с. 115]. З огляду на це, невизначеність у тлумаченні ознаки умислу щодо несвоєчасного внесення відомостей до ЄСІТС створює складнощі не лише для кримінального переслідування, а й для розмежування кримінальної та дисциплінарної відповідальності. Якщо такі дії можуть бути вчинені як умисно, так і з необережності, то випадки необережного порушення швидше належать до сфери дисциплінарної відповідальності, тоді як умисні, свідомі дії підпадають під кримінальну відповідальність згідно зі ст. 376-1 КК України. Чітке визначення ознаки умислу є ключовим для правильного розподілу повноважень між дисциплінарними органами та правоохоронними структурами. Важливо розмежувати між умисним втручанням, службовою недбалістю та технічною помилкою, оскільки правова відповідальність залежить саме від суб'єктивної сторони діяння. Спеціальні

дослідження з даного питання звертають увагу на те, що суб'єктивна сторона кримінального правопорушення за статтею 376-1 КК України характеризується прямим умислом, тоді як конкретні мотиви та мета в законі не визначені чітко. Зазначається, що такі діяння можуть здійснюватися з різними мотивами – помсти, корисливих інтересів, службових чи майнових причин, що включає наміри завдати шкоду матеріальним цінностям суду. Мета правопорушення може бути спрямована як на заволодіння або зміну інформації, так і мати інші мотиви, які не обов'язково пов'язані із функціонуванням системи правосуддя, наприклад, службова залежність чи бажання самоствердитися. Відсутність чітко окресленої мети, спрямованої саме на шкоду системі правосуддя, може призводити до знецінення об'єкта кримінального правопорушення. Суб'єктом злочину може бути як спеціальна, так і загальна особа [8, с. 185–186].

На практиці особи часто оскаржують дії суддів щодо втручання в роботу ЄСІТС до Вищої ради правосуддя з вимогою притягнути їх до дисциплінарної відповідальності. Приміром такої справи є скарга стосовно незаконного втручання в автоматизований розподіл справи суддею Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області з проханням відреагувати на такі дії та притягнути суддю до дисциплінарної відповідальності. Ухвалою Вищої ради правосуддя дана скарга була залишена без розгляду та повернена скаржнику. В обґрунтуванні такої позиції Вища рада правосуддя послалась на те, що скарга не містила належного обґрунтування: у ній не було наведено конкретних фактів, які б свідчили про наявність у діях судді ознак дисциплінарного проступку, передбаченого статтею 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а також не додано жодних доказів чи свідчень. Така позиція ґрунтується також на положеннях пунктів 2 і 3 частини першої статті 44 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», згідно з якими скарга повертається без розгляду, якщо не містить конкретних відомостей або доказів. Крім того, у мотивувальній частині ухвали зазначено, що питання про можливе втручання в автоматизовану систему документообігу суду виходить за межі дисциплінарного провадження, оскільки за такі дії передбачена кримінальна відповідальність згідно зі ст. 376-1 Кримінального кодексу України [9]. Цей приклад демонструє, що стверджувальне формальне порушення у роботі ЄСІТС саме по собі не є достатнім для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Ключовим є наявність умислу, доказів фактичного втручання та відповідних наслідків, що може вже розцінюватися як кримінальне правопорушення. Отже, правова кваліфікація діяння судді залежить від змісту та форми порушення – чи йдеться про проступок дисциплінарного характеру, чи про діяння, що містить ознаки складу злочину. Чітке визначення та підтвердження умислу є вирішальним для переходу від дисциплінарної до кримінальної відповідальності, що забезпечує справедливість та законність у застосуванні заходів впливу до суб'єктів, які порушують порядок роботи ЄСІТС.

Про важливість чіткого розмежування кримінальної та дисциплінарної відповідальності за втручання в роботу автоматизованих систем суду свідчить наступний приклад. Так, у скаргі на дії судді Апеляційного суду міста Києва заявник стверджував, що суддя незаконно втрутився в автоматизовану систему документообігу суду, що могло кваліфікуватися як кримінальне правопорушення за статтею 376-1 КК України. Однак під час розгляду встановлено, що відсутні фактичні докази такого втручання, а призначення судді до справи здійснювалося у відповідності до законодавчо визначеного порядку автоматизованого розподілу. Крім того, скарга не містила конкретних відомостей, які б свідчили про наявність у діях судді ознак дисциплінарного проступку, визначеного статтею 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Відтак йому було відмовлено у відкритті дисциплінарної справи [10]. Цей випадок демонструє, що кримінальна відповідальність за втручання в роботу ЄСІТС

застосовується лише за умисні дії з підтвердженими фактами порушення системи, тоді як дисциплінарна відповідальність вимагає наявності конкретних доказів дисциплінарного проступку і не може ґрунтуватися на припущеннях.

У підсумку слід підкреслити, що ефективне функціонування ЄСІТС є важливою умовою забезпечення прозорості, справедливості та верховенства права в судовій системі України. Відповідальність суддів за втручання в роботу цієї системи має чітко розмежовуватися між дисциплінарною та кримінальною, що базується насамперед на критеріях умислу, характері дій та наявності доказів. Дисциплінарна відповідальність покликана регулювати професійну етику і контроль за належним виконанням суддями службових обов'язків, тоді як кримінальна відповідальність застосовується у випадках умисного і фактично шкідливого втручання в роботу системи. Подальші наукові дослідження та законодавчі ініціативи мають сприяти більш точному визначенню меж відповідальності та вдосконаленню механізмів захисту ЄСІТС.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 04 березня 2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Закон України від 27 квітня 2021 р. № 1416-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1416-20#Text>
3. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>
4. Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : затв. рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#n22>
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III (зі змін. і допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Капітонов В. І. Об'єкт незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 7. С. 614–616.
7. Щербіна А. В., Назимко Є. С., Захарченко А. М. Кримінально-правова характеристика незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2022. 148 с.
8. Щербіна А. В. Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ст. 376-1 КК) : дис. ... канд. юрид. наук. Маріуполь, 2021. 219 с. URL: <https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/dysertacziya-shherbiny.pdf>
9. Вища рада правосуддя. Ухвала № 2923/0/18-21 від 03 червня 2021 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/2923-18_03.06.2021.docx
10. Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Рішення № 1014/дп-16 від 18 травня 2016 р. «Про розгляд питання щодо відкриття дисциплінарної справи стосовно судді Апеляційного суду міста Києва Гладія Степана Васильовича за зверненням Пукача О. П.» URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/1014_dp_18.05.2016.pdf

Дата надходження статті до редакції: 29.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 18.07.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 349.22:331.108.27

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.04>

ВИВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ: РОЗШИРЕННЯ ПІДСТАВ ТА ЗМІНА СУТНОСТІ ЗМІСТУ

Луценко Олена Євгенівна,
orcid.org/0000-0001-9357-8546
кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

У статті констатовано, що категорія «вивільнення працівників», запроваджена у вітчизняне законодавство ще в далекому 1988 році, а натеper трансформується в більш комплексний правовий інститут, що враховує сучасні виклики та ризики. У свою чергу, це вимагає адаптації не лише нормативних положень, але й підходів до роботи з людськими ресурсами, що є ключем до підвищення конкурентоспроможності тих сфер, які стикаються з відчутними змінами.

Авторка висвітлює, що якщо раніше вивільнення пов'язувалося лише із п. 1 ч. 1 ст. 40 КЗпП України, то із 19.07.2022 р. у КЗпП України з'явилася нова підстава для вивільнення працівників з ініціативи роботодавця – п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП України. Аналізуючи судові рішення щодо цієї підстави для звільнення, авторка виокремила декілька типових помилок, яких припускаються роботодавці: (1) вивільнення за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП провадиться без достатніх на те підстав; (2) часто під час вивільнення працівників за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП помилкою є невиконання вимоги про те, що звільнення проводиться тільки у випадку неможливості перевести працівника за його згодою на іншу роботу; (3) ще помилкою роботодавців стає «вибіркове» звільнення за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП.

Авторка дійшла висновку, що вивільнення працівників – це особливий механізм припинення трудових відносин між роботодавцем і працівником, яке здійснюється у рамках нормативно закріплених підстав і процедур, спрямованих на зменшення чисельності або штату працівників у зв'язку із зміною виробництва і праці та у випадках неможливості забезпечення працівника роботою, у зв'язку зі знищенням (відсутністю) виробничих, організаційних та технічних умов, засобів виробництва або майна роботодавця внаслідок бойових дій. З наукової точки зору, це явище характеризується системою правових норм, що регулюють процес розірвання договору на

підставі організаційно-економічних і правових обґрунтувань, а також визначають порядок і умови здійснення таких заходів із врахуванням прав та інтересів обох сторін трудових відносин.

Відтак, авторка впевнена, що вивільнення слід розглядати як процедуру, що має відповідати принципам правової визначеності, соціальної справедливості і економічної доцільності, забезпечуючи баланс між ефективністю виробництва та правами працівника, що є запорукою стабільного функціонування трудового законодавства в Україні.

Ключові слова: доктрина трудового права, дія норм трудового права, звільнення, вивільнення, масове вивільнення, скорочення чисельності та штату, банкрутство, неплатоспроможність, незабезпечення працівника роботою, переважні права.

THE RELEASE OF EMPLOYEES: EXPANDING THE GROUNDS AND CHANGING THE ESSENCE OF THE CONTENT

Lutsenko Olena Yevgenievna,
PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Labor Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The article states that the “release of employees” category, introduced into national legislation in 1988, is now being transformed into a more comprehensive legal institution that addresses modern challenges and risks. In turn, this requires adaptation not only of regulatory provisions but also of approaches to human resources management, which is the key to increasing the competitiveness of areas facing significant changes.

The author highlights that if earlier “release of employees” was associated only with clause 1, part 1, Article 40 of the Labor Code of Ukraine, then as of July 19, 2022, the Labor Code of Ukraine introduced a new ground for release of employees at the initiative of the employer – clause 6, part 1, Article 41 of the Labor Code of Ukraine. Analyzing the court decisions on this ground for release of employees, the author identifies several typical mistakes made by employers: (1) dismissal under para. 6 Article 41 of the Labor Code is carried out without sufficient grounds; (2) often, when dismissing employees under para. 6 Article 41 of the Labor Code is a mistake to fail to comply with the requirement that dismissal is carried out only if it is impossible to transfer the employee with his consent to another job; (3) another mistake of employers is “selective” dismissal under para. 6 Part 1 Article 41 of the Labor Code.

The author has concluded that release of employees is a special mechanism for termination of employment relations between an employer and an employee, which is carried out within the framework of statutory grounds and procedures aimed at reducing the number or staff of employees due to changes in production and labor and in cases where it is impossible to provide an employee with a job, due to destruction (absence) of production, organizational and technical conditions, means of production or property of the employer as a result of hostilities. From a scientific point of view, this phenomenon is characterized by a system of legal norms that regulate the process of termination of an agreement based on organizational, economic and legal justifications, and also determine the procedure and conditions for such measures, taking into account the rights and interests of both parties to the employment relationship.

Therefore, the author is convinced that dismissal should be viewed as a procedure which should comply with the principles of legal certainty, social justice, and economic feasibility,

ensuring a balance between production efficiency and employee rights, which is the key to the stable functioning of labor legislation in Ukraine.

Key words: labor law doctrine, effect of labor law provisions, dismissal, layoff, mass release, reduction in the number and staff, bankruptcy, insolvency, failure to provide an employee with a job, preemptive rights.

Актуальність теми. У сучасному мінливому економічному середовищі, коли інтеграційні процеси та глобальні виклики дедалі частіше впливають на ринок праці, проблема вивільнення працівників стає надзвичайно актуальною як для підприємств, так і для суспільства в цілому. Закріплення будь-яких змін у трудовому законодавстві здійснює безпосередній вплив на соціально-економічну стабільність та ефективність функціонування ринку праці. Концепція вивільнення нерозривно пов'язана з поняттями звільнення та масового вивільнення, що викликає необхідність в комплексному науковому осмисленні підстав і механізмів їхнього впровадження.

Розширення підстав для вивільнення працівників за ініціативи роботодавця, особливо в умовах кризи та конфліктів, потребує правового аналізу, що враховує як традиційні доктринальні підходи, так і новітні тенденції змін у виробничих і організаційних структурах. Особливої значущості набувають питання забезпечення балансу між інтересами роботодавців та правами працівників на тлі впровадження нових законодавчих норм щодо незабезпечення роботою, викликаного, зокрема, бойовими діями або економічними потрясіннями.

Термін «вивільнення працівників», запроваджений у вітчизняне законодавство ще в далекому 1988 році, натеper трансформується в більш комплексний правовий інститут, що враховує сучасні виклики та ризики. У свою чергу, це вимагає адаптації не лише нормативних положень, але й підходів до роботи з людськими ресурсами, що є ключем до підвищення конкурентоспроможності тих сфер, які стикаються з відчутними змінами.

Стан наукового дослідження проблематики. Дослідження підстав і механізмів припинення трудових правовідносин, а також узагальнений аналіз порядку, умов і правового регулювання процесу припинення трудових відносин в Україні, не є новими для вітчизняної науки трудового права. Вже неодноразово різні аспекти означених питань висвітлювали у своїх наукових працях вчені-трудовики, зокрема, Л. Ю. Величко, М. І. Іншин, О. М. Ярошенко, С. М. Прилипка, В. І. Щербина, О. В. Вишновецька, І. А. Іоннікова, С. М. Глазько, О. В. Прудивус, С. В. Селезень, В. Р. Шишлюк та ін. Разом із тим, слід констатувати, що, незважаючи на вагомий внесок зазначених учених у розроблення проблеми, у багатьох ключових питаннях з точки зору правового та теоретичного обґрунтування існує відсутність єдиного підходу або одностайності серед фахівців. Це, в свою чергу, зумовлює потребу у подальшому поглибленому пошуку та відпрацюванні більш ефективних і обґрунтованих моделей правового регулювання припинення трудових правовідносин за ініціативою роботодавця. Така ситуація об'єктивно сприяє необхідності систематичного аналізу та розробки раціональних пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового поля у цій сфері, що, в свою чергу, висуває вимогу до подальших наукових досліджень та дискусій у відповідному напрямку.

Мета дослідження. Відтак, ця стаття покликана розкрити сутність і зміст сучасних правових механізмів вивільнення працівників, їхній вплив на стабільність ринку праці, а також «підсвітити» можливості вдосконалення правового регулювання у цій сфері, що надасть змогу створити більш ефективну систему правового захисту працівників, забезпечуючи соціальну справедливість та економічну доцільність, що є необхідними умовами для розвитку суспільства в умовах нестабільності.

Виклад основного матеріалу. За останній час проблема вивільнення найманих працівників є найгострішою як в окремих галузях народного господарства, так і в країні в цілому. Масове вивільнення працівників із підприємств одного регіону або галузі якісно змінює попит на робочу силу та створює дисбаланс між її попитом та пропозицією на ринку праці [1, с. 5].

Термін «вивільнені працівники» з'явився 27 травня 1988 року, коли Указом Президії Верховної Ради УРСР [2] КЗпП України був доповнений главою III-A «Забезпечення зайнятості вивільнюваних працівників». Вказана категорія до 19.07.2022 року застосовувалася тільки у випадку звільнення працівника за п. 1ст. 40 КЗпП України. Мабуть, таке тривале використання вказаного терміну в трудовому законодавстві й стало причиною появи терміну «масове вивільнення». Проте в науці трудового права є усталеним правове поняття «звільнення», що є більш доречним для позначення суті аналізованого явища [3, с. 202].

О. В. Прудивус зазначає, що процес скорочення працівників є об'єктивним явищем, яке охоплює сукупність певних соціально-виробничих та правових відносин. Це явище зумовлюється нагальною потребою, яка може мати різні причини, та спрямоване на звільнення працівників підприємств, організацій або установ, незалежно від форми їхньої власності та методів господарювання. Основною метою цього процесу є підвищення продуктивності праці та оптимізація розподілу робочої сили в рамках певної галузі, окремого регіону чи країни загалом [4, с. 84].

Із 19.07.2022 р. у КЗпП України [5] з'явилася нова підстава для вивільнення працівників з ініціативи роботодавця – п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП України [5]. Неможливість забезпечення роботою, про яку йдеться у наведеному пункті, повинна бути обґрунтованою. Так, згідно з позицією Мінекономіки, для підтвердження факту знищення майна можуть бути використані різноманітні документи, що мають відповідну юридичну силу, як-от: матеріали технічної інвентаризації, які детально фіксують факт знищення активів, довідки, видані уповноваженими органами внутрішніх справ України, а також акти про пожежу, що підтверджують руйнування майна унаслідок пожежі. Окрім того, до таких документів належать офіційні висновки компетентних установ і організацій, що мають відповідні повноваження згідно з чинним законодавством, для засвідчення фактичного знищення майна [6]. Разом із новою підставою законодавець прописав і особливі правила такого вивільнення працівників:

1) оформлення вивільнення відбувається тоді, коли неможливо здійснити переведення працівника на іншу посаду за його згодою. Іншими словами, перед остаточним розірванням договору роботодавець зобов'язаний запропонувати працівнику іншу роботу, якщо така робота наявна і відповідає кваліфікації і статусу працівника;

2) працівник має право протягом календарного року скористатися можливістю укладання нового трудового договору у випадку, коли роботодавець проводить прийом на роботу працівників за аналогічною кваліфікацією. Важливо зауважити, що законодавство нині не передбачає обов'язку роботодавця повідомляти звільнених працівників про повторний прийом на роботу осіб із такою ж кваліфікацією, що може ускладнювати процес інформування тих, хто втратив роботу. Такої позиції дотримується ВС у постанові від 26.03.2020 р. № 813/2704/17 [7];

3) вихідна допомога працівнику, який вивільняється за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП України [5], є обов'язковою соціальною гарантією і повинна надаватися у розмірі не меншому за середню заробітну плату за місяць, що є виключною мірою соціальної підтримки особи у періоді тимчасової зайнятості та мінімізації ризиків соціальної незахищеності. Така норма відповідає концепції соціального захисту працюючих та передбачає врахування специфіки сегмента масових або процедурних вивільнень, урівноважуючи

інтереси роботодавців щодо скорочення чисельності персоналу із правами і гарантіями працівників у процесі звільнення;

4) у рамках реалізації процедури масового звільнення та у відповідності до вимог чинного трудового законодавства, застосовується чітко регламентована, суворо визначена процедура, що характеризується високим ступенем нормативної деталізації й урахуванням правових та соціальних аспектів такого роду діяльності. Зокрема, згідно із положеннями ч. 7 ст. 49-2 КЗпП України [5], при проведенні масового звільнення необхідно попередньо забезпечити інформування працівника особистим повідомленням не пізніше ніж за 10 календарних днів до дати припинення трудового договору. Аналогічно, обов'язкове повідомлення має бути здійснене профспілковим органам – представникам трудового колективу, що забезпечує діалогову платформу для врегулювання можливих спорів та захисту прав працівників. При цьому, у разі проведення масових вивільнень, окрім обов'язкового інформування профспілок, передбачено також повідомлення відповідної Держслужби зайнятості. Ця процедура регламентована у ст. 48 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI [8], де встановлено критерії класифікації масових звільнень та процедури їх реалізації, що базуються на кількісних та часових показниках. Звертаючи увагу на наукову дискусію, провідні фахівці підкреслюють, що категорія «масове вивільнення працівників» має низку суттєвих ознак, які уможливають її ідентифікацію та поширення у правовій і соціальній площині. До таких ознак належать: (1) ініціатором процесу виступає роботодавець, який здійснює його у рамках довгострокової стратегічної політики та виробничих перетворень; (2) підставою для вивільнення виступають структурні зміни у виробничій організації, зокрема скорочення штатів унаслідок оптимізації виробничих процесів, що підтверджується відповідними актами і документами; (3) процедура відповідає конкретним кількісним та часовим нормативам, закріпленим у законодавстві та регулятивних нормативних актах; (4) паралельно із дотриманням процедур, що регламентують її здійснення, застосовуються заходи щодо запобігання негативним соціально-економічним наслідкам, зокрема програмами перекваліфікації, перенавчання та соціальної підтримки працівників; (5) проведення масового вивільнення супроводжується розробкою та реалізацією систем заходів, спрямованих на мінімізацію негативних факторів, що впливають на стабільність зайнятості [9, с. 37];

5) після цього роботодавець зобов'язаний:

- надати працівнику копію наказу (розпорядження) про припинення трудового договору, що є офіційним підтвердженням правової підстави для звільнення, та облікову документацію, необхідну для подальшого користування у сфері правового захисту і соціального забезпечення;

- здійснити письмове повідомлення працівника про нараховані та виплачені суми компенсаційних та інших виплат, із дотриманням вимог щодо деталізації кожного виду виплати, що дозволяє забезпечити прозорість фінансових процедур і запобігти можливим правопорушенням;

- провести остаточний розрахунок із працівником відповідно до чинних нормативів, що включає оплату праці, компенсаційні виплати, а також усі інші фінансові обов'язки роботодавця, що відповідно до законодавства гарантують працівнику його економічні інтереси у межах законної процедури;

- передати трудову книжку (у разі її зберігання у роботодавця) із відповідним записом про факт припинення трудового договору. У випадку, якщо трудова книжка зберігається у працівника, то відповідний запис щодо звільнення вносять на його особисту вимогу, забезпечуючи законну можливість фіксування правового статусу

працівника, а також створюючи підґрунтя для подальшого використання документів у правових спорах або соціальних процедурах.

Відзначу, що у застосуванні п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП України [5] для вивільнення формується тенденція до поширення судової практики, що зумовлює поновлення звільнених працівників на роботі. Аналізуючи судові рішення, можна виділити низку системних помилок, яких допускають роботодавці, що вимагає глибокого аналізу та коригування внутрішньої кадрової політики у межах чинного законодавства і судової практики, аби зменшити кількість судових спорів і зміцнити правовий захист роботодавця і працівника.

По-перше, вивільнення за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП України [5] провадиться часто без достатніх на те підстав. За оцінками судових органів, підставою для здійснення вивільнення працівників у згаданому випадку є комплекс об'єктивних і юридично обґрунтованих умов, що разом утворюють підґрунтя для такого роду кадрових рішень. Зокрема, до основних передумов належать:

- причина – зумовлена об'єктивною реальністю бойових дій, що мають значний вплив на функціонування підприємства, створюючи ситуацію неконтрольованих зовнішніх факторів, які здатні суттєво порушити або унеможливити подальше ведення господарської діяльності відповідно до первинних договорів і планів;

- наслідок – руйнування або істотне пошкодження засобів виробництва та майнових комплексів роботодавця, що ведуть до відсутності належних організаційних та технічних умов для виконання виробничих функцій і забезпечення трудової діяльності відповідно до встановлених нормативів та трудового договору;

- результат – обґрунтована і підтверджена юридичними актами неможливість гарантувати працівнику виконання його трудових обов'язків, при цьому мається на увазі юридична і фактична невідповідність між існуючими обставинами та можливістю забезпечити виконання роботи, що визначена трудовим договором і функціональними обов'язками. Це є підставою для законної реалізації процедури вивільнення за такою підставою, з урахуванням, що безпосередня неможливість виконання обумовлюється двома первинними факторами – руйнування засобів виробництва і відсутністю умов для праці.

Згідно з судовою практикою, ця комплексна умовність є достатньою для обґрунтування юридичної підстави для вивільнення, що обґрунтовується цілеспрямованим аналізом обставин, фактичних даних і відповідністю їх нормативним вимогам. Важливою є відповідність застосованих процедур і доказової бази у судовому порядку для захисту прав роботодавця й уникнення потенційних правових спорів, пов'язаних із неправомірністю звільнення у кризових умовах, обумовлених воєнними або надзвичайними ситуаціями. Наприклад, у справі, яка дійшла до Верховного Суду, вивільнення працівника було визнано незаконним саме через відсутність належних підстав для цього (постанова ВС від 27.09.2023 р. у справі № 523/11673/22 [10]). Зокрема, ВС дійшов висновку, що правовий режим воєнного стану сам по собі не створює автоматичних підстав для припинення виробничої діяльності та відповідних правових та технічних умов. Це означає, що навіть у період дії воєнних дій чи надзвичайних ситуацій, відсутність можливості вести виробничий процес, зокрема неспроможність організувати безпечні умови праці для працівників, не є автоматичним підґрунтям для звільнення працівників за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП України [5]. Такий правовий висновок відображає принципову позицію щодо необхідності доведення обґрунтованості та економічної недоцільності вивільнення у конкретних обставинах, з урахуванням реальної ситуації протягом дії воєнного стану та можливих альтернативних заходів для збереження робочих місць і підтримки прав працівників.

Отже, для роботодавця важливою умовою при звільненні за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП України [5] є всебічне збирання доказів того, що знищені або відсутні виробничі, організаційні або технічні умови, засоби виробництва чи майно унаслідок бойових дій. Водночас, факт перебування у воєнному стані сам по собі не означає автоматичного відсутності таких умов, а брак можливості організувати безпечний трудовий процес і виконати виробничі функції не може бути підставою для вивільнення працівників, якщо ці обставини не підтверджені відповідним доказовим матеріалом.

По-друге, поширеною помилкою під час вивільнення за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП України [5] є недотримання вимоги щодо обов'язкової пропозиції всіх доступних вакансій у період від попередження до фактичного вивільнення. Зокрема, суди звертають увагу, що працівнику слід надати для ознайомлення повний перелік актуальних вакансій, що існують на підприємстві станом на момент повідомлення, та запропонувати його до працевлаштування в інших структурних підрозділах. Не допускається обмежуватись лише наданням переліку вакансій безпосередньо у день повідомлення без подальших пропозицій.

Суди наголошують, що саме на роботодавця покладається обов'язок довести неможливість переведення працівника за його згодою на іншу роботу, що може мати місце у разі відмови працівника від запропонованих вакансій або якщо вакансії взагалі відсутні на підприємстві. Таким чином, недостатність пропозицій або їх відсутність у період від повідомлення до вивільнення вважається порушенням законодавства і підставою для визнання вивільнення неправомірним (рішення Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 27.07.2023 р. у справі № 334/4387/22 [11]). Іншими словами, роботодавець зобов'язаний мати у своєму розпорядженні докази, які підтверджують здійснення всіх необхідних пропозицій працевлаштування працівника. Це означає, що роботодавець має запропонувати всі вакансії, доступні на підприємстві, які відповідають професійним або спеціальним компетенціям працівника, або іншу вакантну посаду, яку працівник здатен виконувати згідно зі своїми навичками та кваліфікацією. Наразі законодавство не встановлює чіткого обсягу або форми таких пропозицій та документів, що зобов'язані зберігатися у роботодавця. Втім, логічно вважати, що такими доказами можуть бути: (а) документ, що фіксує пропозицію всіх вакансій, які були доступні станом на момент попередження про вивільнення, і (б) документ, що містить перелік вакансій, які реально існували на підприємстві станом на дату фактичного звільнення.

По-третє, часто помилкою роботодавців стає «вибіркове» звільнення за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП України [5]. Так, в одній зі справ суд звернув увагу на те, що при вивільненні працівниці за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП України [5] роботодавець зловживав своїми правами, оскільки діяти потрібно у межах принципу рівності та об'єктивності. Зокрема, у тій справі інша працівниця, яка виконувала аналогічні обов'язки адміністратора, зберігала робочі години та була забезпечена працею, що встановлено з її графіків роботи. Враховуючи це, суд постановив, що вивільнення цієї працівниці є неправомірним, оскільки у роботодавця були достатні об'єкти, умови й майно для здійснення роботи, а також не було належних доказів, що бойові дії або інші надзвичайні обставини справді перешкоджали організації праці. Таким чином, застосування дискримінаційних заходів або необґрунтоване цілеспрямоване вивільнення за ознакою вибіркової вважається порушенням законодавства та проявом зловживання правом (рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 27.03.2023 р. у справі № 761/19386/22 [12]).

У цьому контексті зауважу, що так зване вибіркове звільнення не є прямо забороненим і цілком може застосовуватися у певних обґрунтованих випадках. Наприклад, у ситуаціях, коли відбувається руйнування конкретної будівлі або споруди,

або коли головне підприємство та його філії розташовані на різних територіях, де ведуться бойові дії, що ускладнює або унеможлиблює переведення працівників між підрозділами. У таких випадках вивільнення за п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП України [5] може бути обґрунтованим, якщо воно спрямоване виключно на тих працівників, які були зайняті на конкретному виробничому об'єкті або у структурному підрозділі, що зазнав руйнування, і неможливо їх перевести на іншу роботу на тому ж підприємстві. Такий підхід відповідає реалізації принципів диференційованого підходу, законної необхідності та відповідності конкретним обставинам ситуації.

Висновки. Вивільнення працівників – це особливий механізм припинення трудових відносин між роботодавцем і працівником, яке здійснюється у рамках нормативно закріплених підстав і процедур, спрямованих на зменшення чисельності або штату працівників у зв'язку із зміною виробництва і праці та у випадках неможливості забезпечення працівника можливістю виконання трудових обов'язків у контексті знищення або відсутності виробничих, організаційних або технічних умов, засобів виробництва або майнового комплексу роботодавця, що виникає внаслідок бойових дій. З наукової точки зору, це явище характеризується системою правових норм, що регулюють процес розірвання договору на підставі організаційно-економічних і правових обґрунтувань, а також визначають порядок і умови здійснення таких заходів із врахуванням прав та інтересів обох сторін трудових відносин.

Процес вивільнення має багатогранну природу юридичних аспектів, що полягає у балансуванні між зобов'язаннями роботодавця щодо забезпечення належних умов та обов'язками щодо дотримання прав працівника. Вивільнення доречно розглядати як особливий механізм припинення трудових відносин, що одночасно включає у себе аспекти соціального захисту, процедурної законності, об'єктивних підстав і доказової бази, а також врахування особистих прав та гарантованих переваг працівників. Важливим компонентом цієї категорії є її універсальність і варіативність у залежності від типу підстав для припинення трудового договору: (а) розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця через скорочення чисельності або штату, (б) вивільнення у зв'язку з незабезпеченням можливості працівника виконувати свої трудові функції, що обумовлюється зовнішніми обставинами (бойовими діями, знищенням майна або обладнання), і (в) масове вивільнення, що характеризується особливою процедурною і законодавчою регламентацією.

Відтак, вивільнення слід розглядати як процедуру, що має відповідати принципам правової визначеності, соціальної справедливості і економічної доцільності, забезпечуючи баланс між ефективністю виробництва та правами працівника, що є запорукою стабільного функціонування трудового законодавства в Україні.

Список використаних джерел:

1. Гончарова С. Ю., Сотнікова Ю. В. Вивільнення найманих працівників: регіональні особливості : монографія. Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 164 с.
2. Про внесення до Кодексу законів про працю Української РСР змін і доповнень, пов'язаних з перебудовою управління економікою: Указ Президії Верховної Ради Української РСР, затв. Законом Української РСР від 04.06.1988 р. № 6009-XI. *Відомості Верховної Ради*. 1988. № 23. Ст. 556.
3. Бурнягіна Ю. М., Кабаченко М. О., Луценко О. Є., Поклонська Н. І., Прилипко С. М., Радіонова-Водяницька В. О., Юшко А. М., Ярошенко О. М. Теоретико-прикладні проблеми захисту прав працівників при розірванні трудового договору з ініціативи роботодавця у випадках змін в організації виробництва і праці: монографія. Харків : Юрайт, 2014. 288 с.

4. Прудивус О. В. Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця за підставами організаційно-правового характеру : дис. ... к. ю. н. : 12.00.05. Харків, 2003. 226 с.
5. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Дод. до № 50.
6. Коментар Мінекономіки до Закону України від 1 липня 2022 р. № 2352-IX “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин” URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e3e57b2d-aaeb-41b2-9dcf-c14deac391cd&title=KomentarMinekonomikiDoNormZakonuUkrainiproVnesenniaZminDoDeiakikhZakonodavchikhAktivUkrainiSchodoOptimizatsiiTrudovikhVidnositVid1-Lipnia2022-R-2352-ikh> (дата звернення 23.06.2025)
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26.03.2020 р. № 813/2704/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88431172> (дата звернення 25.06.2025)
8. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 63. Ст. 2565
9. Честа Д.О. Суттєві ознаки правової категорії «масове вивільнення працівників». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 34. Т. 2. С. 34–38.
10. Постанова Верховного Суду у складі Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 27.09.2023 р. у справі № 523/11673/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113893643>
11. Рішення Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 27.07.2023 р. у справі № 334/4387/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112631352> (дата звернення 22.06.2025)
12. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 27.03.2023 р. у справі № 761/19386/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110914255> (дата звернення 22.06.2025)

Дата надходження статті до редакції: 27.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 16.07.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

УДК [347.235:349.41]:339:162

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.05>

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ОФОРМЛЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА АРЕШТОВАНІ ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ, РЕАЛІЗОВАНІ ЧЕРЕЗ ЕЛЕКТРОННІ ТОРГИ

Недолуга Дмитро Сергійович,

orcid.org/0009-0004-6207-3931

аспірант

(Пенітенціарна академія України,

м. Чернігів, Україна)

Стаття присвячена аналізу правових, конституційних та процедурних проблем, що виникають при реалізації арештованих земельних ділянок сільськогосподарського призначення через електронні торги під час примусового виконання судових рішень. Автор досліджує суперечність між приватними правами власника на землю та публічним (суспільним) інтересом, який обґрунтовується необхідністю виконання судового рішення. порушується питання законності участі державного або приватного виконавця як сторони договору купівлі-продажу земельної ділянки за результатами електронного аукціону, з огляду на відсутність прямого законодавчого делегування таких повноважень.

Здійснюється комплексний аналіз положень Земельного кодексу України, Закону України «Про виконавче провадження», Закону України «Про нотаріат», Порядку вчинення нотаріальних дій та інших нормативно-правових актів, що регулюють відповідні правовідносини. Обґрунтовано, що правова невизначеність у питанні оформлення права власності за результатами земельних торгів призводить до різночитань у правозастосовній практиці нотаріусів, держаних та приватних виконавців, створює ризики порушення конституційного права на власність, закріпленого у статті 41 Конституції України.

Особливу увагу приділено проблематиці подвійного оформлення результатів торгів – через договір купівлі-продажу та окреме свідоцтво, що видається нотаріусом на підставі акту проведення земельних торгів (аукціону), – і відсутності узгодженої позиції в юридичній спільноті. Висвітлюється позиція професійних об'єднань (Нотаріальної палати України, Асоціації приватних виконавців України), звернення до Міністерства юстиції та аналізуються законодавчі ініціативи, які не набули чинності, попри потенціал вирішення зазначеної проблеми. У статті також пропонуються напрями вдосконалення законодавства для гармонізації загальних і спеціальних норм та забезпечення правової визначеності, що є основою правової держави.

Ключові слова: право власності, право на землю, земельна ділянка, земельні торги, земля сільськогосподарського призначення, нотаріальне оформлення, суспільний інтерес, примусове виконання, правова визначеність.

THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF REGISTERING OWNERSHIP OF SEIZED LAND PLOTS SOLD THROUGH ELECTRONIC AUCTIONS

Nedoluha Dmytro Serhiiiovych,
orcid.org/0009-0004-6207-3931
Postgraduate Student
(Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of analyses of the legal, constitutional and procedural issues arising from the sale of seized agricultural land plots through electronic auctions in the course of enforcement of court decisions. The author examines the contradiction between the private rights of the land owner and the public (social) interest justified by the need to enforce a court decision. The author raises the issue of the legality of participation of a public or private enforcement officer as a party to a land sale and purchase agreement based on the electronic auction results, given the absence of direct legislative delegation of such powers.

A complex analysis is made regarding the provisions of the Land Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings", the Law of Ukraine "On Notaries", the Procedure for Notarial Acts and other normative-legal acts regulating the relevant legal relations. The author substantiates that legal uncertainty in the issue of registration of property rights based on the land auctions results leads to discrepancies in the law enforcement notaries' practice, public and private bailiffs, and creates risks of violation of the constitutional right to property given in Article 41 of the Constitution of Ukraine.

Particular attention is paid to the issue of double registration of auction results – through a sale and purchase agreement and a separate certificate issued by a notary on the basis of the land auction act, – and the lack of a coordinated position in the legal community. The author highlights the position of professional associations (the Notary Chamber of Ukraine, the Association of Private Enforcement Officers of Ukraine), appeals to the Ministry of Justice, and analyzes legislative initiatives that have not entered into force despite the potential to solve this issue. The article also suggests areas for the legislation improvement in order to harmonize general and special rules and ensure legal certainty, which is the basis of the rule of law.

Key words: property right, right to land, land plot, land auction, agricultural land, notarization, public interest, enforcement action, legal certainty.

Постановка проблеми. Право власності на землю, зокрема на ділянки сільсько-господарського призначення, є об'єктом як приватного інтересу, так і публічного регулювання. З моменту скасування мораторію на продаж землі у 2021 році розпочалась нова фаза функціонування ринку землі, що породила низку правозастосовних труднощів. Одним з найбільш проблемних аспектів є реалізація арештованих земельних ділянок через електронні торги, особливо коли це відбувається поза волею власника. Актуальність проблеми полягає у суперечності між необхідністю забезпечення публічного інтересу та гарантією недоторканності приватної власності, як це закріплено у Конституції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання відносин власності на землю загалом активно розглядаються в науковому дискурсі, проте більшість досліджень не охоплюють комплексного аналізу проблеми, пов'язаної із відсутністю правової визначеності в нормативному регулюванні оформлення результатів примусової реалізації земельних ділянок через електронний аукціон. Саме цій частині загальної проблеми присвячена дана стаття.

Мета статті. Метою статті є відображення виявлених під час практичної діяльності автора прогалин та колізій у чинному законодавстві, що регулює примусову реалізацію земельних ділянок, з'ясування правового статусу сторін договору купівлі-продажу за результатами земельних торгів та формування пропозицій щодо забезпечення правової визначеності в цьому питанні.

Виклад основного матеріалу. Право власності на будь-яке майно, зокрема на землю, не є чимось абстрактно безмежним чи абсолютним. Звичайно власник має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю земельною ділянкою, але це право слід реалізувати в рамках, визначених законодавством, і при цьому враховувати інтереси держави, суспільства та інших власників.

Зі зняттям мораторію на відчуження землі, зокрема сільськогосподарського призначення, з 2021 року з'явилась можливість проводити земельні торги ділянками через електронні аукціони «Прозорро.Продажі». Проте, слід зазначити, що вказані торги можуть проводитись не тільки за волею та бажанням власника землі, а й у інших випадках, визначених законодавством [1]. Так, наприклад, стаття 10 Закону України «Про виконавче провадження» передбачає право звернення стягнення на майно боржника, зокрема на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, у примусовому порядку під час виконання рішень.

Крім того стаття 135 Земельного кодексу України (далі – ЗКУ) визначила у законодавстві можливість проведення земельних торгів щодо ділянок, зокрема, сільськогосподарського призначення, державним виконавцем, приватним виконавцем під час виконання рішень, що підлягають примусовому виконанню в порядку, встановленому Законом України «Про виконавче провадження», та окреслила порядок їх проведення [2, 3].

Частина 2 вказаної статті передбачає, що за результатами проведення земельних торгів укладається договір купівлі-продажу земельної ділянки, зокрема, сільськогосподарського призначення, з переможцем земельних торгів, який запропонував найвищу ціну за таку ділянку, що підлягає продажу, при цьому зазначено, що приватний або державний виконавець являється організатором цих земельних торгів.

Водночас частина 4 згаданої статті встановлює, що звернення стягнення на земельні ділянки має здійснюватися державним виконавцем, приватним виконавцем під час виконання рішень, що підлягають примусовому виконанню в порядку, що встановлений Законом України «Про виконавче провадження» з урахуванням вимог ЗКУ.

Таким чином державний чи приватний виконавець під час примусового виконання рішення може стати організатором електронного аукціону (земельних торгів) з метою реалізації (продажу) земельної ділянки боржника, а отримання кошти будуть звернені на погашення заборгованості.

Звичайно, процедура проведення земельних торгів (аукціону) має значну низку особливостей проведення, що визначені статтями 135-139 ЗКУ, проте автор даної статті пропонує звернути увагу на положення абзацу 5 пункту 16 статті 137 ЗКУ, де наголошено, що: «Протокол про результати земельних торгів є підставою для укладення договору купівлі-продажу земельної ділянки....Договір купівлі-продажу земельної ділянки укладається в паперовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню». Таким чином, на законодавчому рівні у нормах ЗКУ встановлено обов'язки як укладення договору в паперовій формі, так і його нотаріальне посвідчення. Проте законодавець детально не визначив сторони такого договору.

Виходячи із висновків, зроблених на підставі аналізу змісту статей 135-139 ЗКУ, можна висловити найбільш ймовірне припущення, враховуючи що мова йде про договір купівлі-продажу, що законодавець мав на увазі під стороною продавця саме організатора

такого аукціону – тобто конкретний підрозділ/відділ державної виконавчої служби або приватного виконавця, а зі сторони покупця – відповідно переможця аукціону, який запропонував найвищу ціну за купівлю такої ділянки. Проте фактично, слід визнати факт, що сторони договору в даній нормі не зазначені, і хто саме має бути продавцем і на підставі чого та в яких рамках визначені межі його повноважень – невідомо. Станом на сьогоднішній день в Україні відсутній такий законодавчий акт, який б наділяв державного чи приватного виконавця повноваженнями бути стороною договору у випадках поза волею власника, тим більше – виконавець не може мати статусу «продавця» у договорі купівлі-продажу, оскільки не має правового відношення до власності.

На думку автора даної статті, укладення договору купівлі-продажу по результатам аукціону щодо арештованих земельних ділянок, де стороною буде державний чи приватний виконавець, є неприпустимим порушенням конституційних прав власника, а такі дії не відповідають суспільним інтересам та положенням Основного Закону.

Слід підкреслити, що деякі положення статей 135-139 ЗКУ мають відсилочну структуру, й спрямовують на більш детальний аналіз положень Закону України «Про виконавче провадження», зокрема статті 61, проте, на превеликий жаль, норми цього закону, як і наведеної не надає відповіді на озвучене питання, яке вимушене залишитись відкритим.

Разом з цим, як вбачається зі змісту 72 глави 9 Закону України «Про нотаріат» нотаріус оформлює придбання арештованого нерухомого майна, зокрема, землі сільськогосподарського призначення, з прилюдних торгів (аукціонів), за місцезнаходженням такого майна, шляхом видачі набувачу (переможцю аукціону) відповідного свідоцтва на підставі документів, визначених Законом України "Про виконавче провадження"[4].

В свою чергу, аналізуючи Розділ II Глави 12. «Видача свідоцтв про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів)» Наказу Міністерства Юстиції України № 296/5 від 22.02.2012 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України», яким керується нотаріус при оформленні результатів таких торгів (аукціону), останній видає свідоцтво про придбання арештованого майна з прилюдних торгів (аукціонів) за місцезнаходженням такого майна, а підставою видачі такого свідоцтва є визначений законодавством порядок [5].

Таким чином законодавчий та нормативно-правовий акти, які найповніше та найбільше регулюють саме відносини щодо вчинення нотаріальних дій, завдяки яким реалізується оформлення права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, що були реалізовані на земельних торгах під час реалізації заходів примусового виконання рішень, наводять до цілком аргументованого та законного висновку: результати подібних торгів (аукціону) після їх відповідного оформлення породжують такий документ як свідоцтво про право власності.

Нажаль, Закон України «Про виконавче провадження», не наповнив дане дослідження відповідями на питанні врегулювання відносин, про які йде мова, проте слід звернути увагу на інші нормативно-правові акти, зокрема, Наказ Міністерства Юстиції України № 2831/5 від 29.09.2016 «Про затвердження Порядку реалізації арештованого майна»

Відтак, у розділі X. «Порядок розрахунків за придбане на електронному аукціоні майно та перехід права власності» вказаного нормативно-правового акту, наприклад, у пункті 8 конкретно зазначено, що Акт про проведений електронний аукціон є документом, що підтверджує виникнення права власності на придбане майно, у випадках, передбачених законодавством. У цьому випадку придбання нерухомого майна документом, що підтверджує виникнення права власності на придбане майно, є свідоцтво

про придбання нерухомого майна з електронного аукціону, яке видається нотаріусом на підставі акта про проведений електронний аукціон [6].

Також Закону України «Про іпотеку», а саме стаття 47 передбачає, що при реалізації предмету іпотеки, яка досить приближена за своєю правовою природою до поняття арештованого майна, нотаріус видає покупцеві свідоцтво про придбання майна з електронного аукціону [7].

Можна прийти до проміжного висновку даної статті, що тільки ЗКУ передбачає укладення договору купівлі-продажу майна за результатами електронних торгів (аукціону), зокрема земельної ділянки сільськогосподарського призначення, при цьому посилаючись на Закон України «Про виконавчу службу», який належним чином і в повній мірі не врегульовує це дискусійне питання. Разом з цим, інше законодавчі та нормативно-правові акти, що прямо чи опосередковано врегульовують відносини щодо оформлення права власності по результатах проведеного аукціону (електронних торгів) передбачають видачу свідоцтва про придбання чи право власності на таке майно. Таким чином, не існує правової визначеності, що породжує як теоретичні питання, так і значно ускладнює правозастосування в практичній діяльності.

Автор даної статті, будучи практикуючим юристом, який разом із своїми колегами (представниками переможців аукціонів), а також нотаріусами та приватними виконавцями/державною виконавчою службою, з якими мав можливість проводити співпрацю, неодноразово зіткнувся із проблемами як теоретичного, так і практичного характеру оформлення результатів торгів (аукціону) права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, що були реалізовані на земельних торгах під час реалізації заходів примусового виконання рішень.

На думку автора даної статті, практикуючих юристів, зокрема, нотаріусів та виконавців, у ставленні до піднятого у даній статті питання, можна розподілити на 4 основні групи:

1. До першої групи автор має бажання віднести більшість практикуючих юристів, незважаючи на статус, які б спробували ухилитись від будь-яких оформлень права власності чи придбання нерухомого майна, в т.ч. землі сільськогосподарського призначення, по результатам таких аукціонів. І це зважена позиція, оскільки немає єдиної практики правозастосування, особливо, коли ти маєш статус, наприклад нотаріуса.

2. До другої групи слід віднести тих виконавців, нотаріусів, практикуючих юристів, які б обрали шлях оформлення свідоцтва про придбання/право власності. Проте це думка автора, і ситуація у відношенні до цього питання в різних регіонах може різнитись.

3. Третя група – правники, які сліпо вірять та обґрунтовують своє рішення положеннями ЗКУ, а тому – укладають договір купівлі-продажу, який підлягає нотаріальному посвідченню.

4. Четверта група – це здебільшого нотаріуси, а також їх клієнти, які одразу виконати дві вимоги: бажають посвідчити договір купівлі-продажу земельної ділянки по результатам проведеного аукціону (земельних торгів) та отримати свідоцтво про придбання/право власності.

Окрім наведених спостережень та досвіду автора, слід звернути увагу на позицію приватних/державних виконавців та нотаріусів.

Відтак Нотаріальна палата України (далі – НПУ) та Асоціація приватних виконавців України (далі – АПВУ) на початку лютого 2022 року звернулись до Міністерства юстиції України з проханням надати роз'яснення та рекомендації нотаріусам і виконавцям щодо застосування положень законодавства, які регулюють питання оформлення результатів земельних торгів, на яких здійснюється продаж, зокрема земельних

ділянок сільськогосподарського призначення, державним/приватним виконавцем під час виконання рішень, що підлягають примусовому виконанню, а також провести спільну он-лайн зустріч з обговорення проблематики, що була ними викладена у зверненні. Зокрема, з поміж іншого, у зверненні були підняті наступні питання:

- чи є договір купівлі-продажу земельної ділянки за результатами земельних торгів одним з видів договорів, що укладаються за результатами земельних торгів;
- чи підлягає такий договір нотаріальному посвідченню, і які особливості, наприклад, в отриманні правостановлюючих документів, здійсненні перевірок, витребуванні документів по сплаті податків мають бути, тощо;
- на підставі договору купівлі-продажу чи на підставі свідоцтва необхідно проводити реєстрацію права власності;
- чи необхідно подавати нотаріусу разом з актом проведення електронних торгів договір купівлі-продажу для реєстрації права власності, та інші питання.

З поміж іншого, а також зазначеного у даній статті, у зверненні звертають увагу на статтю 27 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», де визначено, що державна реєстрація права власності, проводиться, серед іншого, на підставі укладеного в установленому законом порядку договору, предметом якого є нерухоме майно, речові права на яке підлягають державній реєстрації, чи його дублікату, на підставі виданого нотаріусом свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів) та свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися, чи їх дублікатів [8].

Однак 24 лютого 2022 року почалась повномасштабна війна, було введено воєнний стан та оголошено загальну мобілізацію, а Кабінету Міністрів України доручено невідкладно забезпечити, зокрема, вжиття в межах повноважень заходів, пов'язаних із запровадженням правового режиму воєнного стану на території України. З цього моменту пріоритетними завданнями Міністерства юстиції України, як і інших органів державної влади, стало виконання доручень, пов'язаних із запровадженням та забезпеченням реалізації заходів правового режиму воєнного стану.

У зв'язку із пріоритетним порядком забезпечення виконання завдань, пов'язаних із запровадженням воєнного стану, Міністерство Юстиції України за вказаних обставин не мало можливості належним чином розглянути питання, визначені зверненням та провести зустріч з порушених у зверненні питань.

Також цікаву позицію висловила Ірина Драна, к.ю.н. – приватний нотаріус Кропивницького міського нотаріального округу, яка аналізуючи законодавство щодо оформлення права власності за результатами земельних торгів, ініційованих виконавцями відносно арештованого майна, що підлягає примусовому виконанню, констатує про наявність розбіжностей у положеннях законодавчих та нормативно-правових актів, які врегульовують пов'язані з цим процесом відносини, що призводить до існування різних думок та правових позицій, зокрема, у нотаріусів. Також звертає увагу, що і договір купівлі-продажу, який з огляду на частину 16 статті 137 ЗК України підлягає нотаріальному посвідченню, і свідоцтво про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), визначені самостійними підставами для державної реєстрації права власності на нерухоме майно. І. Драна прийшла до висновку, що недоречно посвідчувати договір купівлі-продажу земельних ділянок та окремо видавати свідоцтво про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), оскільки при посвідченні такого договору купівлі-продажу нотаріус одночасно здійснює державну реєстрацію переходу права власності на Покупця [9].

Разом з цим, слід вказати, що наприкінці 2022 року у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо

вдосконалення санкційної політики та підвищення ефективності управління державним, комунальним майном та арештованими активами» (реєстр. № 8311 від 27 грудня 2022 року), внесений на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України Мовчаном О. В., Арахамієм Д. Г. та іншими. З огляду та аналізу даного законопроекту, автор даної статті відмічає, що у вказаному законопроекті були затронуті важливі моменти врегулювання піднятих у даній статті питань, проте належним чином не вирішували їх, а сам законопроект так і залишився поза увагою законодавця [10].

Достойними уваги, вважаю, є пропозиції та поправки до проекту Закону про внесення змін до деяких законів України щодо цифровізації виконавчого провадження № 9363 народних депутатів Божи́ка В.І. та Стефанчука Р.О. (№ №161 та №270, зокрема, до статті 61 ЗУ «Про виконавче провадження»), які пропонували наголосити, що виконавець не є стороною договору, тобто продавцем, має статус організатора, а також наділений повноваженнями від імені держави підписувати договір купівлі-продажу арештованої землі, що була реалізована на земельних торгах під час реалізації заходів примусового виконання рішень. Проте ці пропозиції були відхилено, а сам законопроект було передано на повторне читання 14 травня 2025 року. Але навіть прийняття такого законопроекту не вирішило б всі дискусійні питання [11].

Здавалось би, з прийняттям Закон України «Про правотворчу діяльність», який за відомостями із сайту Верховної Ради України й досі не введено в дію, з поміж щонайменше 5 інших законопроектів (відомих автору), що так і залишились поза увагою законодавця, які були націлені на врегулювання законотворчої діяльності, подолання колізій, протиріч, невідповідності між нормами, що регулюють одні й ті самі чи пов'язані суспільні відносини, а також врегульовують питання ієрархії законодавчих та нормативно-правових актів, зокрема, з принципів їх загального та спеціального застосування, наведене питання могло б бути вирішене.

Як вбачається зі змісту статті 66 вказаного законодавчого акту, то можна прийти до висновку, що у разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами різної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають норми, що містяться у нормативно-правовому акті вищої юридичної сили [12].

Проте, навіть цей закон, не дає відповіді на питання щодо вірного оформлення результатів торгів арештованої землі шляхом визначення пріоритету на тому чи іншому правовому акті. Таким чином, існують різні думки, різні самостійні норми законодавчих та нормативно-правових актів, які врегульовують підняте у даній статті питання по-різному, при тому, що перелічені акти мають різну юридичну силу та спеціалізацію.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що правове регулювання оформлення права власності на арештовані земельні ділянки, реалізовані через електронні торги, є фрагментарним, суперечливим і таким, що не забезпечує належного рівня правової визначеності. Колізії між нормами Земельного кодексу України, Закону України «Про виконавче провадження», Закону України «Про нотаріат», а також підзаконними нормативно-правовими актами створюють перешкоди як для нотаріального оформлення результатів земельних торгів, так і для подальшої державної реєстрації права власності.

Особливо проблемною є відсутність чіткого законодавчого визначення сторін договору купівлі-продажу земельної ділянки, укладеного за результатами торгів, організованих у межах виконавчого провадження. Залишається невизначеним статус виконавця – чи може він виступати продавцем, враховуючи відсутність у нього речових прав на майно, що реалізується. Це породжує ризики порушення конституційних прав власника на землю, особливо у випадках примусової реалізації без його згоди.

Аналіз нотаріальної практики та підходів правозастосування засвідчив відсутність єдиного підходу до оформлення результатів таких торгів: частина практиків надає перевагу укладенню договору купівлі-продажу, інші – видачі свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів. Окремі випадки поєднують обидві форми, що ще більше ускладнює правозастосування та створює підґрунтя для правової невизначеності.

Наявність різночитань у нормативній базі, відсутність єдиної позиції державних органів та відсутність належного врегулювання на рівні спеціального законодавства зумовлює необхідність комплексного вдосконалення правового механізму реалізації та оформлення права власності на земельні ділянки, що були реалізовані через електронні торги у межах примусового виконання судових рішень. Це дозволить не лише забезпечити баланс приватного і публічного інтересу, а й гарантувати дотримання конституційних прав власників та ефективність інституту виконавчого провадження.

Список використаних джерел:

1. Електронний аукціон «Прозорро.Продажі», розділ «Продаж та оренда землі» URL: <https://prozorro.sale/orenda-ta-prodazh-zemli/> (дата звернення: 30.05.2025).
2. Земельний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
3. Закон України «Про виконавче провадження». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
4. Закон України «Про нотаріат». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
5. Наказ Міністерства Юстиції України № 296/5 від 22.02.2012 «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
6. Наказ Міністерства Юстиції України № 2831/5 від 29.09.2016 «Про затвердження Порядку реалізації арештованого майна». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1301-16#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
7. Закон України «Про іпотеку. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
8. Текст звернення НПУ та АПВУ до Міністерства юстиції України з проханням надати роз'яснення та рекомендації нотаріусам і виконавцям щодо застосування положень законодавства, які регулюють питання оформлення результатів земельних торгів. URL: <https://npu.ua/news/npu-apvu-mu/> (дата звернення: 30.05.2025 р.)
9. Ірина Драна. Набуття прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення шляхом участі в земельних торгах. URL: <https://apvu.com.ua/tpost/7yi76a03k1-rina-drana-nabuttya-prav-na-zemeln-dlyan> (дата звернення: 30.05.2025).
10. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо вдосконалення санкційної політики та підвищення ефективності управління державним, комунальним майном та арештованими активами» № 8311 від 27.12.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41074> (дата звернення: 30.05.2025).
11. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо цифровізації виконавчого провадження» №9363 від 07.06.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/42073> (дата звернення: 30.05.2025).
12. Закон України «Про правотворчу діяльність» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 30.05.2025).

Дата надходження статті до редакції: 30.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 19.07.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

УДК 347.736.54

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.06>

ВИЗНАННЯ ПРАВОЧИНІВ НЕДІЙСНИМИ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Самох Микола Юрійович,
orcid.org/0009-0004-8278-6015
аспірант кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті здійснено комплексний правовий аналіз інституту визнання правочинів недійсними як одного з ключових способів захисту порушених прав та інтересів. У фокусі дослідження перебувають матеріально-правові та процесуальні аспекти застосування цього інституту в умовах сучасної української правової системи. Проаналізовано чинне законодавство України, зокрема положення Цивільного кодексу України та Кодексу України з процедур банкрутства, що регулюють підстави та правові наслідки недійсності правочинів, а також проведено класифікацію нікчемних і оспорюваних правочинів.

Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний, порівняльно-правовий та системно-структурний методи, які дозволили розкрити зміст недійсності правочинів як правової категорії та інструмента захисту.

Висвітлено практичні труднощі реалізації цього способу захисту в національній юрисдикції, включаючи зловживання правом на оскарження, суперечності в судовій практиці та потребу у вдосконаленні законодавчого регулювання. Обґрунтовано необхідність забезпечення балансу між стабільністю цивільного обігу та інтересами учасників правовідносин, які діють добросовісно.

На основі аналізу досліджуваної інформації автор дійшов висновку про те, що інститут недійсності правочинів має не лише ретроспективну, а й превентивну функцію, а його подальший розвиток пов'язаний з удосконаленням правозастосовної практики та формуванням єдиної доктрини щодо добросовісності, волевиявлення та публічного порядку в межах цивільного права.

Ключові слова: правочин, недійсність, захист прав, нікчемний, оспорюваний, реституція, добросовісність, цивільне право, банкрутство.

INVALIDATION OF TRANSACTIONS AS A WAY TO PROTECT VIOLATED RIGHTS AND INTERESTS

Samokh Mykola Yuriiovych,
orcid.org/0009-0004-8278-6015
Postgraduate Student at the Department
of Civil Law Disciplines
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The article provides a comprehensive legal analysis of the institution of invalidating transactions as one of the key ways to protect violated rights and interests. The focus of the study is on the substantive-legal and procedural aspects of the application of this institution in the conditions of the modern Ukrainian legal system. The current legislation of Ukraine was analyzed, in particular the provisions of the Civil Code of Ukraine and the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures, which regulate the grounds and legal consequences of the invalidity of transactions, and a classification of void and contested transactions was carried out.

The methodological basis of the study is formal-legal, comparative-legal and systemic-structural methods, which allowed us to reveal the content of the invalidity of transactions as a legal category and a tool of protection.

The practical difficulties of implementing this method of protection in the national jurisdiction are highlighted, including abuse of the right to appeal, contradictions in judicial practice and the need to improve legislative regulation. The need to ensure a balance between the stability of civil circulation and the interests of participants in legal relations who act in good faith is substantiated.

Based on the analysis of the researched information, the author concluded that the institution of invalidity of transactions has not only a retrospective, but also a preventive function, and its further development is associated with the improvement of law enforcement practice and the formation of a unified doctrine regarding good faith, expression of will, and public order within the framework of civil law.

Key words: transaction, invalidity, protection of rights, null and void, disputed, restitution, good faith, civil law, bankruptcy.

Постановка теми та її актуальність. У сучасних умовах трансформації правової системи України, посилення ролі судового захисту прав та свобод громадян та суб'єктів господарювання особливого значення набувають ефективні, правові й справедливі механізми захисту порушених прав. Одним із таких засобів є інститут визнання правочинів недійсними – правовий інструмент, покликаний нейтралізувати наслідки правопорушень у сфері зобов'язальних та речових правовідносин, а також забезпечити стабільність цивільного обороту. Його значущість обумовлена не лише здатністю усунути правові наслідки недобросовісної чи протиправної поведінки сторін, а й превентивним потенціалом стримування порушень законності.

Актуальність теми зумовлюється також численними проблемами у правозастосовній практиці: непослідовністю судових рішень у справах про недійсність правочинів, складністю доведення обставин, що свідчать про наявність порушень при укладенні договорів, а також ризиком зловживань позовами з метою уникнення виконання зобов'язань. Водночас, європейський вектор розвитку українського права потребує осмислення інституту недійсності правочинів у контексті принципів добросовісності, пропорційності, юридичної визначеності та верховенства права.

Отже, необхідність комплексного дослідження правової природи, умов, підстав та наслідків недійсності правочинів є актуальною як у теоретичному, так і в прикладному вимірах. Вона зумовлена потребою у підвищенні ефективності цивільно-правового захисту, уніфікації судової практики та гармонізації українського законодавства із правом Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика визнання правочинів недійсними постійно перебуває у полі зору вітчизняних та зарубіжних науковців, однак із урахуванням динамічності правозастосовної практики та євроінтеграційного вектора розвитку правової системи України, вона потребує постійного оновлення та переосмислення.

Серед фундаментальних праць слід відзначити дослідження О.В. Дзери та Н.С. Кузнецової, які висвітлили недійсність як окремий правовий феномен у контексті загальної теорії цивільного права. У багатьох наукових дослідженнях міститься докладний аналіз окремих підстав недійсності правочинів, однак увага до судової практики в них є обмеженою.

Також у сучасних наукових публікаціях посилено акцент на проблемах реституції, зловживання правом на оскарження, перевірки добросовісності та взаємодії інституту недійсності з договірною відповідальністю.

Отже, аналіз наявних досліджень свідчить про наукову значущість теми та водночас – про наявність прогалин, що зумовлює актуальність подальших комплексних досліджень правових, практичних і методологічних аспектів визнання правочинів недійсними як способу захисту порушених прав

Мета дослідження. Метою даного дослідження є комплексне науково-правове осмислення інституту визнання правочинів недійсними як одного із засобів захисту порушених цивільних прав та інтересів, з урахуванням сучасної нормативної бази, доктринальних підходів та актуальної судової практики.

У межах досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- визначити теоретичну сутність недійсності правочинів як правової категорії;
- проаналізувати підстави та наслідки недійсності правочинів відповідно до чинного законодавства України;
- дослідити співвідношення між нікчемними та оспорюваними правочинами;
- з'ясувати роль принципів добросовісності, справедливості та публічного порядку у контексті застосування інституту недійсності;
- окреслити особливості правозастосування та основні проблеми реалізації визнання правочинів недійсними у судовій практиці;
- виявити можливості вдосконалення чинного законодавства та формування єдиної доктрини правозастосування у сфері недійсності правочинів.

Досягнення поставленої мети дозволяє не лише поглибити наукове розуміння інституту недійсності правочинів, а й сформулювати практичні рекомендації щодо його ефективного застосування як інструмента захисту цивільних прав.

Виклад основного матеріалу. Як визначено ст. 15 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання чи оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства [1]. У межах цієї статті право на захист розглядається як суб'єктивне цивільне право особи, що реалізується у разі порушення, невизнання або оспорювання її законних прав чи інтересів. Таке право може виникати, зокрема, у ситуаціях, коли інша сторона не виконує або неналежно виконує зобов'язання, коли рухоме чи нерухоме майно утримується чи набувається без правових підстав, а також коли виникають

спори щодо належності цивільних прав, наприклад, щодо права власності чи спадкування [2, с. 52–53].

Статтею 16 ЦК України визначені способи захисту цивільних прав та інтересів судами, переважна більшість яких може застосовуватися учасниками для захисту правовідносин договірною характеру.

Інститут визнання правочинів недійсними займає важливе місце в системі способів захисту цивільних прав та інтересів. Його правова природа передбачає усунення із цивільного обігу правових конструкцій, що не відповідають вимогам закону або порушують засади добросовісності, справедливості чи публічного порядку.

Недійсність правочину є одним із ключових інститутів цивільного права, що позбавляє правочин юридичної сили або унеможливорює виникнення передбачених ним правових наслідків у випадку порушення встановлених законом вимог. Цей інститут спрямований на підтримання рівноваги між принципом автономії волі сторін та потребою у забезпеченні правопорядку, водночас гарантує захист інтересів як учасників правочину, так і третіх осіб.

Визнання правочину недійсним – це один із найпоширеніших на сьогодні способів захисту цивільних прав та інтересів, суть і значення якого розкривається через припинення регулятивної сили правочину як юридичного факту, тобто визнання його таким, що не породжує юридичних наслідків [3, с. 26].

Слід зазначити, що стаття 204 ЦК України закріплює презумпцію правомірності правочину. Ця презумпція означає, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що породжує, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки, доки ця презумпція не буде спростована, зокрема, на підставі рішення суду, яке набрало законної сили [1].

У разі неспростування презумпції правомірності правочину, всі права, набуті сторонами правочину за ним, повинні безперешкодно здійснюватися, а обов'язки, що виникли внаслідок вчинення правочину, підлягають виконанню.

Відповідно до ст. 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами 1–3, 5 та 6 ст. 203 ЦК України, яка визначає загальні вимоги, дотримання яких є необхідним для чинності правочину, а саме:

- зміст правочину не повинен суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам;
- особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності;
- волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі;
- правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним;
- правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей.

Недійсність правочину як приватно-правова категорія, покликана не допускати або прискіпати порушення цивільних прав та інтересів або ж їх відновлювати. По своїй суті ініціювання спору про недійсність договору не для захисту цивільних прав та інтересів є недопустимим.

Завданням цивільного судочинства є ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такий захист можливий за умови, що права, свободи чи інтереси власне порушені, а учасники цивільного обороту використовують цивільне судочинство для такого захисту.

Чинне законодавство України (частини 2 та 3 ст. 15 ЦК України) визначає такі види недійсних правочинів:

- нікчемний (*void-ab initio*) – правочин, недійсність якого встановлена законом. Визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

- оспорюваний (*voidable*) – правочин, недійсність якого прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом.

Варто зазначити, що відповідно до чинного законодавства України, нікчемними за законом вважаються правочини, що вчинені:

- 1) без дотримання обов'язкової письмової форми (для яких встановлена законом виключно письмова форма) (стаття 208 ЦК України);

- 2) без дотримання вимоги закону про нотаріальне посвідчення (статті 219, 220 ЦК України);

- 3) малолітньою особою за межами своєї цивільної дієздатності (стаття 221 ЦК України);

- 4) особою, цивільна дієздатність якої обмежена за межами її цивільної дієздатності (стаття 223 ЦК України);

- 5) без дозволу органів опіки та піклування (стаття 224 ЦК України);

- 6) якщо своєю суттю порушують публічний порядок (стаття 228 ЦК України).

У свою чергу, підставами для визнання оспорюваного правочину недійсним є:

- 1) помилка (ст. 229 ЦК України) – існує помилкове уявлення про природу правочину, права/обов'язки, властивості речі. Така помилка має бути істотною (з фундаментальної точки зору сторони);

- 2) обман (ст. 230 ЦК України) – одна зі сторін навмисно вводить іншу в оману щодо обставин правочину, які безпосередньо вплинули на волевиявлення;

- 3) насильство (ст. 231 ЦК України) – примус фізичний чи моральний з боку третьої особи чи учасника, що зробив волевиявлення неприродним і недобровільним;

- 4) зловмисна домовленість представника (ст. 232 ЦК України) – представник сторони, діючи всупереч інтересу довірителя, узгодив умови, що суперечать йому;

- 5) фіктивний правочин (ст. 234 ЦК України) – укладення формального правочину з метою приховати справжні правовідносини;

- 6) удаваний правочин (ст. 235 ЦК України) – правочин, що слугує прикриттям іншого, реального правочину;

- 7) тяжкі обставини (ст. 233 ЦК України) – обставини, не передбачені стороною, що суттєво ускладнюють виконання або змінюють характер правочину.

Варто зауважити, що актуальна судова практика свідчить про те, що перелік підстав недійсності правочину, визначений ЦК України не є вичерпним чи «замкненим», оскільки будь-який правочин, що не відповідає загальним вимогам чинності (ст. 203 ЦК України), може бути оскаржений і за результатами такого оскарження визнаний судом недійсним. Основний момент полягає у тому, що відповідні підстави недійсності повинні існувати в момент укладення правочину, і саме тому суд визнає правочин недійсним. У процесі доказування позивач має довести наявність факту та суттєвості підстави.

Також варто наголосити на тому, що приватно-правовий інструментарій (зокрема, ініціювання спору про недійсність правочину не для захисту цивільних прав та інтересів) не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для невиконання публічних обов'язків, звільнення майна з-під арешту в публічних відносинах або створення преюдиційного рішення суду для публічних відносин.

Таким чином, спростування презумпції правомірності правочину відбувається коли недійсність правочину прямо встановлена законом (тобто має місце його нікчемність)

або якщо він визнаний судом недійсним, тобто існує рішення суду, яке набрало законної сили (оспорюваний правочин визнаний судом недійсним).

Відповідно до статей 16, 203, 215 ЦК України для визнання судом оспорюваного правочину недійсним необхідним є:

- пред'явлення позову однією із сторін правочину або іншою заінтересованою особою;
- наявність підстав для оспорення правочину;
- встановлення, чи порушується (не визнається або оспорюється) суб'єктивне цивільне право або інтерес особи, яка звернулася до суду.

Таке розуміння визнання правочину недійсним, як способу захисту, є усталеним у судовій практиці.

Слід зазначити, що із набранням чинності у 2019 році Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ), на законодавчому рівні з'явилась регламентація та чіткі підстави для захисту прав кредиторів у процедурі банкрутства (юридичних осіб) та неплатоспроможності (фізичних осіб) у випадку вчинення боржником фраздаторних правочинів (тих правочинів, що вчинені на шкоду кредитуру).

Відповідно до частин 1, 2 ст. 42 КУзПБ, господарський суд у межах провадження у справі про банкрутство за заявою арбітражного керуючого або кредитуру може визнати недійсними правочини або спростувати майнові дії, вчинені боржником після відкриття провадження у справі про банкрутство або протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, якщо вони порушили права боржника або кредитуру, з таких підстав:

- боржник виконав майнові зобов'язання раніше встановленого строку;
- боржник до відкриття провадження у справі про банкрутство взяв на себе зобов'язання, внаслідок чого він став неплатоспроможним або виконання його грошових зобов'язань перед іншими кредиторами повністю або частково стало неможливим;
- боржник здійснив відчуження або придбав майно за цінами, відповідно нижчими або вищими від ринкових, за умови що в момент прийняття зобов'язання або внаслідок його виконання майна боржника було (стало) недостатньо для задоволення вимог кредитуру;
- боржник оплатив іншій особі або прийняв майно в рахунок виконання грошових вимог у день, коли сума вимог кредитуру до боржника перевищувала вартість майна;
- боржник узяв на себе заставні зобов'язання для забезпечення виконання грошових вимог.

Правочини, вчинені боржником протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, можуть бути визнані недійсними господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство за заявою арбітражного керуючого або кредитуру також з таких підстав:

- боржник безоплатно здійснив відчуження майна, взяв на себе зобов'язання без відповідних майнових дій іншої сторони, відмовився від власних майнових вимог;
- боржник уклав договір із заінтересованою особою;
- боржник уклав договір дарування [4].

Щодо правових наслідків недійсності правочину, то ст. 216 ЦК України визначено, що недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості

такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною.

Правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлені законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін.

Також суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи.

Слід звернути увагу на те, що недійсною може бути визнана й окрема частина правочину. Проте недійсність окремої частини правочину не тягне за собою недійсності інших його частин і правочину загалом, якщо можна припустити, що він був би вчинений і без включення до нього недійсної частини (ст. 217 ЦК України) [1].

Такі ж правові наслідки визнання недійсним і фраздаторних правочинів. Частиною 3 ст. 42 КУзПБ визначено, що у разі визнання недійсними правочинів боржника з підстав, передбачених ч. 1 або 2 цієї статті, сторона за таким правочином зобов'язана повернути боржнику майно, яке вона отримала від боржника, а в разі неможливості повернути майно в натурі – відшкодувати його вартість грошовими коштами за ринковими цінами, що існували на момент вчинення правочину [4].

В юридичній літературі за обов'язком повернути другій стороні в натурі все, що вона одержала на виконання недійсного правочину, закріпився термін «реституція» [5, с. 323].

Реституція – це повернення сторін до первісного юридичного стану. Інститут реституції (*restitutio in integrum*) був напрацьований у римському праві. Його використовували римські претори в тих випадках, коли наявні правові норми не забезпечували справедливе вирішення спору [6, с. 187].

Реституція – це обов'язковий цивільно-правовий механізм, який надає можливість повернути майно або грошовий еквівалент у результаті визнання правочину недійсним. Вона спрямована на відновлення *status quo ante* (становища, що існувало раніше) та захист права власності, і має пріоритет перед іншими способами захисту, такими як кондикція.

Як і реституція, кондикція (*condictio*) зародилася в римському праві. Кондикція – це позадоговірний спосіб захисту майнових прав, спрямований на витребування або повернення майна, яке було отримано чи збережено без достатньої правової підстави. Вона може бути застосована самостійно, як основний спосіб захисту, і субсидіарно, додатково до реституції, коли основна правова схема не охоплює ситуацію [7, с. 36].

Відповідно до положень ЦК України, належним способом захисту за наявності відносин, які виникли у зв'язку з вчиненням особами правочину та внаслідок подальшого визнання його недійсним, є саме реституція.

За таких обставин кондикція, як і відшкодування винною стороною правочину іншій стороні збитків та моральної шкоди, може застосовуватися як цивільно-правовий наслідок визнання правочину недійсним лише як додаткова до реституції вимога, така, що має субсидіарний характер. Це можливо в тих випадках, коли реституція не забезпечує повне відновлення порушеного права сторони правочину [8, с. 50].

Слід відзначити, що застосування інституту недійсності правочинів у цивільному праві України тісно пов'язане з реалізацією основних принципів приватного права – добросовісності, справедливості та публічного порядку. Ці принципи виконують не лише етичну, а й нормативну функцію, коригуючи межі допустимої

свободи договору та забезпечуючи баланс між автономією волі та правовою безпекою обігу.

Принцип добросовісності, закріплений у статті 3 ЦК України, є одним із ключових орієнтирів для оцінки поведінки сторін у договірних зобов'язаннях. У судовій практиці він набуває особливого значення при вирішенні спорів про недійсність правочинів, укладених із порушенням інтересів третіх осіб або у випадках очевидного зловживання правом. Так, у постанові Верховного Суду від 29.05.2024 року у справі № 910/5808/20 вказано, що поведінка сторін при укладенні правочину має відповідати критеріям розумності і добросовісності, а доведена недобросовісність є самостійною підставою для визнання правочину недійсним [9]. Судова практика також виходить із презумпції добросовісності набувача, що обумовлює необхідність надання позивачем належних доказів недобросовісності іншої сторони правочину, зокрема у випадках витребування майна з чужого незаконного володіння (ст. 388 ЦК України).

Не менш важливим є принцип справедливості, який, хоча і не має самостійної норми прямої дії, відіграє істотну роль у формуванні правових підходів до оцінки обставин правочину. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 07.09.2022 року у справі № 910/16579/20 зазначено, що зміст і мета правочину не можуть суперечити справедливості як фундаментальному критерію цивільного правопорядку [10]. Таким чином, правозастосування у сфері недійсності правочинів дедалі більше тяжіє до змістовного, а не лише формального підходу, де формально бездоганий правочин може бути визнаний недійсним, якщо його зміст або наслідки суперечать елементарним вимогам справедливості.

Окремої уваги заслуговує роль принципу публічного порядку у визначенні меж допустимості приватної автономії сторін. Порушення публічного порядку визнається безумовною підставою для нікчемності правочину, незалежно від волевиявлення сторін. Наприклад, у постанові по справі № 638/9047/19 від 13.09.2023 року Верховний Суд підкреслив, що правочини, які мають на меті уникнення законного стягнення коштів, є такими, що суперечать публічному порядку і не підлягають легалізації через механізми добросовісного набуття [11]. Тим самим суд підтвердив пріоритет публічного інтересу над приватним у випадках грубого порушення засад правопорядку.

Таким чином, принципи добросовісності, справедливості та публічного порядку є невід'ємними складовими інституту недійсності правочинів. Вони виконують функцію правових орієнтирів, які дозволяють гнучко реагувати на ситуації, в яких формально укладені правочини суперечать змістовним вимогам цивільного права. Удосконалення законодавства у цій сфері має полягати не лише в уточненні підстав недійсності, але й у поглибленні методології тлумачення і застосування зазначених принципів.

Незважаючи на формальну визначеність підстав і наслідків недійсності правочинів у ЦК України, їх практична реалізація національною юрисдикцією супроводжується низкою системних труднощів. Серед ключових проблем слід виокремити зловживання правом на оскарження, суперечності у судовій практиці та нормативну фрагментарність регулювання.

По-перше, у судовій практиці набуває поширення явище зловживання правом на визнання правочину недійсним. Зокрема, інститут недійсності використовується сторонами не як засіб поновлення порушених прав, а як інструмент тиску, уникнення відповідальності чи незаконного витіснення контрагента з договірного зв'язку. Як слушно зазначено у постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 07.02.2024 року у справі № 914/6251/20, правочин, укладений з метою ухилення від виконання зобов'язань перед кредиторами, є фraudаторним і не може бути

засобом легалізації добросовісності [12]. У цьому ж контексті спостерігається тенденція до оскарження правочинів із незначними формальними порушеннями, без фактичного настання шкоди, що суперечить принципам добросовісності та розумності (ст. 3 ЦК України).

По-друге, відсутність єдиного підходу до класифікації і кваліфікації різного роду правочинів (зокрема, фраздаторних, фіктивних і удаваних) породжує колізії в судовій практиці. У постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 24.11.2021 року по справі № 905/2030/19 наголошено на необхідності розмежування фіктивності як спотворення волевиявлення та фраздаторності як зловживання правом за наявності реального волевиявлення [13]. Проте аналіз чинної практики свідчить, що правові позиції судів щодо критеріїв розмежування залишаються суперечливими. Це знижує передбачуваність судових рішень та спричиняє неоднозначне тлумачення правових наслідків недійсності.

По-третє, суттєвою проблемою є неузгодженість правового регулювання щодо наслідків недійсності правочинів, особливо в аспекті добросовісного набуття. У постанові від 22.05.2024 року по справі № 924/408/21 Велика Палата Верховного Суду зазначила, що визнання правочину недійсним не створює автоматичного обов'язку витребувати майно у добросовісного набувача без доведення його обізнаності щодо фраздаторності дій попереднього власника [14]. Такий підхід обмежує ефективність реституції як основного способу відновлення порушених прав, зводячи її до формального механізму із множинними винятками, що дискредитує саму сутність інституту недійсності.

Висновки. Таким чином, сучасна правозастосовна практика виявляє низку структурних недоліків інституту недійсності правочинів. Їх подолання потребує комплексного законодавчого оновлення, зокрема: впровадження чітких критеріїв добросовісності сторін, систематизації підстав недійсності, розширення інструментарію компенсаційних наслідків, а також уніфікації судових підходів через видання узагальнень Верховного Суду. Без цих заходів інститут недійсності залишається непередбачуваним і надмірно формалізованим, що підриває ефективність цивільно-правового захисту.

Поряд з цим, інститут недійсності правочинів має багатовимірне значення в цивільному праві та банкрутстві. Він не лише дозволяє відновити порушені права шляхом скасування неправомірних угод, але й виконує важливу превентивну функцію. Сам факт наявності у правовій системі дієвого механізму визнання правочину недійсним стимулює учасників цивільного обороту дотримуватись закону та діяти добросовісно. Водночас, удосконалення цього інституту можливе лише за умов системного підходу до нормотворчості, практики його застосування та правничої освіти.

З огляду на вищенаведене, визнання правочинів недійсними постає як один з найгнучкіших та водночас найскладніших способів захисту. Його застосування вимагає високого рівня професійності як від адвокатів, так і від суддів, оскільки часто йдеться не лише про юридичну формалізацію, а й про глибоку оцінку соціальних, етичних та економічних аспектів правовідносин. Перспективним є подальше осмислення цього інституту в контексті європейської інтеграції України, гармонізації приватного права та впровадження новітніх правових доктрин.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.06.2025).

2. Подвірна О. В., Киричук Б. С. Теоретичні й практичні аспекти визнання правочину недійсним у цивільному судочинстві України та зарубіжних держав. *Порівняльно-аналітичне право*. 2021. № 4. С. 104–107.
3. Самбір О.Є. Помилка, що має істотне значення як підстава для визнання правочину недійсним. *Підприємництво, господарство і справа*. Серія «Цивільне право і процес». 2017. № 4. С. 24–27.
4. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 року. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 18.06.2025).
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. 6-те вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2019. Т. 1. 752 с.
6. Давидова І.В. Особливості двосторонньої реституції як наслідку визнання правочину недійсним за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2013. Вип. 23. Ч. I. Т. 1. С. 186–189.
7. Колєсник Т.В., Клемпарський М.М., Назимко О.В. Правові наслідки недійсності правочинів у цивільному праві України: проблеми та перспективи. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 1. С. 34–39. <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-90-34-39> (дата звернення: 18.06.2025).
8. Романюк Я.М. Цивільно-правові наслідки визнання правочину недійсним: чи потрібні зміни? *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 48–53.
9. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29.05.2024 року у справі № 910/5808/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120065584> (дата звернення: 18.06.2025).
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07.09.2022 року у справі № 910/16579/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105842132> (дата звернення: 18.06.2025).
11. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 13.09.2023 р. у справі № 638/9047/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117581234> (дата звернення: 18.06.2025).
12. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 07.02.2024 року у справі № 914/6251/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116855321> (дата звернення: 18.06.2025).
13. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 24.11.2021 року у справі № 905/2030/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101036174> (дата звернення: 18.06.2025).
14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.05.2024 року у справі № 924/408/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123485099> (дата звернення: 18.06.2025).

Дата надходження статті до редакції: 07.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 19.06.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 351:342.9:314.15(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.07>

ЗАХИСТ ПРАВ ГРОМАДЯН У ДЕЯКИХ АСПЕКТАХ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЗАКОРДОНОМ

Галуцько Віра Миколаївна,
orcid.org/0000-0002-0563-0576
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративної
діяльності поліції
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті здійснено аналіз захисту прав громадян у деяких аспектах міграційної політики України та закордоном. Проблематика міграційної політики України, особливо в контексті повномасштабної збройної агресії, набула критичної актуальності, оскільки вимушене переміщення значної частини населення за кордон спричинило масштабні виклики як для внутрішньої політики держави, так і для міжнародного співробітництва. Враховуючи значну кількість громадян, які залишили країну, ключовим завданням уряду стало розроблення ефективних механізмів їхньої підтримки, документування та створення умов для повернення. З огляду на це, прийняття Стратегії державної міграційної політики до 2025 року та відповідних нормативних актів покликане врегулювати ці питання. Однак на практиці реалізація міграційної політики стикається з низкою правових, адміністративних і соціально-економічних перешкод, що потребують комплексного аналізу. У цьому контексті особливу увагу слід приділити заходам, спрямованим на захист прав громадян, які перебувають за кордоном, можливості отримання ними документів, що посвідчують особу, а також впливу змін у законодавстві щодо мобілізації на їхні права та свободи.

Зроблено висновок, що для ефективного вирішення зазначеної проблематики необхідно застосовувати комплексний підхід. Передусім слід розглянути можливість спрощення процедури отримання паспортних документів для громадян, які перебувають за кордоном, зокрема шляхом розширення повноважень дипломатичних установ та створення механізмів дистанційного оформлення. Доцільним є впровадження спеціальних правових режимів, які дозволять контролювати питання мобілізації без створення умов для масового набуття іноземного громадянства українцями. Важливим аспектом є розроблення механізмів державного стимулювання повернення

громадян, зокрема через економічні та соціальні гарантії, які сприятимуть їхній реінтеграції в українське суспільство. Вирішення цих питань потребує комплексної взаємодії між органами державної влади, міжнародними партнерами та українськими громадами за кордоном.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, дотримання прав та свобод громадян, надання адміністративних послуг, адміністрування, державна влада.

PROTECTION OF CITIZENS' RIGHTS IN SOME ASPECTS OF THE MIGRATION POLICY OF UKRAINE AND ABROAD

Halunko Vira Mykolaivna,
orcid.org/0000-0002-0563-0576
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor at the Department
of Police Administration
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The article analyzes the protection of citizens' rights in some aspects of migration policy in Ukraine and abroad. The issue of Ukraine's migration policy, especially in the context of full-scale armed aggression, has become critically urgent, as the forced displacement of a significant part of the population abroad has caused large-scale challenges for both the state's domestic policy and international cooperation. Given the significant number of citizens who have left the country, the key task of the government has become the development of effective mechanisms for their support, documentation, and creation of conditions for return. In this regard, the adoption of the State Migration Policy Strategy until 2025 and relevant regulatory acts is designed to resolve these issues. However, in practice, the implementation of migration policy faces a number of legal, administrative, and socio-economic obstacles that require a comprehensive analysis. In this context, special attention should be paid to measures aimed at protecting the rights of citizens abroad, their ability to obtain identity documents, as well as the impact of changes in legislation on mobilization on their rights and freedoms.

It was concluded that in order to effectively address the above-mentioned issues, it is necessary to apply a comprehensive approach. First of all, it is necessary to consider the possibility of simplifying the procedure for obtaining passport documents for citizens abroad, in particular by expanding the powers of diplomatic institutions and creating mechanisms for remote processing. It is advisable to introduce special legal regimes that will allow for control over mobilization issues without creating conditions for the mass acquisition of foreign citizenship by Ukrainians. An important aspect is the development of mechanisms for state incentives for the return of citizens, in particular through economic and social guarantees that will facilitate their reintegration into Ukrainian society. Resolving these issues requires comprehensive interaction between government authorities, international partners, and Ukrainian communities abroad.

Key words: migration, migration policy, respect for the rights and freedoms of citizens, provision of administrative services, administration, state power.

Актуальність теми. Проблематика міграційної політики України, особливо в контексті повномасштабної збройної агресії, набула критичної актуальності, оскільки вимушене переміщення значної частини населення за кордон спричинило масштабні виклики як для внутрішньої політики держави, так і для міжнародного

співробітництва. Враховуючи значну кількість громадян, які залишили країну, ключовим завданням уряду стало розроблення ефективних механізмів їхньої підтримки, документування та створення умов для повернення. З огляду на це, прийняття Стратегії державної міграційної політики до 2025 року та відповідних нормативних актів покликане врегулювати ці питання. Однак на практиці реалізація міграційної політики стикається з низкою правових, адміністративних і соціально-економічних перешкод, що потребують комплексного аналізу. У цьому контексті особливу увагу слід приділити заходам, спрямованим на захист прав громадян, які перебувають за кордоном, можливості отримання ними документів, що посвідчують особу, а також впливу змін у законодавстві щодо мобілізації на їхні права та свободи.

Аналіз останніх наукових досліджень захисту прав громадян у деяких аспектах міграційної політики України та закордоном досліджували українські науковці, зокрема О. Бандурка, Н. Бортник, В. Галунько, В. Гаращук, І. Голосніченко, О. Євтушенко, С. Костянтінов, І. Курило, Г. Марковська, В. Олефір та інші. та інші.

Мета дослідження. Метою нашого наукового дослідження є аналіз захисту прав громадян у деяких аспектах міграційної політики України та закордоном.

Виклад основного матеріалу. Після початку повномасштабної агресії значна частина населення України була змушена залишити територію держави в пошуках безпечного місця для проживання або опинилася в ситуації примусової депортації. За різними оцінками, кількість таких осіб сягає від шести до восьми мільйонів. Основну частину цих вимушених переселенців складають жінки репродуктивного віку та діти, що, серед іншого, безпосередньо впливає на демографічну ситуацію в країні. Як зазначає Маріанна Онуфрік у 2023 році зафіксовано суттєве зниження рівня народжуваності, яка скоротилася на третину порівняно з 2021 роком. Водночас медична статистика демонструє тривожну тенденцію до збільшення випадків передчасних пологів. Такий негативний фактор нерідко має довготривалі наслідки, оскільки народжені передчасно діти часто стикаються з проблемами у фізичному розвитку та потребують спеціалізованої медичної допомоги [1]. Поряд із цим Уряд продовжує впроваджувати заходи, спрямовані на підтримку своїх громадян, які опинилися за кордоном, та створення умов для їхнього повернення. Так, відповідно до інформації, озвученої представником уряду у парламенті Тарасом Мельничуком, відбулося коригування бюджетних призначень, що спочатку передбачалися Міністерству економіки на 2025 рік у межах загального фонду державного бюджету. Зокрема, фінансування у розмірі 150 мільйонів 28,7 тисяч гривень, яке було закладене в бюджетній програмі щодо реалізації заходів, спрямованих на підтримку українців за кордоном і сприяння їхньому поверненню, передано на потреби Міністерства національної єдності України. Відтак, ця сума буде використана в межах нової бюджетної програми, спрямованої на посилення зв'язків з українською діаспорою та створення механізмів інтеграції громадян, які прагнуть повернутися до України [2; 3].

У межах державної політики, спрямованої на зменшення негативних наслідків демографічної кризи та повернення українців, які опинилися за кордоном, Міністерство національної єдності України зосередило свої зусилля на реалізації комплексних заходів, спрямованих на забезпечення належної міграційної політики. Одним із ключових напрямів такої діяльності є виконання положень, передбачених урядовим розпорядженням № 482-р, що затверджує Стратегію державної міграційної політики України до 2025 року. Цей нормативний акт передбачає впровадження конкретного плану заходів на 2024–2025 роки, спрямованих на вирішення питань, пов'язаних із міграцією, адаптацією громадян, які повертаються до України, а також забезпеченням їхніх правових та соціальних гарантій. Одним із позитивних аспектів реалізації цієї

стратегії є можливість спрощення процедури документування осіб, зокрема оформлення паспортних документів та підтвердження громадянства України через запровадження сучасних систем ідентифікації для громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Однак через правовий режим воєнного стану, який триває в Україні, багато громадян, що перебувають за кордоном, стикаються з труднощами в реалізації свого права на оформлення паспорта для виїзду за кордон. Це стосується як можливості звернення до дипломатичних представництв України в інших країнах, так і до відокремлених підрозділів Державного підприємства «Документ», які розміщені за межами території України [4].

Ситуація ускладнилася після того, як Міністерство закордонних справ України 23 квітня 2024 року ухвалило рішення, що фактично обмежує доступ до відповідних консульських послуг для певної категорії громадян. На засіданні Кабінету Міністрів було прийнято постанову № 443, яка вносить зміни до пункту 11 Порядку реалізації експериментального проєкту щодо оформлення документів громадянам України, які перебувають за кордоном. Відповідно до цих змін було тимчасово припинено надання паспортних послуг особам чоловічої статі, які підпадають під вікові критерії, встановлені законодавством про мобілізацію. Міністерство закордонних справ пояснило необхідність цього рішення тим, що діяльність консульських установ регламентується значною кількістю підзаконних актів, які після ухвалення Верховною Радою України нового законопроєкту про мобілізацію потребують змін і адаптації до актуальних правових реалій. У зв'язку з цим, оформлення паспортних документів за кордоном для осіб, які підпадають під мобілізаційні вимоги, наразі фактично призупинене до моменту приведення нормативно-правової бази у відповідність із новими законодавчими нормами [5; 6].

На думку Василя Аровича, ухвалені рішення, спрямовані на обмеження доступу громадян України до консульських послуг, мають вкрай негативні наслідки, оскільки створюють передумови для поступової інтеграції українців у правове поле інших держав, зокрема набуття ними іноземного громадянства. Серед країн, що найбільш активно реагують на ситуацію, яка склалася, Німеччина запровадила нові правила, які суттєво полегшують процедуру легалізації для українських громадян, що перебувають на її території. Зокрема, урядом ФРН передбачено можливість отримання посвідки на проживання навіть за умови, якщо паспорт громадянина України є недійсним через закінчення строку його дії. Окрім того, для осіб, які потребують здійснення поїздок за межі Німеччини, передбачено видачу спеціального проїзного документа, що дозволяє їм пересуватися без необхідності поновлення українського закордонного паспорта. Такий підхід свідчить про прагнення німецької влади забезпечити правову визначеність для громадян України, які опинилися в умовах правової невизначеності через обмеження, запроваджені українською державою, що, своєю чергою, може сприяти довгостроковій інтеграції цих осіб у німецьке суспільство та потенційному отриманню ними статусу постійних резидентів або навіть громадянства ФРН у майбутньому [7; 8].

Таким, чином обмеження можливості оформлення закордонних паспортів для українців мобілізаційного віку, які перебувають за кордоном, спричинило низку негативних наслідків. Передусім це ускладнило правовий статус громадян, обмежуючи їхні можливості щодо легального перебування в країнах Європейського Союзу та інших державах. Відсутність чинного паспорта позбавляє осіб доступу до низки адміністративних і соціальних послуг, що може призвести до вимушеного оформлення документів інших держав, сприяючи інтеграції в іноземне суспільство та, як наслідок, асиміляції й втраті зв'язку з Україною. Водночас позитивною тенденцією

є активізація державної політики, спрямованої на створення умов для повернення громадян, які перебувають за кордоном. Фінансування програм підтримки українців, розробка стратегій їхньої реінтеграції та адаптації в умовах воєнного стану є важливими кроками, що сприяють відновленню демографічного потенціалу держави та забезпеченню її економічної стабільності.

Отже, для ефективного вирішення зазначеної проблематики необхідно застосовувати комплексний підхід. Передусім слід розглянути можливість спрощення процедури отримання паспортних документів для громадян, які перебувають за кордоном, зокрема шляхом розширення повноважень дипломатичних установ та створення механізмів дистанційного оформлення. Доцільним є впровадження спеціальних правових режимів, які дозволять контролювати питання мобілізації без створення умов для масового набуття іноземного громадянства українцями. Важливим аспектом є розроблення механізмів державного стимулювання повернення громадян, зокрема через економічні та соціальні гарантії, які сприятимуть їхній реінтеграції в українське суспільство. Вирішення цих питань потребує комплексної взаємодії між органами державної влади, міжнародними партнерами та українськими громадами за кордоном.

Список використаних джерел:

1. U.S. Security Cooperation with Ukraine. URL.<https://rubryka.com/blog/migration-policy-of-ukraine/>
2. Тарас Мельничук. Сторінка у телеграм. Схвалено Стратегію розвитку фонду захисних споруд цивільного захисту на період до 2034 року та затверджено операційний план заходів з її реалізації в 2025-2027 роках. URL.<https://t.me/tmelnychuk/5710>
3. Уряд виділив 150 млн гривень на повернення українців з-за кордону. Новини суспільне. URL.<https://suspilne.media/962711-urad-vidiliv-150-mln-griven-na-povernenna-ukrainciv-z-za-kordonu/>
4. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>
5. Про внесення змін до пункту 11 Порядку реалізації експериментального проекту щодо оформлення паспорта громадянина України та паспорта громадянина України для виїзду за кордон громадянам України, які перебувають за межами України, оформлення, обміну іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають в Україні, посвідки на постійне проживання під час їх перебування за межами України. Постанова Кабінету Міністрів від 23 квітня 2024 р. № 443. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2024-%D0%BF#Text>
6. Кабмін Чоловіки за кордоном не зможуть отримати паспорти. URL. <https://www.dw.com/uk/kabmin-coloviki-za-kordonom-ne-zmozut-otrimati-pasporti/a-68913551>
7. Наблизило до отримання німецького громадянства»: реакції українців у Німеччині на обмеження консульських послуг. URL. <https://www.radiosvoboda.org/a/ty-iak-pasport-nimechchyna-choloviky-ukraintsi/32922078.html>
8. Ukrajinci riešia, čo s mužmi v zahraničí. Ak chcú platný pas, po novom si poň musia prísť domov. URL. <https://dennikn.sk/3967560/ukrajinci-pre-vojnu-riesia-co-s-muzmi-v-zahranici-ak-chcu-platny-pas-po-novom-si-pon-musia-prist-domov/>

Дата надходження статті до редакції: 08.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 26.06.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

УДК 342.9:004.7:351.82

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.08>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ТА КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ

Матвеев Олексій Миколайович,
orcid.org/0009-0003-2509-3258
аспірант кафедри
кримінально-правових
дисциплін та судочинства
(Сумський державний університет,
м. Суми, Україна)

У статті досліджено правові засади системи моніторингу та контролю у сфері оборонних закупівель України в умовах збройної агресії та воєнного стану. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю удосконалення контрольних механізмів в оборонній сфері, зростанням обсягів державних витрат на оборону та потребою збалансування принципів прозорості з вимогами захисту державної таємниці.

Визначено, що моніторинг у сфері оборонних закупівель являє собою аналітико-прогнозувальну діяльність систематичного спостереження, аналізу та оцінки ефективності, законності й доцільності нормативного, процедурного та практичного забезпечення закупівель у секторі оборони, що здійснюється уповноваженими суб'єктами на основі відкритих даних. Контроль охарактеризовано як цілеспрямовану управлінсько-правову діяльність уповноважених суб'єктів, що передбачає зіставлення фактичного стану процесів із нормативними вимогами для забезпечення відповідності, запобігання порушенням і коригування дій відповідно до стратегічних цілей обороноздатності.

Досліджено міжгалузевий характер правового регулювання оборонних закупівель, що поєднує норми конституційного, адміністративного, бюджетного та інформаційного права. Проаналізовано положення Закону України «Про оборонні закупівлі» як фундаментального нормативно-правового акта, що запровадив новаторську концепцію організації контрольних механізмів.

Охарактеризовано багаторівневу інституційну структуру суб'єктів державного контролю за оборонними закупівлями, що включає Президента України як Верховного Головнокомандувача, Верховну Раду України та її профільні комітети, Раду національної безпеки і оборони України, Рахункову палату України, Державну аудиторську службу України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України та державних замовників.

Досліджено роль громадського моніторингу та засобів масової інформації у забезпеченні прозорості оборонних закупівель. Обґрунтовано необхідність дотримання балансу між правом громадськості на інформацію та вимогами захисту державної таємниці, особливо в умовах воєнного стану.

Ключові слова: оборонні закупівлі, правовий моніторинг, державний контроль, національна безпека, воєнний стан, громадський моніторинг.

LEGAL FRAMEWORK FOR MONITORING AND CONTROL SYSTEMS IN DEFENCE PROCUREMENT: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS AND INSTITUTIONAL MECHANISMS

Matvieiev Oleksii Mykolaiovych,
orcid.org/0009-0003-2509-3258
Postgraduate Student at the Department
of Criminal Law Disciplines
and Judicial Proceedings
(Sumy State University, Sumy, Ukraine)

The article examines the legal foundations of monitoring and control systems in Ukraine's defence procurement sector under conditions of armed aggression and martial law. The relevance of this research stems from the necessity to improve control mechanisms in the defence sphere, the increasing volume of state defence expenditure, and the need to balance transparency principles with state secrecy protection requirements.

It is established that monitoring in defence procurement constitutes analytical and prognostic activities involving systematic observation, analysis, and evaluation of the effectiveness, legality, and appropriateness of regulatory, procedural, and practical procurement arrangements in the defence sector, conducted by authorised entities based on open data. Control is characterised as purposeful administrative and legal activities by authorised subjects, involving comparison of actual process conditions with regulatory requirements to ensure compliance, prevent violations, and adjust actions in accordance with strategic defence capability objectives.

The interdisciplinary nature of legal regulation in defence procurement is examined, combining constitutional, administrative, budgetary, and information law provisions. The provisions of Ukraine's Law "On Defence Procurement" are analysed as a fundamental normative legal act that introduced an innovative concept for organising control mechanisms.

The multi-level institutional structure of state control subjects over defence procurement is characterised, including the President of Ukraine as Supreme Commander-in-Chief, the Verkhovna Rada of Ukraine and its specialised committees, the National Security and Defence Council of Ukraine, the Accounting Chamber of Ukraine, the State Audit Service of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Defence of Ukraine, and state contracting authorities.

The role of public monitoring and mass media in ensuring transparency of defence procurement is investigated. The necessity of maintaining a balance between the public's right to information and state secrecy protection requirements, particularly under martial law conditions, is substantiated.

Key words: defence procurement, legal monitoring, state control, national security, martial law, public monitoring.

Постановка проблеми. Сучасні виклики національної безпеки України, особливо в умовах збройної агресії, актуалізують потребу в удосконаленні системи контролю та моніторингу оборонних закупівель. Ефективність оборонного потенціалу держави безпосередньо залежить від якості правового регулювання процедур державних закупівель у військовій сфері, що вимагає наукового переосмислення теоретичних основ та практичних механізмів їх здійснення. Міжгалузевий характер правового регулювання оборонних закупівель, що поєднує норми конституційного, адміністративного, бюджетного та інформаційного права, створює особливі виклики для формування ефективної системи нагляду та контролю.

Воєнний стан в Україні суттєво трансформував умови функціонування системи оборонних закупівель, що проявляється у необхідності забезпечення оперативності прийняття рішень при одночасному збереженні контрольних механізмів та запобіганні корупційним ризикам. Зростання обсягів державних витрат на оборону з одночасним підвищенням вимог до швидкості постачання озброєння та військової техніки створює системні виклики для традиційних підходів до організації контролю та моніторингу.

Особливої актуальності набуває проблема збалансування принципів прозорості та підзвітності використання бюджетних коштів з вимогами забезпечення державної таємниці та інформаційної безпеки. Дихотомія між необхідністю громадського контролю за витрачанням публічних ресурсів та потребою захисту чутливої інформації про оборонні заходи потребує розробки нових правових підходів та інституційних рішень.

Крім того, євроінтеграційні процеси та імплементація стандартів НАТО вимагають приведення вітчизняної системи оборонних закупівель у відповідність з міжнародними вимогами, що актуалізує потребу в адаптації національних контрольних механізмів до європейських та євроатлантичних практик. Водночас специфіка національного законодавства та особливості функціонування вітчизняних державних інституцій створюють додаткові виклики для такої гармонізації.

Наявні теоретичні розробки у сфері правового регулювання публічних закупівель не повною мірою враховують специфіку оборонної сфери, що характеризується підвищеними вимогами до секретності, особливими процедурами допуску виконавців, специфічними технічними вимогами до продукції та послуг. Це зумовлює потребу в розробці спеціальної теоретико-методологічної бази для аналізу правових засад моніторингу та контролю у сфері оборонних закупівель.

Технологічна модернізація процесів державних закупівель, впровадження електронних систем та цифровізація документообігу створюють нові можливості для підвищення ефективності контролю, але водночас генерують нові ризики та вимагають адаптації правових механізмів до сучасних інформаційних технологій. Це актуалізує потребу в переосмисленні традиційних підходів до організації контролю та моніторингу з урахуванням можливостей цифрових технологій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти правового моніторингу досліджували І. Онищук, В. Іванчук, А. Колодій і В. Тернавська. Проблематику державного контролю в публічному управлінні розглядали В. Малиновський, Т. Татара, М. Гарашук, В. Авер'янов. Водночас залишається недостатньо дослідженою специфіка правового забезпечення моніторингу та контролю саме у сфері оборонних закупівель, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою наукової статті є науково-теоретичне обґрунтування правових засад системи моніторингу та контролю у сфері оборонних закупівель, визначення їх понятійного апарату та характеристика інституційного механізму їх реалізації в умовах сучасних викликів національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Правова основа системи нагляду й контролю у сфері оборонних закупівель в Україні вирізняється міжгалузевим характером, інтегруючи норми різних правових сфер. Закон України «Про оборонні закупівлі» [1] запровадив новаторську концепцію організації контрольних механізмів, що поєднує багаторівневий державний нагляд із інструментами громадського спостереження.

Методологічна база дослідження передбачає чітке концептуальне розмежування понять «моніторинг» і «контроль» у правовій площині. Наукова література пропонує різноманітні трактування правового моніторингу. І. Онищук визначає його як

інструмент регулювання суспільних відносин, що реалізується через діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на збирання, аналіз інформації та вплив на поведінку учасників суспільних процесів на основі отриманих даних [2, с. 112]. В. Іванчук розглядає моніторинг як сучасну методологічну парадигму, що відображає інноваційний підхід до аналізу правової реальності, акцентуючи на організації дослідницького процесу та відстеженні її динаміки для продукування нових знань [3, с. 117]. А. Колодій і В. Тернавська пропонують багатогранне розуміння моніторингу як інструмента оцінки якості нормативно-правового регулювання, засобу нагляду за ефективністю правових актів, каналу зворотного зв'язку між нормами та їх застосуванням, а також механізму розробки пропозицій для вдосконалення правової системи [4, с. 97].

У контексті оборонних закупівель моніторинг доцільно інтерпретувати як аналітико-прогнозувальну діяльність, спрямовану на забезпечення прозорості, цільового використання ресурсів і відповідності витрат у сфері безпеки та оборони. Він охоплює систематичне спостереження, аналіз і оцінку законності, ефективності та доцільності нормативного, процедурного й практичного забезпечення закупівель у секторі оборони, здійснювані уповноваженими суб'єктами на основі відкритих даних для вдосконалення політики закупівель, запобігання правопорушенням і зміцнення обороноздатності держави.

Поняття «контроль» у науковій літературі також має різноманітні інтерпретації. В. Малиновський трактує контроль як процес, що забезпечує досягнення організаційних цілей шляхом встановлення критеріїв, оцінки результатів і корекції відхилень [5, с. 110]. Т. Татарова розглядає контроль як завершальну фазу управлінського циклу, де ключову роль відіграє зворотний зв'язок, що інтегрується в процеси прийняття та реалізації управлінських рішень [6, с. 189]. В. Авер'янов акцентує на регулювальній і оцінній функціях контролю, спрямованих на забезпечення виконання суб'єктами норм, стандартів і державних зобов'язань [7, с. 94].

У сфері оборонних закупівель контроль становить цілеспрямовану управлінсько-правову діяльність уповноважених суб'єктів, що передбачає зіставлення фактичного стану процесів із нормативними вимогами для забезпечення їх відповідності, запобігання порушенням і коригування дій у напрямі стратегічних цілей обороноздатності. Цей контроль має публічно-правову природу та реалізується в умовах підвищених корупційних, безпекових і політичних ризиків.

Особливістю контролю в цій сфері є обмеження інформаційної відкритості через вимоги захисту державної таємниці, що посилює значення внутрішнього та міжвідомчого нагляду. Зміст контролю охоплює перевірку дотримання законодавства, ефективності використання бюджетних коштів, якості оборонної продукції, виконання державних контрактів, формування й реалізації державного оборонного замовлення, а також захисту прав учасників закупівель.

Порівняльний аналіз моніторингу та контролю виявляє їх спільні риси, зокрема залежність від інформаційного забезпечення та використання як інструментів управлінського впливу. Водночас вони різняться за цілями, рівнем інтервенції, часовою динамікою, результатами та правовими наслідками. Моніторинг має переважно аналітичний, неінвазивний характер, тоді як контроль передбачає активне втручання у разі виявлення порушень і може спричиняти юридичні наслідки.

Інституційна структура суб'єктів контролю за оборонними закупівлями формується відповідно до принципів демократичного цивільного нагляду, закріплених Законом України «Про національну безпеку України» [8], з урахуванням положень спеціального законодавства. Президент України, як Верховний Головнокомандувач, здійснює нагляд через Раду національної безпеки і оборони України, яка координує

діяльність виконавчих органів у сфері безпеки та оборони. Верховна Рада України реалізує парламентський контроль через затвердження бюджетних асигнувань і аналіз звітів про їх використання, зокрема через профільний комітет із питань національної безпеки, оборони та розвідки, уповноважений отримувати конфіденційну інформацію [9]. Рахункова палата України проводить фінансовий аудит використання бюджетних коштів, включаючи оборонні закупівлі, відповідно до плану на 2025 рік, який передбачає 57 контрольних заходів [9]. Кабінет Міністрів України забезпечує контроль за дотриманням законодавства та реалізацією державної політики, визначаючи порядок виконання оборонного замовлення [10, с. 56]. Міністерство оборони України виступає ключовим замовником, а Державна аудиторська служба України здійснює фінансовий контроль, фокусуючись на пріоритетах обороноздатності. Центральний орган планування закупівель оприлюднює звіти, а державні замовники реалізують внутрішній контроль на всіх етапах закупівельного процесу.

Часова організація контролю включає попередній (на етапі планування), поточний (під час процедур закупівель) і подальший (після виконання контрактів) етапи. Закриті закупівлі, що становлять значну частину оборонного постачання, підлягають особливому режиму контролю з урахуванням секретності, включаючи щоквартальну звітність і перевірку якості товарів.

Громадський моніторинг, передбачений законодавством [11], відіграє важливу роль у забезпеченні прозорості. Засоби масової інформації сприяють інформуванню суспільства про захист національних інтересів, однак їхня діяльність обмежується вимогами державної таємниці, як це визначено статтею 10 Закону України «Про національну безпеку України» [8]. В умовах воєнного стану баланс між правом на інформацію та захистом конфіденційної інформації набуває критичного значення через зростання обсягів закупівель і корупційних ризиків [12]. Диференційований доступ до інформації забезпечує відкритість даних про загальне фінансування, але обмежує оприлюднення технічних деталей озброєння [13].

Висновки. Аналіз свідчить, що моніторинг є аналітико-прогнозувальним процесом, спрямованим на систематичне спостереження й оцінку закупівель, тоді як контроль виступає правовим і управлінським механізмом реагування на порушення. Система суб'єктів контролю, що включає Президента України, Верховну Раду, Раду національної безпеки і оборони, Рахункову палату, Державну аудиторську службу, Кабінет Міністрів, Міністерство оборони та державних замовників, забезпечує нагляд на всіх етапах закупівельного циклу. Ефективність системи залежить від чіткого розмежування моніторингу та контролю, прозорих механізмів зворотного зв'язку та дотримання балансу між інформаційною відкритістю й захистом державної таємниці, що сприяє зміцненню обороноздатності України.

Список використаних джерел:

1. Про оборонні закупівлі : Закон України № 808-IX від 17 лип. 2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#n507> (дата звернення: 03.06.2025).
2. Онищук І.І. Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики : монографія. Івано-Франківськ–Дрогобич : Коло, 2017. 512 с.
3. Іванчук В. Є. Поняття та призначення правового моніторингу : дис...доктора філос. / Іванчук, Віра Євстафіївна ; Національний університет «Одеська юридична академія» Одеса, 2023. 216 с.
4. Колодій А. М., Тернавська В. М. Правовий моніторинг – засіб забезпечення конститутційно-правової політики в Україні. *Нове українське право*. 2023. № 1. С. 95–104. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.12>

5. Малиновський В.Я. Державне управління : навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероб. Київ : Атіка, 2003. 576 с.
6. Татарова Т. Поняття та зміст контролю в державному управлінні фінансами. *Підприємство, господарство і право*, 2020, № 6, С. 188–194. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.33>
7. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Короєд, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галуцька. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 272 с.
8. Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII від 21 черв. 2018 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. ст. 241.
9. У 2025 році Рахункова палата зосередить увагу на сферах оборони, правопорядку та соціального захисту, державного управління й відновлення. *Рахункова палата : вебсайт*. URL : <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=2334> (дата звернення: 03.06.2025).
10. Мединська Г., Грицюк О., Матіжєв О. Удосконалення нормативно-правової бази портфельного управління в оборонній сфері України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2024. № 2(81). С. 54–60. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2024-2-81/54-60>
11. Відновлено громадський контроль за державними закупівлями. *Юридична газета онлайн*. 2022. 13 квітня. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/vidnovleno-gromadskiy-kontrol-za-derzhavnimi-zakupivlyami.html> (дата звернення: 03.06.2025).
12. Кібербезпека як важлива складова всієї системи захисту держави. *Міністерство оборони України : вебсайт*. URL: <https://www.mil.gov.ua/ukbs/kiberbezpeka-yak-vazhliva-skladova-vsiei-sistemi-zahistu-derzhavi.html> (дата звернення: 03.06.2025).
13. Збройні Сили України. *Рекомендації журналістам щодо організації роботи на військових об'єктах та в районах бойових дій в умовах воєнного стану* / Управління зв'язків з громадськістю Збройних Сил України. – Київ, 2024. 24 с. URL: https://www.mil.gov.ua/content/zmi/rekomendacii_dlia_ZMI_new24.pdf (дата звернення: 03.06.2025).

Дата надходження статті до редакції: 03.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 16.06.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

УДК 351.74:342.9:343.2:340.134

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.09>

ІНСТИТУЦІЙНО-НОРМАТИВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ ЯК ІНТЕГРАЛЬНОГО ПРЕВЕНТИВНОГО ІНСТРУМЕНТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Мащенко Вероніка Сергіївна,

orcid.org/0009-0003-5420-8165

викладач кафедри

адміністративно-правових дисциплін

(Одеський державний університет

внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті проведено ґрунтовне дослідження інституційно-нормативних детермінант адміністративного нагляду як інтегрального превентивного інструменту Національної поліції України. Визначено адміністративний нагляд як комплекс заходів, спрямованих на забезпечення правопорядку, попередження правопорушень і контроль за дотриманням законодавства. Обґрунтовано, що адміністративний нагляд є важливою складовою адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції та виконує функцію правового регулювання поведінки суб'єктів правовідносин у сфері громадської безпеки. Досліджено нормативно-правове регулювання адміністративного нагляду та проаналізовано його взаємозв'язок із загальними адміністративно-правовими механізмами діяльності Національної поліції України. Виявлено низку проблем, що ускладнюють ефективне функціонування системи адміністративного нагляду, серед яких: розпорошеність норм у різних законодавчих та підзаконних актах, відсутність єдиного нормативного акту, що системно регулює адміністративний нагляд, а також недостатній рівень правової визначеності процедур його застосування. Особливу увагу приділено питанням нормативного закріплення меж втручання поліції у права громадян під час здійснення наглядових заходів та забезпечення гарантій правової визначеності та пропорційності таких заходів. Розглянуто європейські підходи до організації та здійснення адміністративного нагляду поліцією, що базуються на принципах законності, пропорційності, правової визначеності, підконтрольності та ефективного правозастосування. Обґрунтовано необхідність запровадження аналогічних стандартів в українське правове поле шляхом гармонізації адміністративного нагляду з європейськими правовими нормами та розробки дієвих механізмів оцінки ефективності превентивних заходів. Окремо досліджено можливості реформування адміністративного нагляду в контексті європейської інтеграції України. Визначено, що вдосконалення правового регулювання адміністративного нагляду має включати розробку та ухвалення спеціального закону, який би систематизував принципи, методи та процедури здійснення адміністративного нагляду. Також акцентовано увагу на необхідності розширення механізмів громадського та судового контролю за діяльністю поліції у сфері адміністративного нагляду. Обґрунтовано, що створення дієвих механізмів громадського контролю сприятиме забезпеченню прозорості дій поліції та підвищенню рівня довіри суспільства до правоохоронних

органів. Окремо розглянуто питання професійної підготовки працівників поліції у сфері адміністративного нагляду. Визначено, що ефективність превентивної діяльності значною мірою залежить від рівня знань та навичок поліцейських щодо застосування адміністративного нагляду. Запропоновано впровадження спеціалізованих навчальних програм, що включатимуть вивчення міжнародних стандартів правозастосування, прав людини, методів комунікації з населенням та етичних аспектів поліцейської діяльності. У статті визначено ключові напрями реформування адміністративного нагляду як інструменту превентивної діяльності Національної поліції України. Запропоновано комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення правового регулювання, розширення механізмів громадського та судового контролю, впровадження цифрових технологій та підвищення рівня професійної підготовки поліцейських. Впровадження запропонованих реформ дозволить забезпечити відповідність діяльності поліції європейським стандартам, сприятиме зміцненню громадської безпеки та підвищенню рівня довіри до правоохоронної системи України.

Ключові слова: адміністративна діяльність поліції, принципи діяльності поліції, європейські стандарти діяльності поліції, адміністративний нагляд, адміністративно-правове регулювання, запобігання правопорушенням, інституційні механізми, наглядові повноваження, Національна поліція України, поліцейська діяльність, правозастосування, превентивні заходи, профілактика правопорушень, юрисдикційні повноваження, професійна підготовка поліцейських.

THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Mashchenko Veronika Serhiivna,
orcid.org/0009-0003-5420-8165
Lecturer at the Department of
Administrative and Legal Disciplines
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The article provides an in-depth study of the institutional and normative determinants of administrative supervision as an integral preventive instrument of the National Police of Ukraine. Administrative supervision is defined as a set of measures aimed at ensuring public order, preventing offenses, and controlling compliance with legislation. It is substantiated that administrative supervision is a crucial component of the administrative jurisdictional activity of the police and serves as a legal mechanism for regulating the behavior of legal subjects in the field of public security. The study examines the regulatory framework governing administrative supervision and analyzes its interrelation with the general administrative and legal mechanisms of the National Police of Ukraine. Several issues complicating the effective functioning of the administrative supervision system have been identified, including the fragmentation of norms across various legislative and sub-legislative acts, the absence of a unified normative act that systematically regulates administrative supervision, and the insufficient level of legal certainty in the procedures for its implementation. Particular attention is given to the regulatory definition of the limits of police intervention in citizens' rights during supervisory activities, as well as ensuring guarantees of legal certainty and proportionality of such measures. The article explores European approaches to the organization and implementation of administrative supervision by the police, which are based on the principles of legality, proportionality, legal certainty, accountability, and effective law enforcement. The necessity of introducing similar

standards into the Ukrainian legal framework is substantiated through the harmonization of administrative supervision with European legal norms and the development of effective mechanisms for assessing the efficiency of preventive measures. The study also examines the prospects for reforming administrative supervision in the context of Ukraine's European integration. It is determined that improving the legal regulation of administrative supervision should include the development and adoption of a special law that would systematize the principles, methods, and procedures for its implementation. Special emphasis is placed on the need to expand mechanisms for public and judicial oversight of police activities in the field of administrative supervision. It is substantiated that the creation of effective mechanisms for public control will contribute to ensuring transparency in police actions and increasing public trust in law enforcement agencies. Additionally, the issue of professional training for police officers in the field of administrative supervision is explored. It is established that the effectiveness of preventive activities largely depends on the level of knowledge and skills of police officers in applying administrative supervision. The introduction of specialized training programs is proposed, including courses on international law enforcement standards, human rights, communication methods with the population, and ethical aspects of police work. The article outlines key directions for reforming administrative supervision as a preventive instrument of the National Police of Ukraine. A set of measures is proposed aimed at improving legal regulation, expanding mechanisms for public and judicial oversight, implementing digital technologies, and enhancing the professional training of police officers. The implementation of these reforms will ensure that police activities comply with European standards, contribute to strengthening public

Key words: police administrative activity, principles of police activity, European standards of police activity, administrative supervision, administrative and legal regulation, crime prevention, institutional mechanisms, supervisory powers, National Police of Ukraine, police activity, law enforcement, preventive measures, offense prevention, jurisdictional powers, professional training of police officers.

Постановка проблеми. Адміністративний нагляд виступає важливим елементом превентивної діяльності Національної поліції України, спрямованим на забезпечення правопорядку, запобігання правопорушенням та контроль за дотриманням встановлених правових норм. Його ефективність безпосередньо залежить від правового регулювання, визначення компетенції уповноважених органів і дотримання принципу законності у діяльності поліцейських підрозділів. Незважаючи на важливість адміністративного нагляду як механізму забезпечення суспільної безпеки, його нормативно-правове забезпечення залишається недостатньо структурованим, що зумовлює певні труднощі у правозастосуванні. Однією з ключових проблем є відсутність єдиної концепції правового регулювання адміністративного нагляду в діяльності поліції, що спричиняє неоднозначність у визначенні меж наглядових повноважень. Крім того, спостерігається недостатня узгодженість між нормативними актами, що регламентують превентивну діяльність поліції, що може призводити до правових колізій. Окремого наукового осмислення потребує питання оптимального співвідношення між повноваженнями поліції у сфері адміністративного нагляду та гарантіями дотримання прав і свобод громадян. У сучасних умовах реформування правоохоронної системи України особливого значення набуває імплементація міжнародних стандартів правозастосування, зокрема у сфері превентивної діяльності поліції. Таким чином, актуальність дослідження інституційно-нормативних детермінант адміністративного нагляду зумовлена необхідністю вдосконалення його правового регулювання, підвищення ефективності наглядової діяльності та забезпечення балансу між превентивними повноваженнями Національної поліції України і дотриманням прав людини.

Виявлення та систематизація інституційних основ і нормативно-правових механізмів адміністративного нагляду сприятиме виробленню рекомендацій щодо його вдосконалення в контексті розвитку правової держави та реформування правоохоронної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики були об'єктом дослідження таких вчених як: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Галунько, В. Гаращук, О. Гетьманець, І. Голосніченко, С. Денисюк, А. Денисова, О. Дрозд, В. Заросило, О. Кобзар, Н. Коваленко, Т. Коломосьць, А. Комзюк, О. Миколенко, Л. Миськів, О. Музичук, В. Оксін, О. Остапенко, О. Проневич, О. Рябченко, О. Салманова, О. Синявська, А. Собакарь, Є. Соболев, В. Сокуренько, Л. Сорока, В. Чумак, Р. Шаповал, К. Шкарупа, Х. Ярмачі. та інші.

Метою статті є комплексний аналіз інституційно-нормативних детермінант адміністративного нагляду як інтегрального превентивного інструменту Національної поліції України, визначення його правової природи, ключових принципів та механізмів реалізації. Дослідження спрямоване на ідентифікацію існуючих проблем у правовому регулюванні адміністративного нагляду, розробку науково обґрунтованих пропозицій щодо його удосконалення та адаптації до європейських стандартів поліцейської діяльності. Особлива увага приділяється визначенню оптимального балансу між превентивними повноваженнями поліції та гарантіями прав і свобод громадян у процесі здійснення адміністративного нагляду.

Виклад основного матеріалу. Адміністративний нагляд є ключовим компонентом превентивної діяльності Національної поліції України, спрямованим на забезпечення правопорядку та громадської безпеки. Його головним завданням є здійснення контролю за дотриманням правових норм у різних сферах суспільного життя, попередження адміністративних правопорушень та оперативне реагування на потенційні загрози публічному порядку. Правове регулювання адміністративного нагляду охоплює широкий спектр законодавчих актів, включаючи Конституцію України [1], Закон України «Про Національну поліцію» [2], Кодекс України про адміністративні правопорушення [3], а також численні підзаконні нормативні акти, що визначають порядок застосування наглядових заходів. Однак відсутність єдиного кодифікованого акту, який би комплексно регламентував механізм здійснення адміністративного нагляду, створює, на нашу думку, значні труднощі у правозастосуванні. Розпорошеність норм у різних правових джерелах, правові колізії та суперечливість деяких положень суттєво ускладнюють реалізацію наглядових повноважень поліцейськими органами.

Особливу увагу слід приділити проблемі визначення правових меж адміністративного нагляду. Відсутність чітких критеріїв щодо підстав та порядку застосування превентивних заходів може призводити до довільного тлумачення норм, а також до ризику перевищення службових повноважень. У цьому контексті особливого значення набуває розробка уніфікованого підходу до адміністративного нагляду, що забезпечуватиме його ефективність та відповідність принципам законності, пропорційності та дотримання прав людини.

Крім того, відмітимо й те, що адміністративний нагляд повинен функціонувати як частина загальної системи правоохоронної діяльності, що передбачає його взаємодію з іншими правоохоронними органами та державними установами. На нашу думку, неузгодженість дій між суб'єктами адміністративного нагляду часто спричиняє дублювання функцій, неефективність заходів та бюрократичні перепони у вирішенні проблем громадської безпеки. Тому вдосконалення інституційних механізмів координації між державними органами у сфері адміністративного нагляду є важливим напрямом реформування правоохоронної діяльності в Україні.

Зважаючи на зростаючий вплив європейських стандартів національного правозастосування, необхідною є адаптація адміністративного нагляду Національної поліції України до міжнародних вимог, зокрема практик поширених у країнах-членах ЄС. У більшості країн Європейського Союзу наглядові повноваження поліції чітко врегульовані та регламентовані у спеціальних законодавчих актах, що визначають порядок їх реалізації, контроль за їх виконанням та механізми оскарження неправомірних дій поліцейських. В Україні ж процес гармонізації нормативно-правової бази у цій сфері відбувається досить повільно, що негативно впливає на ефективність адміністративного нагляду та його сприйняття суспільством.

Очевидним вбачається те, що концептуально питання удосконалення інституційно-нормативних засад адміністративного нагляду потребує ухвалення на законодавчому рівні єдиного кодифікованого акту, що систематизує його принципи, методи та порядок здійснення. Крім того, важливим є підвищення рівня професійної підготовки поліцейських, розробка ефективних механізмів громадського контролю та забезпечення узгодженості наглядових заходів із міжнародними стандартами правоохоронної діяльності. Лише за умови комплексного підходу до реформування цієї сфери адміністративний нагляд стане дієвим і легітимним механізмом превентивної діяльності Національної поліції України.

Підкреслимо, що адміністративний нагляд, як складова превентивної діяльності Національної поліції України, повинен ґрунтуватися на чітко визначених принципах, що забезпечують його ефективність, відповідність правовим стандартам та дотримання прав і свобод громадян. Правильне застосування цих принципів є важливим чинником формування суспільної довіри до правоохоронних органів та підвищення рівня правопорядку.

На думку А.В. Денисової, принципи адміністративного нагляду слід розглядати як об'єктивно зумовлені та взаємопов'язані правила, що відображають закономірності реалізації повноважень суб'єктів адміністративного нагляду, включаючи їх процесуальний аспект. Вони охоплюють як застосування превентивних заходів, так і механізми правової охорони та захисту, спрямовані на забезпечення законності та підтримання правопорядку в певних сферах суспільного життя [4, с. 83-84]. Як відмічає А.М. Колодій, формування принципів зумовлене суспільними потребами, що відображають об'єктивні закономірності розвитку соціальних процесів. Основними джерелами цих принципів є політичні, економічні, моральні, ідеологічні та соціальні чинники, які визначають їх зміст і спрямованість [5, с. 42]. Д.Г. Оверченко підкреслює, що під час реалізації превентивних функцій поліція дотримується низки ключових принципів, серед яких: верховенство права, повага до прав і свобод людини, законність, відкритість, прозорість, політична нейтральність, партнерська взаємодія з населенням та безперервність виконання своїх повноважень [6, с. 17]. На думку Я.М. Когута, ефективність діяльності поліції ґрунтується на принципах, що базуються на верховенстві права. До них він відносить ввічливість, толерантність, повагу до особистості, оперативне виправлення помилок, солідарність, взаємодопомогу, дисципліну, професіоналізм, компетентність, орієнтацію на науковий підхід, чесність, справедливість та підтримку позитивних традицій [7, с. 138].

Відмітимо й те, що адміністративний нагляд є частиною адміністративно-правової діяльності Національної поліції, що реалізується в межах її адміністративної юрисдикції. Очевидно, що цілеспрямований рух України до європейського правового простору потребує модернізації адміністративної юрисдикції поліції, яка має бути орієнтована на захист громадянських прав і гарантування безпеки відповідно до європейських стандартів. Це передбачає створення ефективних механізмів реагування на

правопорушення, запобігання злочинності та вдосконалення процедур адміністративного нагляду, що є невід'ємною складовою загальної стратегії реформ у контексті європейської інтеграції [8, с. 202].

Для сучасної правової доктрини, загально прийнятним є плюралізм наукових поглядів та підходів, зокрема, зазначене стосується й питання принципів адміністративного нагляду.

Принципи діяльності поліції становлять фундаментальні засади, що відображають суспільні та державні інтереси у сфері забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян у публічно-правовій площині. Вони виконують роль загального нормативного орієнтира, що визначає напрями функціонування правоохоронних органів, сприяє вдосконаленню механізмів їхньої роботи та підвищенню ефективності виконання службових обов'язків [9, с. 43].

На наш погляд, під час адміністративного нагляду, як виду превентивної діяльності Національної поліції України доцільно виокремити наступні принципи: 1) принцип законності, який є основоположним принципом адміністративного нагляду забезпечує його здійснення виключно в межах, визначених законодавством. Відповідно до статті 19 Конституції України, державні органи та посадові особи мають діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, передбачений законами України [1]. Це означає, що всі заходи адміністративного нагляду повинні мати чітке нормативне обґрунтування, а будь-які дії, що виходять за рамки визначених повноважень, вважаються неправомірними; 2) принцип пропорційності, що передбачає застосування лише таких заходів, які є необхідними та виправданими з огляду на рівень потенційної загрози громадській безпеці. Використання надмірних обмежень або необґрунтоване втручання в права громадян суперечить європейським стандартам діяльності правоохоронних органів і може спричинити негативні правові наслідки для органів поліції; 3) підконтрольність і відповідальність. Діяльність Національної поліції у сфері адміністративного нагляду підлягає як внутрішньому, так і зовнішньому контролю. Це, на нашу думку має включати: відомчий контроль з боку керівництва поліції; прокурорський нагляд за законністю дій правоохоронців; судовий контроль шляхом розгляду скарг на дії поліцейських; громадський контроль з боку правозахисних організацій та ЗМІ; 4) безперервність та превентивний характер – адміністративний нагляд має здійснюватися на постійній основі, незалежно від наявності конкретного правопорушення. Поліцейські повинні своєчасно виявляти потенційні загрози громадському порядку та запобігати їм ще до того, як вони переростуть у правопорушення. Це передбачає моніторинг ситуації у громадських місцях, контроль за поведінкою осіб, що перебувають на обліку через схильність до правопорушень, а також профілактичні заходи щодо осіб, які раніше вчиняли адміністративні або кримінальні правопорушення; 5) реальні гарантії дотримання прав і свобод громадян, адже будь-яке втручання поліції в особисте життя громадян має бути мінімально необхідним та максимально обґрунтованим. Дотримання цього принципу, на нашу думку, має означати серед іншого й те, що поліцейські зобов'язані діяти у спосіб, який найменш обмежує права особи, зокрема: не застосовувати надмірного фізичного або психологічного впливу; не порушувати право на приватне життя без законних підстав; забезпечувати рівне ставлення до всіх осіб незалежно від їхнього соціального статусу чи інших характеристик; 6) взаємодія з громадськістю є ключовим аспектом діалогу поліції та суспільства. Поліція має співпрацювати із суспільством у питаннях запобігання правопорушенням, залучати громадські організації та волонтерів до підтримки правопорядку, а також забезпечувати оперативне інформування населення про заходи адміністративного нагляду; 7) уніфікація та стандартизація процедур, адже, як зазначалося вище, на

сьогодні існує необхідність розробки чітких процедур та алгоритмів здійснення адміністративного нагляду, що в майбутньому дозволить зменшити суб'єктивізм у правозастосуванні. Уніфіковані підходи до реалізації наглядових заходів сприятимуть підвищенню ефективності поліцейської діяльності, уникненню суперечностей у діях різних підрозділів та приведенню вітчизняних практик у відповідність до міжнародних стандартів.

З огляду на викладене вище та загальновідому європейську практику, адміністративний нагляд має бути спрямований не на репресивний контроль зі сторони поліції, а на забезпечення комфортного і безпечного середовища для всіх громадян.

З точки зору сфер застосування, адміністративний нагляд має потенціал подальшого розвитку у сферах контролю за дотриманням публічного та громадського порядку, нагляду за виконанням спеціальних режимів, умов, станів (перевірка дотримання паспортного контролю, правил зберігання та обігу зброї, санітарних і пожежних норм, тощо), у сфері профілактики правопорушень, у тому числі шляхом спостереження за поведінкою осіб, схильних до правопорушень, включаючи тих, які перебувають на адміністративному обліку, а також сфері поліцейського контролю за особами, звільненими з місць позбавлення волі. Таким чином, вбачається, що адміністративний нагляд виступає інструментом оперативного впливу на правопорушників та осіб, які можуть потенційно створювати загрозу для суспільства.

З точки зору практичної реалізації, характер адміністративного нагляду проявляється в його спрямованості на запобігання правопорушенням до їх фактичного вчинення. Для досягнення цієї мети доцільно на нашу думку розвивати такі напрямки, як: контроль за ситуацією в місцях громадського користування з метою виявлення ризиків; проведення індивідуальної профілактичної роботи з особами, схильними до правопорушень; реалізація тимчасових адміністративних заборон або встановлення спеціальних режимів, що сприяють недопущенню правопорушень, спеціальні заходи поліції, спрямовані на виявлення потенційних загроз громадському порядку. Проте на практиці ефективність адміністративного нагляду в зазначених аспектах потребує не лише якісного нормативного врегулювання, а й залежить від чіткого та належного контролю за діяльністю поліцейських органів. Наявні прогалини у законодавстві щодо порядку здійснення наглядових повноважень, а також відсутність чітких критеріїв застосування адміністративного нагляду створюють ризики порушення прав громадян.

Саме тому, задля вирішення цих та інших питань адміністративного нагляду в Україні доцільно кодифікувати наявне законодавство, з метою створення єдиного нормативного документу, який чітко визначить межі застосування адміністративного нагляду та інші питання. Важливими також є питання вдосконалення механізмів громадського контролю та забезпечити відповідність практикам та стандартам ЄС і посилити якісну підготовку поліцейських, включаючи знання з правозастосування, етики та психології спілкування з громадянами.

Висновки. Адміністративний нагляд є важливим превентивним інструментом у діяльності Національної поліції України, що спрямований на забезпечення суспільної безпеки та запобігання правопорушенням. Проте його ефективність значною мірою залежить від чіткості правового регулювання, узгодженості нормативних актів та дотримання прав і свобод громадян у процесі його здійснення. Для вдосконалення механізму адміністративного нагляду необхідне ухвалення комплексного нормативного акту, що регламентуватиме принципи, методи та процедури наглядової діяльності поліції відповідно до європейських стандартів. Запровадження системи незалежного контролю, професійної підготовки та кращої міжвідомчої координації

сприятиме підвищенню ефективності адміністративного нагляду та забезпеченню законності його застосування. Дотримання принципів законності, пропорційності, підконтрольності, превентивності та гарантій прав людини є ключовими умовами належного функціонування цього механізму. Удосконалення нормативного регулювання адміністративного нагляду вимагає розробки комплексного підходу, що включатиме стандартизацію наглядових процедур, підвищення рівня професійної підготовки поліцейських та запровадження ефективних механізмів громадського контролю. Адміністративний нагляд є важливим інструментом забезпечення правопорядку та превентивної діяльності Національної поліції України. Його ефективне застосування передбачає чітке нормативне регулювання, дотримання принципів законності, пропорційності та підконтрольності. Незважаючи на наявні проблеми правозастосування, удосконалення правової бази та впровадження європейських стандартів адміністративного нагляду сприятиме покращенню поліцейської діяльності у сфері запобігання правопорушенням. Гармонізація адміністративного нагляду Національної поліції України з європейськими стандартами є стратегічним завданням, що потребує комплексного підходу. Запровадження чіткого нормативного регулювання, механізмів громадського контролю, цифрових технологій та ефективних стандартів оцінювання діяльності поліції сприятиме підвищенню якості правоохоронних заходів та зміцненню довіри громадян до органів правопорядку.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Верховна Рада України*; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24). Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
4. Денисова А. В. Принципи адміністративного нагляду органів виконавчої влади: сутність, зміст, систематизація. *The scientific heritage*. 2017. № 9 (9). С. 80-84.
5. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42-46.
6. Оверченко Д. Г. Мета, завдання, принципи та функції превентивної діяльності поліцейських відділів масових та охоронних заходів. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2018. № 5 (9), Vol. 1. С. 15-19.
7. Когут Я. М. Принципи діяльності Національної поліції в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : Юридична. 2015. № 3. С. 132-140.
8. Биков І.О., Кульчицький М.А. Реформування адміністративно-правових методів діяльності національної поліції та вдосконалення її адміністративної юрисдикції у контексті європейських інтеграційних процесів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 3. С. 200-204. URL: <http://sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/3/36.pdf>
9. Шатрава С. О., Парханов Г. Р. Принципи превентивної поліцейської діяльності: поняття, зміст та їх класифікація. *Право і безпека*. 2019. № 3 (74). С. 41-47.

Дата надходження статті до редакції: 03.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 18.06.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

УДК 342.9:346.12(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.10>

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Стойков Алік Віталійович,
аспірант
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті здійснено аналіз суб'єктів адміністративно-правового регулювання захисту прав підприємств. Держава, застосовуючи юридичні інструменти та вступаючи у правовідносини з суб'єктами господарювання, виступає основним гарантом захисту прав та законних інтересів підприємств, використовуючи для цього комплекс правових засобів. Ефективність державно-правового механізму захисту підприємництва залежить від належного функціонування нормативних, організаційних та процесуальних елементів, що забезпечують відновлення порушених прав, запобігання правопорушенням та притягнення винних до відповідальності. Саме суб'єкти публічної адміністрації, наділені повноваженнями щодо запобігання, припинення та відновлення порушених прав підприємств, що дозволяє підприємцю реалізувати свої права різними шляхами.

Конституцією України гарантовано кожному право на підприємницьку діяльність, де держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів. Однак, і визначаються певні обмеження де підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом, а також не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція

Визначено, що суб'єктами підприємницької діяльності можуть громадяни України та іноземці або особи без громадянства в межах, встановлених чинним законодавством, окрім того сюди можемо віднести інших суб'єктів адміністративно-правового регулювання захисту прав підприємництва в залежності від функцій і повноважень.

Зроблено висновок, що суб'єкти адміністративно-правового регулювання захисту прав підприємництва в Україні це органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, ЦНАПи, суди, Омбудсман та громадські організації які здійснюють забезпечення правового захисту бізнесу та виконують нормотворчі, регулюючі, захисні, стимулюючі та контрольно-наглядові функції, направлені на розвиток та дотримання нормальних умов діяльності підприємств.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, підприємництво, приватне підприємництво, господарювання, суб'єкти підприємницької діяльності, надання адміністративних послуг, органи публічної адміністрації, громадянські об'єднання, права та свободи людини.

SUBJECTS ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF ENTREPRENEURIAL RIGHTS

Stoikov Alik Vitaliyovych,
Postgraduate Student
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odessa, Ukraine)

The article analyzes the subjects of administrative and legal regulation of the protection of the rights of entrepreneurs. The state, applying legal instruments and entering into legal relations with business entities, acts as the main guarantor of protecting the rights and legitimate interests of entrepreneurs, using a complex of legal means for this purpose. The effectiveness of the state legal mechanism for protecting entrepreneurship depends on the proper functioning of regulatory, organizational and procedural elements that ensure the restoration of violated rights, the prevention of offenses and the holding of perpetrators accountable. It is the subjects of public administration that are empowered to prevent, terminate, and restore violated rights of entrepreneurs, which allows the entrepreneur to exercise his rights in various ways.

The Constitution of Ukraine guarantees everyone the right to entrepreneurial activity, where the state ensures the protection of competition in entrepreneurial activity, protects consumer rights, monitors the quality and safety of products and all types of services and works, and promotes the activities of consumer public organizations. However, certain restrictions are defined where the entrepreneurial activities of deputies, officials and employees of state authorities and local self-government bodies are limited by law, and abuse of monopoly position in the market, unlawful restriction of competition and unfair competition are not allowed.

It is determined that subjects of entrepreneurial activity can be citizens of Ukraine and foreigners or stateless persons within the limits established by current legislation, in addition, we can include other subjects of administrative and legal regulation of the protection of entrepreneurial rights, depending on their functions and powers.

A conclusion is made determined that the subjects of administrative and legal regulation of the protection of entrepreneurial rights in Ukraine are executive authorities, local governments, ASCs, courts, the Ombudsman and public organizations. which ensure legal protection of business and perform rule-making, regulatory, protective, stimulating and supervisory functions aimed at the development and observance of normal conditions for the activities of entrepreneurs.

Key words: administrative and legal regulation, entrepreneurship, private entrepreneurship, management, business entities, provision of administrative services, public administration bodies, civil associations, human rights and freedoms.

Актуальність дослідження. Україна як демократична правова держава є учасницею світової економічної системи, завдяки чому забезпечується її розвиток. Чим сильніша та розвиненіша економіка держави тим краще життя її населення, саме підприємництво значною мірою визначає цей показник насичуючи ринок якісними товарами, забезпечуючи населення працевлаштуванням. Держава, застосовуючи юридичні інструменти та вступаючи у правовідносини з суб'єктами господарювання, виступає основним гарантом захисту прав та законних інтересів підприємців, використовуючи для цього комплекс правових засобів. Ефективність державно-правового механізму захисту підприємництва залежить від належного функціонування нормативних, організаційних та процесуальних елементів, що забезпечують відновлення

порушених прав, запобігання правопорушенням та притягнення винних до відповідальності. Саме суб'єкти публічної адміністрації, наділені повноваженнями щодо запобігання, припинення та відновлення порушених прав підприємців, що дозволяє підприємцю реалізувати свої права різними шляхами.

Адміністративно-правове регулювання захисту прав підприємництва розглядали вчені-юристи, а саме: В. Авер'янов, О. Андрійко, С. Бевз, Г. Буга, С. Вінник, І. Голосніченко, О. Дякуновський, І. Єршова, О. Квасніцька, О. Клим, В. Колпаков, Ю. Кравченко, Ю. Крегул, С. Кузьменко, Л. Кульгавець, О. Лаврін, В. Люх, М. Марченко, Є. Петров, О. Подцерковний, С. Попова, О. Старцев, В. Теремецький, О. Червякова, А. Чорна, Л. Хомко, Р. Шишка, Л. Школай, І. Ямкова та інші. Однак у своїй більшості свою увагу звертали загальним питанням з адміністративного права, саме тому адміністративно-правове регулювання захисту прав підприємців потребує додаткового підходу та розгляду, що підкреслює актуальність обраної теми.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз суб'єктів адміністративно-правового регулювання захисту прав підприємництва, їх функцій, повноважень та взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Конституцією України гарантовано кожному право на підприємницьку діяльність, де держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів. Однак, і визначаються певні обмеження де підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом, а також не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція [1].

Розробленою Стратегією відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 року, яку схвалено розпорядженням КМУ від 30.08.2024 № 821, яким також затверджено Операційний план заходів з реалізації у 2024–2027 роках Стратегії МСП, яка передбачає заходи для забезпечення рівних можливостей, підтримки окремих категорій населення, таких як осіб з інвалідністю, ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб, а також за такими категоріями інклюзії, як гендерна, за віком, за етнічною ознакою (зокрема іммігрантів) [2]. Відповідно до цих норм, суб'єктами підприємницької діяльності можуть громадяни України та іноземці або особи без громадянства в межах, встановлених чинним законодавством, окрім того сюди можемо віднести інших суб'єктів адміністративно-правового регулювання захисту прав підприємництва в залежності від функцій і повноважень.

Словник дає визначення суб'єкту як особі, групі осіб або організації, які відіграють активну роль у певному процесі чи дії. Етимологічно термін походить від латинських слів «sub» (під) та «jasio» (кидаю, закладаю основу), або ж «subjectus» (той, що лежить в основі), що вказує на його фундаментальний характер [3]. Тобто, у нашій сфері дослідження це всі учасники правових відносин адміністративно-правового регулювання захисту прав підприємництва.

Звернемося до першого важливого суб'єкту, органу виконавчої влади Міністерство економіки, довілля та сільського господарства України, яке здійснює координацію державної політики у сфері підприємництва, є відповідальним за формування та реалізацію державної політики у сфері підтримки малого і середнього підприємництва, координує виконання Стратегії. Мінекономіки, проводить моніторинги, здійснює нагляд за процесом реалізації Стратегії та виконанням операційного плану і координує його, здійснює координацію між представниками Мінекономіки, Мінцифри, МОН,

Мінфіну, Мінсоцполітики, Міненерго, державної установи «Офіс з розвитку підприємництва та експорту», ДРС, Держстату, Державного центру зайнятості, розробляє нормативно-правові акти та програми підтримки, такі як, наприклад «Доступні кредити 5-7-9» яка є одним із основних джерел кредитування на внутрішньому ринку. Обсяг коштів, наданих у кредит у рамках зазначеної програми, становить 13 відсотків усього ринку кредитування. За зазначеною програмою було видано кредити на суму 62 млрд. гривень у 2021 році, 72 млрд. гривень – у 2022 році, 98 млрд. гривень – у 2023 році [2].

Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» статті першої визначені суб'єкти які здійснюють державний нагляд (контроль), до них відносяться центральні органи виконавчої влади, їх територіальні органи, державні колегіальні органи, органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування в межах повноважень [4].

Не менш важливим суб'єктом нашого дослідження виступає Державна податкова служба України (ДПС), яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. До основних завдань якої відноситься реалізація державної податкової політики, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту етилового, спиртових дистилатів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пального, державної політики з адміністрування єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установлений законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, тощо [5].

Наступним суб'єктом нашого дослідження є Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, яка видає та припиняє, відновлює та переоформляє ліцензії на провадження господарської діяльності з виробництва ветеринарних препаратів, контролює якість товарів і послуг, захищаючи права споживачів і підприємців тощо.

Особливим суб'єктом у сфері адміністративно-правового регулювання захисту прав підприємництва виступають органи місцевого самоврядування видають дозволи на розміщення об'єктів торгівлі, надають земельні ділянки та сприяють розвитку місцевих підприємців. А, ЦНАПи у свою чергу забезпечують доступ до адміністративних послуг, таких як реєстрація бізнесу, видача ліцензій і дозволів. Платформа «Дія» інтегрує ці функції, дозволяючи підприємцям подавати заявки онлайн. Окрім того, ЦНАПи та органи місцевого самоврядування забезпечують виконання процедур, таких як реєстрація, ліцензування та оподаткування.

У разі порушення державними органами прав підприємців для відновлення яких вони можуть звернутись до адміністративних судів, які розглядають спори між підприємцями та органами влади, зокрема щодо незаконних перевірок чи відмов у видачі дозволів. А також до Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсман), який порядку діючого законодавства розглядає скарги підприємців на порушення їхніх прав органами влади, сприяючи захисту від адміністративного тиску.

Особливу роль відіграють і громадські організації та асоціації, такі наприклад, як Торгово-промислова палата України, яка є недержавною неприбутковою самоврядною організацією, яка на добровільних засадах об'єднує юридичних осіб та громадян України, зареєстрованих як підприємці, а також їх об'єднання; Спілка підприємців України та інші організації які надають консультації, представляють інтереси бізнесу в діалозі з державою та сприяють захисту прав підприємців тощо.

Висновки. Отже, суб'єкти адміністративно-правового регулювання захисту прав підприємництва в Україні це органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, ЦНАПи, суди, Омбудсман та громадські організації які здійснюють забезпечення правового захисту бізнесу та виконують нормотворчі, регулюючі, захисні, стимулюючі та контрольно-наглядові функції, направлені на розвиток та дотримання нормальних умов діяльності підприємців.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про схвалення Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках. Розпорядження Кабінету Міністрів від 30 серпня 2024 р. № 821-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2024-%D1%80#Text>
3. Словник української мови в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ. *Наукова думка* 1970 – 1980. 671 с
4. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
5. Положення про Державну податкову службу України. URL: <https://tax.gov.ua/pro-sts-ukraini/pologennya/>

Дата надходження статті до редакції: 23.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 09.07.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.37

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.11>

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯМ НА ОПТОВИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКАХ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Ричка Денис Олегович,
доцент кафедри публічного
управління та права
(НП «Придніпровська державна
академія будівництва та архітектури»
Українського державного університету
науки та технологій, м. Дніпро, Україна)

Забезпечення цілісності та прозорості оптових енергетичних ринків є актуальним завданням, тому у статті здійснено порівняльний аналіз систем запобігання маніпуляціям та інсайдерській торгівлі на оптових ринках електроенергії й газу в Європейському Союзі та в Україні. Розглянуто еволюцію регулювання в ЄС від REMIT (Регламент (ЄС) № 1227/2011) до оновленого REMIT II (Регламент (ЄС) 2024/1106), роль ACER та національних регуляторів (NRAs) у моніторингу (автоматизована система ARIS) і розслідуванні порушень (з подальшим накладенням санкцій), а також узагальнено статистичні дані: близько 550 розслідувань (за 5 років), 64 рішення щодо маніпуляцій і 3 – щодо інсайдерства; станом на кінець IV кв. 2024 р. ACER розглядало 390 справ. В Україні після імплементації норм REMIT (Закон України від 10 червня 2023 р. щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках) НКРЕКП у вересні 2023 р. затвердила Порядок розслідування таких зловживань, проте публічної зведеної статистики досі немає. Першим публічним кейсом стало розслідування ТОВ «Енергія-1» (травень 2025 р.), коли заявки компанії перевищували середньоринкові ціни на 1617 %. Крім того, Кримінальний кодекс України доповнено статтями 222-2 та 232-3, що передбачають штрафи від 20 000 до 80 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та обмеження на зайняття певних посад та видів діяльності. Проаналізовано організаційно-технічні відмінності між автоматизованою системою ARIS у ЄС та поточними процедурами НКРЕКП (квартальний збір даних в Україні). На основі порівняння зроблено висновки щодо ефективності та викликів імплементації REMIT-принципів в Україні, підкреслено актуальність і необхідність гармонізації із європейськими стандартами та надано рекомендації щодо вдосконалення вітчизняного моніторингу й звітності (зокрема,

впровадження автоматизованої системи, аналогічної ARIS, і публікації щорічних звітів НКРЕКП).

Ключові слова: REMIT, ACER, ARIS, НКРЕКП, енергетичний ринок, маніпуляції на енергориноку, інсайдерська інформація, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність.

PREVENTING ABUSE IN WHOLESALE ENERGY MARKETS: THE EXPERIENCE OF UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

Rychka Denys Olehovych,

Associate Professor at the Department
of Public Administration and Law
(Institute "Prydniprovsk State Academy
of Civil Engineering and Architecture,"
Ukrainian State University of Science
and Technology, Dnipro, Ukraine)

Ensuring the integrity and transparency of wholesale energy markets remains a critical task. This article presents a comparative analysis of the frameworks designed to prevent market manipulation and insider trading in the wholesale electricity and gas markets of the European Union and Ukraine. It examines the evolution of EU regulation from REMIT (Regulation (EU) No 1227/2011) to the updated REMIT II (Regulation (EU) 2024/1106), highlighting the roles of the Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER) and national regulatory authorities (NRAs) in market surveillance (via the automated ARIS system) and in the investigation and sanctioning of breaches. Statistical data are summarized: approximately 550 investigations over five years, 64 infringement decisions on manipulation and 3 on insider trading; as of the end of Q4 2024, ACER was handling 390 open cases.

In Ukraine, following the transposition of REMIT provisions by the Law of Ukraine of 10 June 2023 on preventing abuses in wholesale energy markets, the National Commission for State Regulation of Energy and Utilities (NERC) adopted, in September 2023, the Procedure for Investigating Market Abuses. However, aggregate public statistics have yet to be published. The first publicly reported case involved LLC "Energia-1" (May 2025), whose bids exceeded average market prices by 1 617 %. Additionally, the Criminal Code of Ukraine was amended by introducing Articles 222-2 and 232-3, prescribing fines ranging from 20 000 to 80 000 non-taxable minimum incomes and imposing restrictions on holding certain positions and engaging in specified activities.

The article also analyzes the organizational and technical differences between the EU's automated ARIS platform and NERC's current quarterly data-collection procedures. Based on this comparison, it draws conclusions regarding the effectiveness and challenges of implementing REMIT principles in Ukraine. It underscores the importance of harmonizing with European standards and offers recommendations for improving domestic monitoring and reporting—specifically, the deployment of an automated system analogous to ARIS and the publication of annual NERC reports.

Key words: REMIT (Regulation on Wholesale Energy Market Integrity and Transparency), ACER (Agency for the Cooperation of Energy Regulators), ARIS (ACER REMIT Information System), NERC (National Commission for State Regulation of Energy and Utilities; often abbreviated НКРЕКП in Ukrainian), energy market, energy market manipulation, insider information, criminal offence, criminal liability.

Постановка проблеми. Прагнучи узгодити національне законодавство з нормами ЄС щодо доброчесності енергетичних ринків, Україна в останні роки запровадила нові норми кримінального права. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів», Кримінальний кодекс України доповнено статтями 222-2 та 232-3, які встановлюють кримінальну відповідальність за зловживання на оптових енергетичних ринках.

Незважаючи на прогресивність цих норм, експерти відзначають низку проблем їх застосування. Передусім звертається увага на не виправдане запровадження спеціальних кримінальних статей за відсутності належної розробки критеріїв їх застосування, а також на довільність встановлених у примітках кількісних показників значного розміру та тяжких наслідків. Через надмірно високі порогові значення частина можливих зловживань фактично декриміналізована – дрібні маніпуляції, що не досягають «значного» порогу, «випадають» з поля зору кримінального права. Як наслідок, від моменту введення статті 222-2 та 232-3 залишаються «мертвими» нормами без реальної правозастосовної практики. Станом на сьогодні відсутні відкриті дані про притягнення будь-кого до відповідальності за цими статтями. Додатковий виклик становить неузгодженість між адміністративною та кримінальною відповідальністю.

Зловживання на енергетичних ринках підпадають також під дію адміністративних санкцій: наприклад, законодавство передбачає штрафи, які накладає регулятор (НКРЕКП) за порушення порядку торгівлі та прозорості. Однак критерії, за якими те саме діяння кваліфікується як адміністративне правопорушення чи як злочин, залишаються нечіткими.

У країнах ЄС питання запобігання маніпуляціям на енергоринках давно вирішується комплексно завдяки регламенту REMIT. Регламент (ЄС) № 1227/2011 «Про цілісність та прозорість оптового енергетичного ринку».

REMIT встановлює загальноєвропейську заборону на практики, що спотворюють ринкову конкуренцію і зобов'язує учасників ринку до публічного розкриття суттєвої інформації. У 2024 році набули чинності зміни до цього регламенту (REMIT II), які ще більше посилюють вимоги прозорості, ринкової цілісності та заходи правозастосування на європейських ринках. Ключову роль у реалізації REMIT відіграє Агентство із співробітництва енергетичних регуляторів (ACER) та національні регуляторні органи (NRA) держав-членів. ACER створило централізовану інформаційно-аналітичну систему ARIS (ACER REMIT Information System) для моніторингу оптових енергетичних ринків. Система ARIS щоденно обробляє близько 1,8 млн торгових заявок та 250 тис. угод, надаючи ACER та національним регуляторам повну картину ринкової активності. Така автоматизована централізована інфраструктура дозволяє оперативно виявляти підозрілі аномалії в торгах на основі великого масиву даних.

Європейська модель робить акцент і на прозорості та довірі: учасники оптових ринків зобов'язані публічно розкривати інсайдерську інформацію про суттєві події, а всі угоди та заявки підлягають обов'язковому звітуванню до централізованої системи. Таким чином, регулятори отримують симетричний доступ до інформації, що унеможливорює приховані маніпуляції. Ефективність цієї системи підтверджується практикою: по всьому ЄС винні у порушенні REMIT притягаються до відповідальності, накладаються значні штрафи та інші санкції. У Франції та інших країнах також відомі випадки накладення багатомільйонних штрафів за порушення REMIT. Хоч розслідування таких справ є складними і можуть тривати кілька років, загалом REMIT оцінюється як дієвий інструмент забезпечення цілісності ринку.

На тлі європейського досвіду постає питання: наскільки ефективною є запроваджена в Україні система запобігання маніпуляціям та інсайдерським зловживанням, і які перешкоди стоять на шляху до її повноцінного функціонування? Першочерговою проблемою є відсутність централізованої аналітичної інфраструктури, подібної до європейської ARIS.

В енергетичному співтоваристві для країн, що приєднуються, пропонується спрощена модель REMIT без вимог до централізованого збору даних («REMIT light»), що означає необхідність розробки власної національної системи моніторингу. На законодавчому рівні декілька проєктів законів передбачають створення так званої «системи управління ринком» – програмно-апаратного комплексу для збору баз даних та виявлення порушень на оптових ринках.

Другою проблемою є недостатній рівень прозорості та даних для ринку. На відміну від ЄС, де статистика підозрілих угод, розслідувань і санкцій публічно висвітлюється ACER та національними НРА, в Україні бракує відкритої інформації про стан дотримання нових правил. НКРЕКП лише нещодавно зробила кроки до підвищення прозорості: наприклад, у 2025 р. регулятор зобов'язав адміністраторів інформаційних платформ публікувати агреговані дані про інсайдерські повідомлення на своєму сайті. Ця ініціатива має на меті частково компенсувати те, що під час воєнного стану штрафи за неналежне розкриття інсайдерської інформації фактично не застосовуються. Однак відсутня відкрита статистика щодо кількості виявлених маніпуляцій чи розслідуваних випадків зловживання інсайдерською інформацією.

Третім викликом імплементації є складність оцінки «значущості» порушень. Як згадано, кримінальні санкції застосовуються лише за умови, що маніпулювання чи інсайдерська торгівля призвели до значного ефекту (великого прибутку, збитків або шкоди). Встановлення цього факту потребує складних економіко-правових оцінок і збору доказів. Ринкові коливання можуть мати множинні причини, і виокремити частку впливу дій конкретного гравця для доведення «істотності» наслідків буває проблематично. Це частково пояснює, чому навіть після набуття чинності новими нормами жодного прецеденту притягнення до кримінальної відповідальності за маніпуляції чи інсайдерство на енергоринок не оприлюднено.

Зазначені проблеми свідчать про наявність суттєвого розриву між формальним наближенням українського законодавства до європейських стандартів та фактичними можливостями забезпечити їх реалізацію. Науковий і практичний інтерес становить порівняльний аналіз діючої системи запобігання маніпуляціям та інсайдерській торгівлі на оптових енергетичних ринках ЄС і України – з метою виявлення найкращих практик та недоліків. Правильна імплементація REMIT в Україні має не лише виконати вимоги Угоди про асоціацію з ЄС та Енергетичного Співтовариства, але й стати запорукою доброчесності, прозорості та конкурентності національного енергоринок.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Європі контроль за цілісністю та прозорістю оптових енергетичних ринків здійснюється на основі Регламенту (ЄС) № 1227/2011 (REMIT) та його оновлень (REMIT II), що покладає на ACER (Agency for the Cooperation of Energy Regulators) – незалежна агенція ЄС, створена в рамках «Третього енергетичного пакету» 2009 р. із метою забезпечити узгодженість та завершеність функцій національних регуляторів у сферах електроенергії та газу) і національні регулятори обов'язок автоматизованого моніторингу (ARIS) й розслідувань порушень, зокрема маніпуляцій і інсайдерських торгів, з подальшим накладенням санкцій; за п'ять років NRAs (National Regulatory Authorities (NRAs) – це незалежні національні органи регулювання енергетичних ринків у кожній державі-члені ЄС) відкрили близько 550 розслідувань, ухвалили 64 рішення щодо маніпуляцій і три – щодо

інсайдерства, а станом на кінець IV кв. 2024 р. під розглядом ACER перебувало 390 справ.

В Україні після імплементації норм REMIT Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках» (від 10 червня 2023 р.), НКРЕКП у 2023 р. затвердила Порядок розслідування зловживань на оптовому енергоринок, однак публічної зведеної статистики кількості розпочатих справ наразі не оприлюднює; першим випадком стало розслідування «Енергія-1» (травень 2025 р.), коли заявки компанії перевищували середньоринкові ціни на 1617 %.

Кримінальне право України закріпило відповідальність за маніпуляції (ст. 222-2 КК України) і незаконне використання інсайдерської інформації (ст. 232-3 КК України) з диференційованими штрафами від 20 000 до 80 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та додатковими обмеженнями на посади і діяльність.

Аналізуючи та порівнюючи нормативно-правові бази ЄС та України можна відзначити особливості Європейського законодавства, а саме регламент REMIT (2011/1227/EU), що визначає заборону на маніпулювання, спроби маніпуляції та інсайдерські операції в оптових ринках газу та електроенергії; уповноважує ACER та NRAs збирати дані та здійснювати моніторинг через ARIS.

7 травня 2024 р на території ЄС набрав чинності REMIT II (Regulation (EU) 2024/1106), яким розширив дефініції «маніпуляція» та «інсайдерська інформація», ввів обов'язки щодо алгоритмічної торгівлі, нові платформи ІІР та розширив повноваження ACER для розслідувань у транскордонних справах. ACER отримало право на виїзні інспекції, вимогу документів і свідчень, а NRAs – застосовувати санкції згідно з національним законодавством.

Законодавство та нормативна база України, що покликана регулювати та слідкувати за цілісністю та прозорістю оптових енергетичних ринків включає в себе Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках» (від 10 червня 2023 р.), що імплементував ключові положення REMIT у вітчизняне законодавство, доповнивши Кримінальний кодекс України статтями 222-2 і 232-3, а також Постанова НКРЕКП від 14.09.2017 № 1120 (зі змінами 2023 р.), яка встановила Порядок моніторингу ринків та розслідувань зловживань на оптовому енергоринок, включно з обігом інсайдерської інформації. Вказаною постановою покладено обов'язок всіх нерезидентів, що здійснюють операції з оптовими енергетичними продуктами, реєструватися в НКРЕКП.

Також є певна різниця у методах виявлення порушень. У Європі функціонує ARIS (ACER REMIT Information System): централізована система збору та автоматизованого аналізу повідомлень про угоди, що дозволяє виявляти підозрілі транзакції й аномалії цін і обсягів. Кооперація NRAs, що здійснює обмін інформацією між національними регуляторами та ACER, спільні розслідування транскордонних випадків. В Україні здійснюється моніторинг від НКРЕКП – Комісія щоквартально отримує оперативні дані від Оператора ринку (РДН, ВДР), ОСП (БР) та УЕБ (дворівневі угоди) і публікує їх без детального аналізу. Процедура розслідувань затверджена у 2023 р., та включає збір первинних даних, попередню оцінку, виїзні перевірки та формування матеріалів для юридичної кваліфікації.

Кримінальна кваліфікація відповідно до Кримінального Кодексу України передбачена ст. 222-2, а саме Маніпулювання на енергетичному ринку, а саме умисні дії на ринку електричної енергії чи газу з ознаками маніпуляції (отримання прибутку у «значних» розмірах, уникнення збитків або спричинення «значної шкоди») караються штрафом від 20 000 до 60 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян

з обмеженням права обіймати посади до 3 років. Ті ж дії, вчинені повторно, групою осіб або з тяжкими наслідками – штраф 60 000–80 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Та статтею 232-3 Кримінального кодексу України – Незаконне використання інсайдерської інформації – розкриття або передача інсайдерської інформації щодо оптових енергетичних продуктів – штраф 40 000–50 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати посади до 3 років. Використання для угод – штраф 55 000–65 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян з аналогічними обмеженнями. Повторно або групою осіб – штраф 65 000–75 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, організованою групою – штраф 60 000–70 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

У свою чергу REMIT не встановлює єдиної системи кримінальних санкцій. Згідно зі ст. 18 REMIT, країни-члени ЄС самостійно визначають санкції, які мають бути ефективними, пропорційними та стримуючими. Приклади криміналізації в країнах ЄС: В Австрії інсайдерська торгівля особами, які мають доступ до інсайдерської інформації, з метою отримання матеріальної вигоди, карається позбавленням волі до 3 років. Якщо така торгівля здійснюється без наміру отримання вигоди, передбачено штраф до 360 денних ставок або позбавлення волі до 6 місяців. Інші особи, які знали або мали знати про інсайдерський характер інформації, підлягають адміністративним штрафам до 150 000 євро.

У Франції у 2022 році енергетична компанія Engie SA була оштрафована на 80 000 євро за порушення заборони на інсайдерську торгівлю відповідно до ст. 3 REMIT.

При ознайомленні зі статистичними даними ЄС, можна дослідити, що за 5 років розпочато 550 розслідувань NRAs, з яких 64 – рішення проти маніпуляцій і 3 – інсайдерство, 390 кейсів під розглядом ACER станом на кінець IV кв. 2024 р.

REMIT Quarterly фіксує кілька десятків нових порушень безпеки енергетичних ринків ЄС щоквартально.

При ознайомленні з українською практикою можна зауважити, що серед 1217 учасників оптового ринку (за даними Реєстру станом на 27 грудня 2023 р.), перші розслідування були розпочаті у 2025 р. – ТОВ «Енергія-1» (збитки еквівалентні відхиленню цін на 1617 %) і оператор ГТС (травень 2024 р.).

Також можна відмітити відсутність узагальнених даних – регулятор в особі НКРЕКП публікує результати окремих рішень, але не публікує щорічної статистики відкритих справ.

Серед проблемних аспектів та викликів, що стоять на шляху протидії цим негативним явищам, можна відмітити нерівномірність санкцій, а саме українські штрафи за «значні» маніпуляції в 60 разів перевищують показники за звичайними ринками, що призвело до декриміналізації менш масштабних порушень і перекладання їх у сферу адміністративної відповідальності.

Ще одним фактором можна відмітити брак прозорості – в Україні відсутня зведена статистика розслідувань, що ускладнює оцінку ефективності моніторингу, а також той факт, що на відміну від ARIS, вітчизняні системи моніторингу не забезпечують автоматизованого аналітичного відслідковування аномалій.

Висновки:

1. ЄС має розвинену систему моніторингу виявлення та санкціонування порушень енергоринків (ARIS, ACER, NRAs), що вже дало, як результат, понад пів тисячі розслідувань і десятки штрафів.

2. Україна наблизилася до європейських стандартів енергетичної безпеки через імплементацію REMIT, проте все ще потребує вдосконалення процесів

автоматизованого аналізу, уніфікації статистики та зниження правових колізій, що виникли після внесення статей 222-2 та 232-3 Кримінального кодексу України.

3. Для підвищення ефективності доцільно:

- запровадити власну IT-систему моніторингу на зразок ARIS;
- забезпечити публікацію щорічних звітів НКРЕКП щодо розслідувань;
- уніфікувати критерії оцінки «значності» та «тяжких наслідків» у кримінальному законодавстві.

Попри наявність нових правових інструментів протидії зловживанням на енерго-ринках України, їх практична реалізація відстає від європейських стандартів. Необхідний комплексний аналіз законодавчих та інституційних прогалин, зіставлення українського підходу з модельними рішеннями REMIT/REMIT II в ЄС (ролі ACER, НРА, системи ARIS, рівня прозорості тощо), аби виявити причини низької ефективності нинішньої практики та окреслити шляхи її вдосконалення. Лише за умови усунення вказаних проблем імплементація REMIT в Україні зможе справді запобігати маніпуляціям та інсайдерській торгівлі, гарантуючи цілісність оптових енергетичних ринків і наближення до європейських правил гри.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Законодавство України*: офіц. вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14> (дата звернення: 20.06.2025).
2. Закон України «Про функціонування ринку електричної енергії» від 13.04.2017 № 1120-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27. С. 305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1120874-17> (дата звернення 17.06.2025).
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про ринок електричної енергії”» від 13.09.2017 № 2341-14. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 50-51. С. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14> (дата звернення 18.06.2025).
4. Обґрунтування постанови НКРЕКП № 32 «Про затвердження Порядку розкриття інсайдерської інформації на ринку електричної енергії» від 04.06.2024. Київ : НКРЕКП, 2024. 36 с. URL: https://www.nerc.gov.ua/storage/app/sites/1/Docs/Postanova_obgruntuvannya/2024/cherven/04.06.2024/pu32_04-06-2024.pdf (дата звернення 16.06.2025).
5. REMIT Cloud. ACER – REMIT News & Updates. REMIT Cloud. 2025. URL: <https://remitcloud.de/en/category/acer-remit-news/> (дата звернення 18.06.2025).
6. ACER. Market Monitoring. Агентство співробітництва енергетичних регуляторів. 2025 URL: <https://www.acer.europa.eu/13-market-monitoring> (дата звернення 16.06.2025).
7. Cleary Gottlieb Steen & Hamilton LLP. EU adopts new measures against market manipulation on the wholesale energy market. Cleary Gottlieb. 15.11.2024 URL: <https://www.clearygottlieb.com/news-and-insights/publication-listing/eu-adopts-new-measures-against-market-manipulation-on-the-wholesale-energy-market> (дата звернення 18.06.2025).
8. ACER. REMIT Investigations. Агентство співробітництва енергетичних регуляторів. 2025. URL: <https://www.acer.europa.eu/remit/remit-investigations> (дата звернення 20.06.2025).
9. Нерезиденти, які здійснюють операції з оптовими енергетичними продуктами в Україні, зобов'язані зареєструватися в НКРЕКП. Новина НКРЕКП. 12.03.2025. URL: <https://www.nerc.gov.ua/news/nerezidenti-yaki-zdiysnyuyut-operaciyi-z-optovimi-energetichnimi-produktami-v-ukrayini-zobovyazani-zareyestruvatisya-v-nkrekp> (дата звернення 26.06.2025).

10. Competition market study of Ukraine's electricity sector / OECD. Paris, 2023. 112 с. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/uk/publications/reports/2023/06/competition-market-study-of-ukraine-s-electricity-sector_045239a1/ec253027-uk.pdf (дата звернення 18.06.2025).

11. Forbes Україна. НКРЕКП перевірить компанію Львовчкіної на можливі маніпуляції на ринку електроенергії. *Forbes.ua*. 18.02.2025. URL: <https://forbes.ua/news/nkrekp-perevirit-kompaniyu-lvochkinoi-na-mozhlivi-manipulyatsii-na-rinku-elektroenergii-18022025-27287> (дата звернення 20.06.2025).

12. Аналіз імплементації REMIT в Україні. *Вісник правознавства МДУ імені О. М. Бекетова*. 2023. № 53. С. 145–158. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc53/17.pdf> (дата звернення 16.06.2025).

Дата надходження статті до редакції: 29.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 17.07.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 351.74:623.454.836

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.12>

ТАКТИКА ДІЙ ТА ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ (НАСЕЛЕННЯ) У РАЗІ ВИНИКНЕННЯ РАДІАЦІЙНОЇ НЕБЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вайда Тарас Степанович,

orcid.org/0000-0002-4355-5685

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри професійних
та спеціальних дисциплін Інституту
права та безпеки

(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У пропонованій роботі розглянуто одну з актуальних проблем здійснення правоохоронної діяльності в умовах запровадженого правового режиму воєнного стану – особливості тактики дій поліцейських в разі виявлення радіоактивних та ядерних матеріалів, при отриманні інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними, а також забезпечення захисту (евакуації) населення під час радіоактивного забруднення місцевості. Обґрунтовано актуальність предмету дослідження, розглянуто потенційні можливості виникнення радіаційної небезпеки в умовах російсько-української війни на об'єктах критичної інфраструктури (аварії та пожежі на Чорнобильській та Запорізькій АЕС України, їх обстріли та замінування підступів; підтоплення та руйнування Каховської ГЕС, яка розміщена біля ЗАЕС тощо).

Проаналізовано нормативно-правові акти чинного законодавства України, які регламентують діяльність та взаємодію поліцейських підрозділів (працівників поліції) з іншими органами (ДСНС, НГУ, ЕМД тощо) та державної влади при забезпеченні цивільного захисту населення в надзвичайних ситуаціях техногенного походження. За результатами проведеного аналізу спеціальної літератури та узагальнення висновків попередніх досліджень вчених з піднятої проблеми розкрито першочергові дії громадян у разі виникнення радіаційної загрози.

Приділено увагу заходам забезпечення особистої безпеки поліцейських та населення в зоні можливого радіаційного ураження – при оголошенні надзвичайної ситуації (отриманні інформації про виникнення аварії на АЕС), під час існування радіаційної небезпеки (радіоактивного забруднення місцевості), в період підготовки

населення до можливої евакуації, особливості йодної профілактики дорослих та дітей, організації харчування тощо.

Розкрито тактику першочергових дій працівників поліції під час оголошення та запровадження правового режиму надзвичайної ситуації внаслідок виявлення радіоактивних матеріалів, джерел іонізуючого випромінювання, під час аварії на АЕС та подальшого несення служби з охорони громадського порядку на радіоактивно забрудненій місцевості.

Зроблено висновки, що удосконалення підготовки поліцейських та дотримання встановлених алгоритмів тактики їх дій у надзвичайних ситуаціях радіаційного забруднення місцевості сприятиме належному підтриманню органами та підрозділами поліції публічної безпеки і громадського порядку в умовах запровадженого правового режиму воєнного стану, а також забезпеченню охорони прав й інтересів громадян, суспільства та держави в цілому.

Ключові слова: Національна поліція, радіоактивні матеріали, незаконне поводження, порушення правил, надзвичайні ситуації, радіоактивне забруднення місцевості, поліцейські заходи, тактика дій правоохоронців, заходи особистої безпеки, евакуація населення.

TACTICS OF ACTIONS AND SAFETY MEASURES OF POLICE OFFICERS (POPULATION) IN CASE OF RADIATION DANGER IN WAR CONDITIONS

Vaida Taras Stepanovych,

orcid.org/0000-0002-4355-5685

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor,

Head of the Department of Professional and Special Disciplines of the Institute of Law and Security

(Odessa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

The proposed work considers one of the current problems of law enforcement activities under the established legal regime of martial law – the peculiarities of the tactics of police actions in the case of detection of radioactive and nuclear materials, when receiving information about violations of the rules or illegal handling of them, as well as ensuring the protection (evacuation) of the population during radioactive contamination of the area. The relevance of the subject of the study is substantiated, the potential possibilities of radiation danger in the conditions of the Russian-Ukrainian war at critical infrastructure facilities are considered (accidents and fires at the Chernobyl and Zaporizhzhia NPPs of Ukraine, their shelling and mining of approaches; flooding of the Kakhovka HPP located near the ZNPP, etc.).

The normative and legal acts of the current legislation of Ukraine, which regulate the activities and interaction of police units (police officers) with other bodies (SES, NGU, EMS, etc.) and state authorities in ensuring civil protection of the population in emergencies of technogenic origin, have been analyzed. Based on the results of the analysis of special literature and the generalization of the conclusions of previous studies by scientists on the raised problem, the priority actions of citizens in the case of a radiation threat have been revealed.

Attention is paid to measures to ensure the personal safety of police officers and the population in the zone of possible radiation exposure – when declaring an emergency

(receiving information about the occurrence of an accident at a NPP), during the existence of radiation danger (radioactive contamination of the area), during the period of preparing the population for possible evacuation, features of iodine prophylaxis for adults and children, organization of nutrition, etc.

The tactics of priority actions of police officers during the declaration and introduction of a legal regime of emergency due to the detection of radioactive materials, sources of ionizing radiation, during an accident at a NPP and further public order service on a radioactively contaminated area are disclosed.

It was concluded that improving the training of police officers and adhering of established algorithms for their tactical actions in emergency situations of radioactive contamination of the area will contribute to the proper maintenance of public safety and public order by police bodies and units under the established legal regime of martial law, as well as ensuring the protection of the rights and interests of citizens, society and the state as a whole.

Key words: National Police, radioactive materials, illegal handling, violation of rules, emergency situations, radioactive contamination of the area, police measures, tactics of law enforcement officers, personal safety measures, evacuation of the population.

Актуальність проблеми та її зв'язок з науковими програмами. В Україні нараховується більше восьми тисяч об'єктів та територій підвищеної екологічної небезпеки, на яких можуть створюватись надзвичайні ситуації (*далі* – НС) техногенного чи комбінованого характеру. Внаслідок виникнення аварії на цих об'єктах в навколишнє середовище може бути викинута значна кількість радіоактивних речовин, що може суттєво вплинути на стан здоров'я та життя їх працівників/населення чи рятувальників (поліцейських). Внаслідок аварії на цих об'єктах у разі забруднення шкідливими продуктами під їх дію можуть потрапити 18 областей України, загальною площею сотні тис. га, на яких проживають десятки мільйонів людей. На сьогоднішній день, аналізуючи на підконтрольній Україні території радіаційний фон, можемо констатувати, що наразі він, за інформацією Б. Макалюка, не перевищує норми (розрізняють наступні рівні радіаційного фону: 1) 0,1–0,2 мкЗв/год – звичайний рівень радіаційного фону, якому піддаються люди щодня; 2) до 0,3 мкЗв/год – нормальний радіаційний фон; 3) 0,3–1,2 мкЗв/год – підвищений радіаційний фон; 4) – понад 1,2 мкЗв/год – небезпечний радіаційний фон) [1].

Разом з тим, в умовах російсько-української війни існує постійна загроза ураження вибухівкою з БпЛА чи ракетних обстрілів атомних електростанцій (*далі* – АЕС) з боку країни-агресорки (рф – *уточнено нами*), зокрема, виникнення техногенних аварій на Чорнобильській, Південноукраїнській та Запорізькій АЕС (остання тимчасово перебуває під окупаційними ворожими військами (росії – *уточнено нами*)). Російські терористичні війська підірвали дамбу Каховської ГЕС, створивши регіональну катастрофу не тільки внаслідок підтоплення значної території на півдні України – рівень падіння води в Каховському водосховищі може мати негативні наслідки для експлуатації тимчасово окупованої рф Запорізької АЕС. У ЗМІ час від часу виникають повідомлення про локалізації пожеж на цьому стратегічному об'єкті, замінування підступів до нього, заборона проведення інспекції АЕС представниками МАГАТЕ, витік з реактора радіоактивної води, застосування режиму «холодного зупину» тощо.

Про небезпечну радіацію більшість населення України знає з досвіду більш ніж тридцятип'ятирічної протидії радіоактивному забрудненню внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, а також внаслідок застосування атомного бомбардування японських міст Хіросіми і Нагасакі (1946). Небезпечними факторами радіоактивного ураження місцевості є забруднення довкілля та смертельна небезпека для всього живого,

що опинилося на цій території – гинуть не тільки люди та тварини, а й посіви, дерева і рослини, а сама зона катастрофи надовго залишається тривалий час радіаційно забрудненою.

Порядок дій (взаємодії) підрозділів та працівників поліції при реагуванні на НС техногенного характеру (в нашому випадку – радіаційного забруднення місцевості), проведенні аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, виконанні визначених законодавством України службових завдань у випадку введення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, а також під час участі у виконанні завдань територіальної оборони та цивільного захисту (далі – ЦЗ) в особливий період, зокрема, в умовах радіаційного забруднення, регламентується низкою нормативно-правових документів – Кодексом ЦЗ України, Законами України (далі – ЗУ) «Про Національну поліцію» (далі – НПУ), «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Указом Президента України від 23 вересня 2016 року № 406, Положенням про єдину державну систему ЦЗ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 09 січня 2014 року № 11, Типовим положенням про функціональну підсистему єдиної державної системи ЦЗ, затвердженого постановою КМУ від 11 березня 2015 року № 101, Типовим планом запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затвердженого постановою КМУ від 22 липня 2015 року № 544, Типовим положенням про регіональну та місцеву комісію з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою КМУ від 17 червня 2015 року № 409, постановою КМУ від 21 березня 2007 року № 507, Положенням про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізація їх наслідків, затвердженого постановою КМУ від 18 лютого 2016 року № 92, Інструкцією про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, НПУ та НГУ у сфері запобігання і реагування на НС, пожежі та небезпечні події, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС) від 22 серпня 2016 року № 859, зареєстрованої у Міністерстві юстиції України 14 вересня 2016 року за № 1254/29384, Положенням про штаб з ліквідації наслідків НС, затвердженого наказом МВС України від 26 грудня 2014 року № 1406, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 16 січня 2015 року за № 47/26492, Інструкцією про порядок дій органів (підрозділів) поліції в разі виявлення радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними, затвердженого наказом МВС від 06.09.2017 року № 754 та ін.

Відповідно до статті 16 ЗУ «Про правовий режим надзвичайного стану» [2] на період введення і дії надзвичайного стану органи, що здійснюють управління на відповідній території і наділені надзвичайними повноваженнями, силами НПУ можуть запроваджувати такі заходи: 1) встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де запроваджено надзвичайний стан; 2) обмеження руху транспортних засобів та їх огляд; 3) посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства; 4) посилення охорони громадського порядку та важливих об'єктів національної економіки та об'єктів критичної інфраструктури; 5) заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється

судом; 6) заборона страйків; 7) примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб.

У відповідності до п. 23 ЗУ «Про Національну поліцію» серед основних повноважень поліції є здійснення контролю у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення; сприяння забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремі місцевості [3].

У відповідності до вимог Інструкції про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів НПУ під час реагування на НС, у випадку уведення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану територіальні органи поліції в межах своєї компетенції «... організовують здійснення із залученням сил і засобів ... спеціальних службових завдань щодо: охорони публічної безпеки і порядку у громадських місцях, місцях масового перебування населення, на евакуаційних пунктах, маршрутах евакуації та в районах (пунктах) розміщення евакуйованого населення; охорони матеріальних і культурних цінностей в разі ... аварій, пожеж, катастроф та ліквідації їх наслідків, а також при проведенні евакуації; дотримання у межах компетенції спеціальних режимів перевезень автомобільними дорогами та режимів допуску до зон НС..., а також супроводження аварійно-рятувальної та іншої спеціальної техніки до осередків зон НС; охорони режимно-обмежувальних і карантинних зон навколо осередків радіоактивного ... зараження, ... під час ліквідації їх наслідків, а також обмеження у встановленому порядку допуску населення до небезпечних зон; планування та здійснення заходів із забезпечення безпеки дорожнього руху та його регулювання на маршрутах евакуації; надання допомоги місцевим органам державної влади та органам місцевого самоврядування у проведенні відселення людей з місць, небезпечних для проживання; посилення охорони та уведення в дію (за необхідності за окремим наказом) планів оборони адмінбудівель органів та підрозділів поліції; планують та здійснюють необхідні заходи щодо захисту життя і здоров'я поліцейських від негативних чинників НС» [4].

Аналіз останніх досліджень з предмету дослідження, в яких започатковано дослідження проблеми. Дослідження проблемних питань, пов'язаних з перебуванням рятувальників/населення в зоні радіоактивного забруднення та забезпечення їх особистої чи публічної безпеки (здоров'я), є багатоаспектним. Вивчення різних складових цієї проблеми займалася низка вчених, зокрема: 1) А.А. Абдулліна; Г.Г. Бородай, А.А. Гасанов; В.М. Краснов; О.К. Напресенко; І.І. Кутько; А.І. Нягу; О.А. Ревенко; Г.М. Рум'янцева; С.І. Табачников; С.В. Тітієвський; Чуприков А.П. та ін., котрі вивчали порушення психічної діяльності особи як найбільш поширеної патології, що з'явилася внаслідок впливу аварії на АЕС; 2) С.І. Азаров та В.В. Токаревський розробляли методологію аналізу техногенно небезпечних об'єктів і територій для управління їх екологічною безпекою; 3) Л.А. Терещенко, Н.Р. Хоменко, Б.О. Ледощук проводили наукове обґрунтування системи медико-соціальної та трудової реабілітації контингентів дорослого населення, постраждалого внаслідок аварії на АЕС; 4) О.С. Куц; С.М. Дмитренко; В.В. Чижик; В.І. Завацький; К.П. Козлова; О.Т. Мазурчук, Т.Ю. Круцевич та ін. аналізували вплив аварії на АЕС на зниження фізичної підготовленості і здоров'я школярів-допризовників; 5) окремі питання організації службово-бойової діяльності підрозділів/працівників поліції при виявленні джерел іонізуючого випромінювання окреслено в роботах С.В. Албула, С.В. Жуковського, Ю.Р. Йосипіва, Ю.М. Коломійця, Р.В. Мукоїди, О.Т. Ніколаєва, О.І. Тьорло та інші [5-8 та ін.].

Разом з тим, системних досліджень щодо вивчення тактики дій та забезпечення особистої безпеки працівників поліції на місці радіоактивного забруднення в умовах запровадженого правового режиму воєнного стану не проводилось. Окремі публікації в українських інтернет-ресурсах відображають загальну стривоженість потенційно небезпечними діями військ країни-агресорки в контексті захоплення та руйнування Чорнобильської й Запорізької АЕС.

Мета роботи: актуалізувати увагу суспільства щодо удосконалення тактичної підготовки працівників поліції та забезпечення публічної безпеки населення в умовах надзвичайних ситуацій радіоактивного забруднення території України внаслідок ворожих дій військ РФ як потенційної небезпеки.

Постановка завдань дослідження. Для досягнення поставленої мети виконано наступні завдання: 1) проведено аналіз наукових досліджень та здійснено огляд чинного вітчизняного законодавства, виокремлені нормативно-правові акти котрого регламентують підготовку та дії поліцейських в умовах НС радіоактивного забруднення місцевості; 2) враховано негативний вплив можливих небезпек від дії іонізуючого випромінювання радіоактивних речовин на правоохоронців та захист від цих небезпечних факторів під час несення служби із забезпечення публічної безпеки; 3) розкрито заходи особистої безпеки працівників поліції, яких вони повинні дотримуватися під час виникнення радіаційної загрози в умовах НС з викидом радіоактивних матеріалів, зокрема, внаслідок спровокованих ворогом аварій/руйнувань на АЕС України.

Результати дослідження. Розглянемо основні алгоритми дій населення та правоохоронців у разі потенційної загрози чи безпосереднього виникнення радіаційної небезпеки. Перш за все *при оголошенні НС* не варто панікувати, потрібно слухати повідомлення ЗМІ від підрозділів ДСНС чи органів влади. В цих умовах першочергово потрібно дізнатися про час та місце збору мешканців для евакуації. Місцевим жителям слід попередити сусідів, правоохоронцям варто надати перш за все необхідну допомогу особам з інвалідністю, дітям та людям похилого віку. Необхідно зменшити проникнення радіаційних речовин у помешкання: щільно зачинити вікна та двері, щілини в них заклеїти [9].

При радіаційній небезпеці, яка вже існує тривалий час, потрібно оперативно вживати наступні дії: 1) не покидати приміщення або зайти до нього, якщо особа перебуває на вулиці (негайно укритися в будинку; стіни дерев'яного будинку послаблюють іонізуюче випромінювання вдвічі, цегляного – у 10 разів; заглиблені укриття (підвали) з покриттям із дерева – у 7 разів, із цегли або бетону – у 40-100 разів); у випадку ядерної аварії найкраще триматися якомога далі від стін на даху будівлі, в якій перебуває особа (це необхідно, оскільки радіоактивний матеріал зазвичай осідає на зовнішній стороні будівель); 2) уникати паніки; відстежувати повідомлення органів влади з питань НС; 3) зменшити можливість проникнення радіаційних речовин до приміщення – забрати додому своїх домашніх тварин, які перебувають на вулиці (якщо такі є). Всі двері та вікна необхідно щільно закрити та не підходити до них за відсутності нагальної потреби. Необхідно зробити кількадеенний запас води у герметичних ємностях. Продукти харчування необхідно загорнути в плівку та покласти в холодильник або шафу. Також варто користуватися маскою або респіратором для захисту органів дихання від потрапляння в них радіоактивної пилюки [9].

По поверненні додому (до службового приміщення) варто зняти верхній одяг – таким чином, людина позбудеться 90% радіоактивного матеріалу, який міг потрапити на неї. Одяг потрібно знімати обережно, аби не розтрусити радіоактивний пил, помістити у герметичний контейнер або пластиковий пакет, тримати його подалі від тварин та людей.

Після цього необхідно прийняти душ, використовувати мило. Голову варто помити голову з використанням шампуню, проте не застосовувати кондиціонер, оскільки він може закріпити радіоактивний матеріал на волоссі. Доцільно звернути увагу на те, що шкіру не варто сильно терти, аби не подряпати її і не занести радіоактивний пил у рану. Проте можливість прийняти душ може бути не завжди. У такому випадку доцільно хоча б вимити з милом руки, обличчя та інші відкриті частини тіла. Якщо доступу до води немає, то варто витерти руки і обличчя вологими серветками або вологою тканиною – ретельно протерти верхні кінцівки, обличчя, повіки, вії, вуха. Після цього необхідно одягнути чистий одяг. У приміщеннях щодня робити вологе прибирання, бажано з використанням мийних засобів [10].

У разі потреби виходу поліцейського/громадянина з укриття (службового приміщення) на вулицю (на відкриту, забруднену радіоактивними речовинами місцевість) необхідно робити це лише за нагальної потреби. При цьому слід обов'язково використовувати засоби індивідуального захисту: 1) для захисту органів дихання – протигаз, респіратор, ватномарлеву чи одноразову протипилу пов'язку, зволожену марлеву пов'язку, хустинку або будь-яку частину одягу; 2) для захисту шкіри – спеціальний захисний одяг типу загальновійськового захисного комплексу (далі – ЗЗК), довгий плащ з капюшоном, накидку (халат), комбінезон, гумове взуття (бахіли) і рукавички; 3) для захисту органів зору – захисні окуляри відкритого чи закритого типу. Навіть при застосуванні цих засобів захисту слід уникати тривалого перебування на забрудненій території. Для працівників поліції під час несення служби додатково передбачено для такого випадку застосування ЗЗК, плащ-накидки (тип А та Б) [11]. На вулиці не можна знімати одяг, сидати на землю, купатися у відкритих водоймах, збирати лісові гриби або ягоди; 4) за наявності відповідної вказівки особам необхідно *проводити йодну профілактику* – під час вибуху відбувається викид радіоактивного йоду, який вбиває щитоподібну залозу. Тому треба вжити йод внутрішньо – тоді щитоподібна залоза буде ним наповнена, людина зможе вберегти її від ураження. Головне в цій ситуації діяти відразу – якщо встигнути прийняти йод впродовж перших двох годин після катастрофи, то захист організму становитиме приблизно 90 %.

У загальному з цього питання можна навести наступні поради. Йодистий калій (1 таблетка калію йодиду = 250 мг) вживати після їди разом з чаєм, соком або водою 1 раз на день упродовж 7 діб: 1) дітям до двох років – по 0,04 г (= 1/6 таблетки) на одне вживання; 2) дітям від двох років і дорослим – по 0,125 г (1/2 таблетки) на одне вживання [9; 10].

У разі відсутності таблеток йодистого калію доцільно приготувати йодистий розчин. Для дітей, які молодші за 2 роки, доза має складати 1–2 краплі йоду та склянку води. *Водно-спиртовий розчин йоду* (потрібну кількість препарату 5 % розчин йоду треба накапати в теплу воду або молоко і випити за один раз) *приймати після їди тричі на день упродовж 7 діб*: 1) дітям до двох років – по 1–2 краплі 5%-ї настоянки на 100 мл молока (консервованого) або годувальної суміші; 2) дітям від двох років і дорослим – по 3–5 крапель на склянку молока або води; 3) дорослі та діти після 14 років – 40 крапель усередину; 4) діти віком 5–14 років – 20 крапель усередину. *Наносити на поверхню кінцівок рук настоянку йоду як сітку 1 раз на день упродовж 7 діб*: 1) діти віком 2–5 років – 20 крапель на шкіру (йодна сіточка); 2) діти до 2 років – 10 крапель на шкіру; 3) уточнити місце початку евакуації [9; 10].

З метою підготовки поліцейського (населення) до можливої евакуації особі необхідно потурбуватися про наступні речі: 1) упакувати в герметичні пакети й скласти до валізи документи, цінності та гроші, предмети першої потреби, ліки, мінімум білизни та одягу, запас консервованих продуктів на 2–3 доби, питну воду; 2) підготувати

найпростіші засоби санітарної обробки (мильний розчин для оброблення рук); 3) перед виходом з приміщення від'єднати всі споживачі електричного струму від електромережі, вимкнути газ і воду.

При безпосередньому початку евакуації із зони радіоактивного зараження слід попередити сусідів (колег по службі), допомогти дітям, особам з інвалідністю та людям похилого віку. Вони підлягають евакуації в першу чергу. В цій ситуації треба швидко зібрати необхідні документи, цінності, ліки, продукти, запас питної води, найпростіші засоби санітарного оброблення та інші потрібні речі в герметичну валізу. За можливості негайно залишити зону радіоактивного забруднення [9; 10]. Перед виходом з будинку вимкнути джерела електро-, водо- і газопостачання, взяти підготовлені речі, одягнути протигаз (респіратор, ватно-марлеву пов'язку), верхній одяг (плащ, пальто, накидку), гумові чоботи (бахіли).

З прибуттям на нове місце перебування провести дезактивацію засобів захисту, одягу, взуття та санітарне оброблення шкіри на спеціально обладнаному пункті або ж самостійно. Треба зняти верхній одяг, ставши спиною проти вітру, витрясти його; повісити одяг на перекладину, віником або щіткою змести з нього радіоактивний пил та вимити водою; обробити відкриті зони шкіри водою або розчином (типу ІПП-8). Для оброблення шкіри можна використовувати марлю чи просто рушники.

Варто дізнатися в місцевих органах державної влади адреси організацій, що відповідають за надання допомоги потерпілому населенню.

В умовах радіоактивного забруднення важливо використовувати для харчування лише продукти, що зберігалися в зачинених приміщеннях (контейнерах) і не зазнали радіоактивного забруднення (наприклад, консервацію); не вживати овочі, які росли на забрудненому ґрунті; не пити молоко від корів, які пасуться на уражених радіацією пасовиськах, чи воду з відкритих джерел або з мереж водопостачання після офіційного оголошення радіаційної небезпеки, колодязі варто накрити.

У разі аварії з викидом радіоактивних матеріалів воду можна пити лише з перевірених джерел. До того як органи влади або рятувальники не повідомлять про безпеку водопровідної води, безпечною може вважатися лише бутильована вода з герметично закритих пляшок. Кип'ятіння не позбавить заражену воду від радіоактивних матеріалів. Тому, за рекомендацією фахівців ДСНС/ЕМД, необхідно мати запас бутильованої води [9; 10]. Водопровідну або колодязну воду можна використовувати для знезараження свого тіла, їжі та води. Навіть якщо така вода буде забруднена, її все одно можна буде застосовувати для знезараження (концентрація радіоактивного матеріалу, який потрапляє у поверхневі або підземні води, буде розбавлятися водою до дуже низького рівня, який є безпечним при митті тіла, волосся та одягу).

Безпечною до вживання може вважатися їжа з герметичних контейнерів: консервних банок, пляшок, коробок тощо або та, яка зберігалася в морозильній камері чи холодильнику. Перед тим, як відкривати контейнер з їжею, його варто протерти вологою тканиною або чистим рушником. Так само необхідно протерти кухонне приладдя перед використанням. Використану тканину або рушник потрібно запакувати у пластиковий пакет або герметичний і залишити в недоступному для людей і тварин місці.

Поліцейські, які прибули першими до місця події, до приїзду слідчо-оперативної групи (далі – СОГ), аварійно-рятувальних служб і фахівців заінтересованих органів державної влади, що залучаються в кожному конкретному випадку (далі – фахівці заінтересованих органів) та органів виконавчої влади, проводять такі першочергові дії: 1) евакуюють людей із зони можливого ураження на мінімальну безпечну відстань (приблизно 100–400 м) в напрямку, протилежному напрямку вітру, з урахуванням

географічного розташування місця події, кліматичних умов, характеру місцевості та/або особливостей водного простору, наявності будівель та/або споруд, закритого простору, потенційних об'єктів ураження тощо; 2) уживають заходів для надання невідкладної, зокрема домедичної допомоги особам, які постраждали внаслідок ураження небезпечними матеріалами та викликають медичних працівників до місця події для надання медичної допомоги, а також, за можливості, інформують членів сім'ї потерпілих; 3) організовують огороження зони можливого ураження та встановлюють попереджувальні знаки, у тому числі для транспортних засобів, а також забезпечують безпеку дорожнього руху; 4) забезпечують публічну безпеку та порядок навколо зони можливого ураження, недопущення контакту людей та тварин з місцем виявлення підозрюваного об'єкта; 5) здійснюють інші заходи для забезпечення безпеки громадян та довкілля, передбачені законодавством України [12].

У свою чергу працівники чергової частини органу/підрозділу поліції при отриманні інформації в цьому випадку (радіоактивного забруднення місцевості чи виявлення джерел іонізуючого випромінювання – *уточнено нами*) зобов'язані дотримуватися наступного алгоритму невідкладних дій: 1) з'ясувати: час, місце та обставини виявлення радіоактивних речовин; наявність потерпілих, їх установчі дані, стан здоров'я та місце перебування; установчі дані та місце знаходження заявника; 2) зареєструвати повідомлення в установленому порядку; 3) негайно направити до місця виявлення радіоактивних речовин спеціально екіпірований наряд поліції для охорони публічного (громадського) порядку й оточення місця події до прибуття рятувальних служб; 4) негайно доповісти начальнику органу (підрозділу) поліції, його заступникам (відповідно до розподілу функціональних обов'язків), відповідальному органу (підрозділу) поліції (начальнику сектору реагування патрульної поліції) та до чергової служби вищого рівня; 5) за необхідності викликати на місце події бригаду екстреної медичної допомоги; 6) повідомити чергових прокуратури, територіальних органів (підрозділів) ДСНС та СБУ, інших органів державної влади та місцевого самоврядування; 7) надіслати до чергової служби вищого рівня інформацію про обставини події, ужиті заходи та їх результати [13].

Особливо ускладнюється несення служби правоохоронцями, зокрема, проведення спеціальних поліцейських операцій, у випадку припинення злочинів, пов'язаних з виявленням радіоактивних та ядерних матеріалів або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними [14].

Висновки. Провівши аналіз чинного законодавства та спеціальної літератури з піднятої проблеми можемо зробити наступні узагальнення.

1. В умовах запровадженого правового режиму воєнного стану особливе занепокоєння викликають об'єкти критичної інфраструктури, зокрема, АЕС, ураження котрих може спричинити значні руйнування та радіоактивне забруднення місцевості, створити загрозу здоров'ю населення.

2. Вітчизняне законодавство в повній мірі забезпечує врегулювання діяльності органів та підрозділів сил безпеки і оборони, зокрема, НПУ, які у випадку виникнення НС різного походження, в тому числі радіоактивного забруднення місцевості внаслідок аварії на АЕС, вимагають постійної координації своїх дій та взаємодоповнюють потенційні відомчі можливості щодо забезпечення публічної безпеки на місці події.

3. На основі аналізу спеціальної літератури та з врахуванням вимог чинних нормативно-правових актів з піднятої проблеми можемо зробити висновки про необхідність подальшого забезпечення спеціальної фахової підготовки (обізнаності) працівників поліції щодо дотримання заходів особистої безпеки поліцейських при виникненні

радіоактивної загрози, формування досвіду (знань, умінь та навичок) рятування населення в цих екстремальних умовах – 1) при оголошенні НС (отриманні інформації про виникнення аварії на АЕС), 2) під час радіаційної небезпеки (радіоактивного забруднення місцевості, яке вже сталося), 3) в період підготовки населення до евакуації, 4) особливості йодної профілактики дорослих та дітей, 5) вимоги до організації харчування людей тощо.

4. Тактика дій працівників поліції під час оголошення та запровадження правового режиму надзвичайної ситуації внаслідок аварії на АЕС ґрунтується на чіткому виконанні відомчих інструкцій та наказів безпосереднього керівництва органу/підрозділу поліції, врахування та належне використання засобів індивідуального захисту при подальшому несенні служби на радіоактивно забрудненій місцевості.

Подальшими напрямками наукових досліджень із піднятої нами проблеми щодо тактики дій поліцейських при забезпеченні публічної безпеки в умовах радіаційного забруднення місцевості під час воєнного стану можуть бути: 1) порядок та сучасні засоби транспортування потерпілих громадян з місця події (зараженої місцевості); 2) основні алгоритми дій рятувальників при наданні домедичної допомоги населенню з різними ступенями променевої хвороби; 3) організаційні заходи в органах та підрозділах поліції на випадок виявлення радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними; 4) екіпірування та оперативні дії працівників слідчо-оперативних груп на місці події (виявлення джерел іонізуючого випромінювання) та ін.

Список використаних джерел:

1. Макалюк Б. Хвилюєшся щодо ситуації біля АЕС? Тоді онлайн-карта радіаційного фону в Україні точно для тебе. URL: <https://vikna.tv/styl-zhyttya/zdorovia-ta-krasa/radiaczijnyj-fon-onlajn-karta-z-danymy-pro-riven-radiaczii-po-vsij-ukrayini/> (дата звернення: 14.04.2025).

2. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 року № 1550-III (із змінами на 18.05.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14> (дата звернення: 18.04.2025).

3. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 16.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 28.04.2025).

4. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку введення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Наказ МВС України від 31.10.2016 року № 1129. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-17> (дата звернення: 24.04.2025).

5. Азаров С.І. Методологія аналізу техногенно небезпечних об'єктів і територій для управління їх екологічною безпекою : автореф. дис. ... доктора техн. наук : 21.06.01. Київ, 2005. 30 с.

6. Мазурчук О. Т. Особливості військово-фізичної підготовки допризовників, які проживають на території радіаційного забруднення : автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту : 24.00.02. Луцьк, 1999. 16 с.

7. Терещенко Л.А. Наукове обґрунтування системи медико-соціальної та трудової реабілітації контингентів дорослого населення, постраждалого внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС : автореф. дис. ... канд. мед. наук : 14.02.03. Київ, 2003. 19 с.

8. Тітєвський С.В. Лонгітудинальне дослідження психічних розладів у ліквідаторів наслідків аварії на Чорнобильській АЕС: автореф. дис. ... доктора мед. наук: 14.01.16 – психіатрія. Київ, 1999. 28 с.

9. Як уберегтися від радіаційного ураження – Рекомендації МОЗ. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/iak-uberehtysia-vid-radiatsiinoho-urazhennia-rekomendatsii-moz/> (дата звернення: 15.03.2025).

10. Як діяти в разі радіаційної небезпеки: пам'ятка ДСНС. URL: <https://vogue.ua/article/beauty/byuti-gid/yak-diyati-v-razi-radiaciynoji-nebezpeki-pam-yatka-dsns.html> (дата звернення: 13.04.2025).

11. Про однострій поліцейських : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 823 (в редакції від 07.09.2024). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/823-2015-%D0%BF/conv> (дата звернення: 21.04.2025).

12. Про затвердження Інструкції про порядок дій органів (підрозділів) поліції в разі виявлення радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними : наказ МВС від 06.09.2017 року № 754. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1240-17#Text> (дата звернення: 29.04.2025).

13. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС від 27.04.2020 року № 357 (в редакції від 14.06.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text> (дата звернення: 29.04.2025).

14. Про затвердження Інструкції про організацію та порядок проведення поліцейських операцій з розшуку і затримання озброєних та інших осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння : Наказ МВС України від 09.10.2017 року № 841 ДСК.

Дата надходження статті до редакції: 12.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 03.07.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

УДК 351.74:331.108:004.056(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.13>

ТРУДОВІ ФУНКЦІЇ ОПЕРУПОВНОВАЖЕНОГО В ПАРАДИГМІ ІЛР: НОРМАТИВНО-ПРАКТИЧНІ ОРИСИ ТА КІБЕРКОМПОНЕНТ

Шаронов Андрій Павлович,

orcid.org/0009-0002-1761-9646

аспірант

(Одеський державний університет

внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

У статті здійснено науково-практичний аналіз трудових функцій оперуповноваженого поліції крізь призму переходу до поліцейської діяльності, керованою розвідувальною аналітикою (Intelligence-Led Policing, ILP) з акцентом на кіберкомпонент. На основі чинного законодавства України, міжнародних актів та переліку трудових функцій і дій з проекту професійного стандарту «Оперуповноважений (поліція)» запропоновано систематизацію функцій, оновлені компетентності та організаційні механізми їх реалізації. Обґрунтовано необхідність інтеграції ризик-аналізу, OSINT, протидії кіберзлочинності та управління електронними доказами в повсякденну роботу оперуповноважених, із дотриманням прав людини та вимог процесуального закону. Приділено увагу компетентностям оперуповноваженого від нормативного знання до кіберкомпонента (OSINT, моніторинг віртуальних активів, негласні розшукові заходи у сфері комп'ютерних систем, AI). Визначено нормативні орієнтири трудових функцій сучасного оперуповноваженого. Зроблено висновок, що актуалізація трудових функцій кіберполіцейського вимагає цілісної моделі діяльності, у якій аналітика, реагування на інциденти, процесуальне забезпечення, цифрова криміналістика, захист критичної інфраструктури та робота з криптоактивами утворюють єдиний, взаємопов'язаний цикл. Крім того, кіберкомпоненти трудових функцій кіберполіцейського формують взаємодоповнювану систему: аналітика дає змогу приймати обґрунтовані рішення; реагування – трансформувати події у процесуально значущі кейси; процесуальне забезпечення та цифрова криміналістика – перетворювати технічні знахідки на допустимі докази; робота з критичною інфраструктурою – зберігати стійкість життєво важливих послуг; компетентність у криптоактивах – протидіяти фінансовим і технологічним зловживанням у цифровій економіці.

Ключові слова: оперуповноважений, розвідувальна аналітика, оперативно-розшукова діяльність, компетентність, трудова функція, кібербезпека, НСПД, OSINT, AI, електронні докази.

LABOR FUNCTIONS OF THE OPERATIONAL AUTHORITY IN THE ILP PARADIGM: REGULATORY AND PRACTICAL ASPECTS AND CYBERCOMPONENTS

Sharonov Andrii Pavlovych,
orcid.org/0009-0002-1761-9646
Postgraduate Student
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odessa, Ukraine)

The article provides a scientific and practical analysis of the work functions of a police officer through the prism of the transition to intelligence-led policing (Intelligence-Led Policing, ILP) with an emphasis on the cyber component. It is based on the current legislation of Ukraine, international acts and the list of work functions and actions from the draft professional standard "Officer (Police)", a systematization of functions, updated competencies and organizational mechanisms for their implementation are proposed. The need to integrate risk analysis, OSINT, countering cybercrime and managing electronic evidence into the daily work of officers is substantiated, while respecting human rights and the requirements of procedural law. Attention is paid to the competencies of the officer from normative knowledge to the cyber component (OSINT, monitoring of virtual assets, covert investigative measures in the field of computer systems, AI). The normative guidelines for the work functions of a modern officer are determined. It is concluded that the actualization of the work functions of a cyber police officer requires a holistic model of activity in which analytics, incident response, procedural support, digital forensics, critical infrastructure protection, and work with crypto assets form a single, interconnected cycle. In addition, the cyber components of the work functions of a cyber police officer form a mutually complementary system: analytics allows for informed decisions; response – to transform events into procedurally significant cases; procedural support and digital forensics – to transform technical findings into admissible evidence; work with critical infrastructure – to maintain the stability of vital services; competence in crypto assets – to counteract financial and technological abuse in the digital economy.

Key words: operational officer, intelligence analytics, operational and investigative activities, competence, work function, cybersecurity, NSRD, OSINT, AI, electronic evidence.

Актуальність. Трансформація криміногенного середовища у цифрову площину, поява транснаціональних злочинних екосистем «crime-as-a-service» та інтенсивна міграція доказової інформації в електронні середовища, а також розвиток аналітично-розвідувальних (intelligence-led) та алгоритмічно підсилених (AI-enabled) підходів вимагають переосмислення трудових функцій та трудових дій оперативних працівників підрозділів Національної поліції України, насамперед співробітників Департаменту кіберполіції та Департаменту кримінального аналізу.

Міжнародні стандарти та національне законодавство України створюють рамкові умови для переходу від реактивної моделі до проактивної поліцейської діяльності (Intelligence-Led Policing, ILP), де рішення ухвалюються на підставі розвідданих, ризик-аналізу та прогнозної аналітики [1]. Таке переорієнтування відповідає стратегічним документам України у сфері кібербезпеки й забезпечує збалансованість між правами людини та ефективністю правоохоронної функції та з урахуванням релевантних європейських актів (Директива Мережева та інформаційна безпека 2 (NIS2) [2], Закон ЄС про штучний інтелект (AI Act) [3].

Саме тому необхідно систематизувати компетентності оперуповноваженого поліції від нормативного знання до кіберкомпонента у професійний стандарт «Оперуповноважений (поліція)».

Мета і завдання дослідження. Мета статті – на основі національної нормативної бази та сучасних підходів поліцейської діяльності, керованою розвідувальною аналітикою розробити цілісну модель трудових функцій сучасного оперуповноваженого з акцентом на: по-перше, правові засади дій і гарантії прав людини; по-друге, ризик-орієнтований підхід сучасної поліцейської діяльності, по-третє, кіберкомпонент (OSINT, криптоактиви, електронні докази, негласні слідчі (розшукові) заходи у сфері комп'ютерних систем).

Під час дослідження ми ставимо перед собою такі **завдання**: конкретизувати зміст трудових функцій; інтегрувати ІЛР у трудові функції оперуповноваженого; сформулювати пропозиції до проєкту професійного стандарту «Оперуповноважений (поліція)».

Методологія. Дослідження проведено на прикладі організації професійної діяльності поліцейських Департаменту кіберполіції Національної поліції України. Застосовані інструменти включали аналіз відповідних теоретичних і методологічних джерел, а також узагальнення досвіду управління зазначеним міжрегіональним підрозділом на посаді першого заступника начальника департаменту. Для досягнення поставленої мети дослідження використано низько методів, а саме: теоретичний – для вивчення й аналізу службової документації, науково-методичної та навчальної літератури, узагальнення інформації для визначення теоретико-методологічних основ дослідження; логічного аналізу – для формулювання основних понять та проведення класифікації; конкретно-історичний – для демонстрації динаміки розвитку функцій у різних моделях поліцейської діяльності; діалектики – для встановлення змісту й особливостей складових елементів в поліцейській діяльності; емпіричні методи – для узагальнення практичного досвіду, спостереження та обговорення.

Виклад основного матеріалу. На початку нашої роботи розглянемо нормативні орієнтири трудових функцій оперуповноваженого. Так, правовий статус, обсяг повноважень і засади діяльності Національної поліції України визначаються Конституцією України [4], законом України «Про Національну поліцію» (ст. ст. 2, 5, 17, 18, 23, 25, 30, 31) [5], а також спеціальним законодавством – насамперед законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [6], Кримінальним процесуальним кодексом України (ст. ст. 36, 40, 41, 104, 107, 208 глава 21) [7] та законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (ст. ст. 8-10) [8] та іншими актами. У сукупності ці документи формують цілісну нормативну рамку, в межах якої оперуповноважений поліції як посадова особа оперативного підрозділу реалізує свої функції, взаємодіючи зі слідчими підрозділами, іншими органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства. Вказана рамка органічно спирається на принципи верховенства права, законності, недискримінації, прозорості, поваги до гідності та прав людини, а також пропорційності втручання у приватність, підзвітності й належного врядування; саме ці принципи задають межі будь-яких оперативно-розшукових і слідчих дій та повинні бути інтегровані у планування, проведення й документування відповідних заходів. З огляду на цифровий вимір злочинності, діяльність у сфері комп'ютерних систем координується також Стратегією кібербезпеки України [9], а у міжнародному вимірі ключовим є Будапештська конвенція про кіберзлочинність [10] і Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (2022) [11], які створюють інструменти для прискореного доступу до електронних доказів і розширюють канали прямої взаємодії

з провайдерами послуг. Це прямо впливає на трудові дії з отримання та фіксації електронних доказів, запитів і міждержавного обміну, підкреслює необхідність обміну доказами, розбудови спроможностей кіберпідрозділів та партнерства з приватним сектором.

Оперативно-розшукова ж діяльність детермінується законом як система правових і організаційних засобів здобуття інформації про злочини та осіб, причетних до їх учинення, що для оперуповноваженого означає ініціювання й проведення оперативно-розшукових заходів, застосування оперативно-технічних засобів, роботу з конфіденційними джерелами, забезпечення належного режиму секретності та доказової верифікації зібраних доказів. Організація взаємодії органів досудового розслідування з іншими підрозділами поліції для запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб здійснюється відповідно до наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» [12] та Інструкції щодо реагування на заяви і повідомлення [13].

Своєю чергою кіберкомпонент і міжвідомча координація вибудовуються відповідно до Стратегії кібербезпеки України: Департамент кіберполіції НПУ забезпечує протидію кіберзлочинності, превенцію та взаємодію з приватним сектором і населенням, а CERT-UA, як урядова команда реагування на комп'ютерні інциденти, виступає ключовим партнером поліції у повідомленні, обміні технічною інформацією (показники компрометації, типології атак), первинному реагуванні та ескалації інцидентів [9].

Кіберкомпонент трудових функцій кіберполіцейського – це інтегрований контур від аналітичної розвідки та реагування з CSIRT до процесуального збору електронних доказів і міжнародної координації. В нього входять:

- Моніторинг кіберпростору та аналітична розвідка;
- Реагування на кіберінциденти та міжвідомча взаємодія (CERT/CSIRT, НКЦК);
- Оперативно-розшукове забезпечення кіберпротидії (НСРД);
- Електронні докази та цифрова криміналістика;
- Протидія кіберзлочинам у сегментах критичної інфраструктури;
- Криптоактиви та фінансово-технічні.

Актуалізація трудових функцій кіберполіцейського вимагає цілісної моделі діяльності, у якій аналітика, реагування на інциденти, процесуальне забезпечення, цифрова криміналістика, захист критичної інфраструктури та робота з криптоактивами утворюють єдиний, взаємопов'язаний цикл. Така модель спирається на національне законодавство у сфері кібербезпеки, кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, узгоджується з міжнародними зобов'язаннями України й орієнтується на стандарти доказовості, пропорційності та прав людини. У філософії ІЛР кіберполіцейський виступає не лише виконавцем процесуальних дій, а інтегратором розвідданих, координатором міжвідомчих взаємодій і гарантом процесуальної стійкості електронних доказів.

Вихідною ланкою є постійний моніторинг кіберпростору та аналітична розвідка. Вона охоплює формулювання вимог до розвідданих, систематичне збирання відкритих і технічних даних, їх валідацію, перетворення на аналітичні продукти та контрольоване поширення користувачам у межах кримінального процесу чи превентивної

діяльності. OSINT-джерела доповнюються телеметрією мережевих подій, реєстрами доменних ідентифікаторів, профілями у соціальних мережах, даними про взаємозв'язки суб'єктів у блокчейнах. На цій підставі здійснюється картографічний і часовий аналіз інцидентів, мережевий аналіз зв'язків, атрибуція облікових записів та індикаторів компрометації. Ключовою вимогою є трасованість: кожен крок збирання та обробки матеріалів документується, а для цифрових артефактів забезпечується безперервний ланцюжок володіння. Результатом є аналітичні довідки, профілі загроз і прогнозні моделі, які безпосередньо впливають на пріоритизацію слідчих версій, визначення цілей оперативної роботи та планування профілактичних заходів [20].

Моніторингово-аналітичний цикл безпосередньо підживлює реагування на кіберінциденти та міжвідомчу взаємодію. Реагування розгортається як керований процес із чіткими фазами підготовки, виявлення та реєстрації, первинної оцінки, стримування, викорінювання, відновлення та аналізу уроків. У цьому процесі кіберполіція координує кваліфікацію події як кримінального правопорушення, ініціює збереження доказових даних, організовує їх процесуальне вилучення та взаємодіє з державними й галузевими командами реагування (CERT/CSIRT) та Національним координаційним центром кібербезпеки на рівні стратегічного узгодження дій. Технічні індикатори та звіти CSIRT трансформуються в процесуально значущі матеріали, а результати поліцейського реагування повертаються у спільний інформаційний простір у вигляді артефактів, що збагачують виявлення наступних інцидентів. Дієвість цього контуру вимірюється скороченням середнього часу до виявлення та реагування (MTTD/MTTR), часткою інцидентів із повною технічною атрибуцією та відсотком випадків, які успішно інкорпуються у кримінальні провадження.

Перехід від інцидент-менеджменту до кримінального переслідування забезпечується комплексом гласних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. У кіберсередовищі це вимагає особливої уваги до необхідності та пропорційності втручання, мінімізації обсягу даних, що не стосуються провадження, і захисту приватності. Технічна безпечність НСРД означає використання методів, які не змінюють первинний стан систем і даних, забезпечують достеменність журналів подій та контроль цілісності зібраної інформації. Важливо забезпечити безшовний перехід між фазами: результати НСРД логічно підкріплюють клопотання про гласні дії (тимчасовий доступ, обшуки, експертизи) й у подальшому витримують судову експертизу на допустимість, належність і достовірність.

Центральним критерієм успіху кіберполіцейської діяльності є якість роботи з електронними доказами та рівень цифрової криміналістики. Ідентифікація, належне збирання, збереження, аналіз і представлення цифрових артефактів відбуваються за методиками, що гарантують відтворюваність і прозорість. Бездеструктивне копіювання з фіксацією контрольних хеш-сум, чітке розмежування даних, що охоплюються правовими таємницями, протоколювання інструментів і параметрів аналізу, peer-review експертних висновків – необхідні елементи процесуальної стійкості. Практика вимагає не лише технічної компетентності, а й уміння перекладати технічні знахідки на процесуально зрозумілу мову, пояснюючи межі інтерпретації та похибки, що супроводжують цифрову реконструкцію подій.

Особливий вимір становить протидія кіберзлочинності у сегментах критичної інфраструктури, де пріоритет безпеки технологічних процесів і безперервності послуг превалює над іншими міркуваннями. Тут робота кіберполіції інтегрується з вимогами безпеки промислових систем керування (OT/ICS) і враховує особливості архітектур зон і каналів, режимів промислових протоколів та обмежень на втручання в реальному часі. Операційні підходи передбачають спільне проведення форензик на працюючих

системах із мінімізацією впливу, диференціацію між подією інформаційної безпеки та технологічною аварією, контроль змін конфігурації та ланцюгів постачання. Ефективність взаємодії з операторами критичної інфраструктури посилюється за рахунок попередньо узгоджених сценаріїв реагування, спільних тренувань і двостороннього обміну індикаторами компрометації у стандартизованому форматі.

Нарешті, стрімкий розвиток криптоекосистеми та фінансово-технічних сервісів вимагає від кіберполіцейської спеціалізованої компетентності в домені віртуальних активів. Типові задачі охоплюють виявлення шахрайських схем і відмивання доходів, аналіз транзакційних ланцюгів у блокчейнах із використанням евристик спільного контролю, відстеження маршрутизації через міксери й кросчейн-мости, санкційний скринінг адрес і нод. Критичною є взаємодія з біржами та кастодіальними сервісами для збереження журналів доступів, ідентифікаційних даних і реактивного замороження активів відповідно до процесуальних механізмів і міжнародних запитів. Процесуальне доведення контролю над приватними ключами та походження активів базується на поєднанні on-chain і off-chain доказів, включно з логами автентифікації, мережевими артефактами та фінансовими документами суб'єктів первинного обміну.

Ці домени об'єднують загальносистемні вимоги, що визначають якість і довіру до результатів. По-перше, вбудована доказовість означає, що кожна дія проектується з урахуванням майбутньої судової перевірки: від формалізації гіпотез до вибору інструментів та способів фіксації. По-друге, координація в межах національної системи кібербезпеки забезпечує узгодженість ролей поліції, CSIRT-спільноти, регуляторів і операторів критичної інфраструктури; вона уможливорює швидке сповіщення, спільні реагування й обмін розвідданими. По-третє, пропорційність і дотримання прав людини є не декларацією, а технічно реалізованою властивістю процесів: мінімізація даних, використання селективних методів доступу, захист персональних даних і контроль повноважень інструментів. По-четверте, у середовищах OT/ICS поліцейські дії підпорядковуються принципу «без переривання технології», що вимагає погоджених із операторами методик аудитів і форензик. По-п'яте, міжнародний вимір – прискорене збереження електронних доказів, взаємна правова допомога та транскордонна атрибуція – є необхідною умовою дієвості в справах із глобальними ланцюгами інфраструктури й фінансових посередників.

Усе це зумовлює потребу системної інтеграції трудових функцій у діяльність оперуповноваженого, уніфікації процедур доступу до електронних інформаційних систем та хмарних сервісів, а також закріплення у внутрішніх регламентах вимог до пропорційності втручання, захисту персональних даних, прозорого аудиту НСРД і регулярного підвищення кваліфікації персоналу на стику оперативної, процесуальної та кібербезпекової компетентностей.

Отже, сьогодні ми вже спостерігаємо створення нових аналітичних підрозділів у державі, так і в структурі Національної поліції України, а також поступовий перехід інших підрозділів поліції на використання інноваційного інформаційно-аналітичного програмного забезпечення та сучасних методик (SOCTA, IOCTA), що, безумовно, підвищує ефективність діяльності органів та підрозділів поліції. Впроваджується модель проактивної діяльності, яка замінює домінуючу парадигму реактивної поліцейської діяльності, створюючи нову сферу [21].

Також Україна поступово стає на колії стандартизованого підходу до різних державних процесів. Підготовка та підвищення кваліфікації співробітників поліції не є винятком. Так, у 2020 році впроваджено Державний освітній стандарт зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» другого (магістерський) рівня [14], а в 2024 році

ввели Державний освітній стандарт зі спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність», першого (бакалаврський) рівня [15] та Державний освітній стандарт професії 5162 «Поліцейський (за спеціалізаціями)» для системи професійної (професійно-технічної) освіти [16]. Поряд із державними стандартами розвиваються і професійні стандарти. Зокрема, Професійний стандарт «Слідчий (поліція)» – використовується для проектування програм перепідготовки/підвищення кваліфікації та оцінювання результатів навчання поліцейських [17].

Щодо інших стандартів, то тут треба зазначити професійні стандарти «Суддя» та «Прокурор», які внесено до Реєстру 26.12.2024 та 14.01.2025 [18].

Нині триває активна фаза розробки проєкту професійного стандарту «Оперуповноважений (поліція)» [19], у межах наукового дослідження узагальнено та систематизовано перелік трудових дій у складі відповідних трудових функцій, що відображають як нормативно-правові вимоги до посади, сучасні організаційно-професійні підходи до її реалізації, так і потреби ІЛР.

У контексті ескалації гібридних загроз і поглиблення цифровізації публічних сервісів професійний профіль кіберполіцейського потребує чіткої систематизації кіберкомпонентів трудових функцій. Нижче узагальнено ключові функції, структуровані за принципами ІЛР і узгоджені з національним законодавством та міжнародними стандартами, що забезпечує доказовість і пропорційність.

Трудова функція 1. Виконання завдань та повноважень поліції відповідно до правових засад та принципів діяльності поліції:

- знати та вміти застосовувати Конституцію України, закон України «Про Національну поліцію», Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, закон «Про запобігання корупції» та інші нормативно-правові акти;
- дотримуватись і втілювати основоположні принципи: верховенства права, пропорційності, законності, недискримінації, публічності, прозорості, поваги до людської гідності;
- дотримуватись антикорупційного законодавства, уникати в своїх діях відносно громадян погроз, принижень, сленгу, ненормативної лексики.

Трудова функція 2. Виконання письмових доручень слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді суду і запитів повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів:

- планувати заходи та здійснювати підготовку до реалізації доручення слідчого, дізнавача, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, вживає ряд заходів щодо підвищення ефективності зазначеного напрямку діяльності;
- безпосереднє проводити слідчі (розшукові) дії та негласні (розшукові) дії;

Трудова функція 3. Здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, здійснювати профілактику правопорушень:

- проводити оперативно-розшукові заходи щодо попередження своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень (кіберзлочинів) та викриття причин та умов, які спричиняють їх вчиненню;
- виконувати гласні та негласні оперативно-розшукові дії;
- встановлювати зв'язки, канали поширення злочинної інформації;
- брати участь у проведенні слідчих дій.

Трудова функція 4. Здійснювати оцінку оперативної обстановки, ризик-аналіз та аналітичну розвідку:

- проводити збір інформації про оперативну обстановку;
- застосовувати аналітичну розвідку (ILP) та прогнозно-аналітичну діяльність для ухвалення рішень;
- проводити ідентифікацію загроз та ризиків з подальшим ризик-аналізом та типізацією загроз.

Трудова функція 5. Вживати заходи, які спрямовані на попередження та протидію злочинам і правопорушенням (механізм підготовки, учинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку) у сфері комп'ютерних систем:

- здійснювати ідентифікацію кіберзагроз у межах оперативної обстановки;
- моніторити кіберпростір та виявляти кіберзагрози на предмет виявлення ознак підготовки або вчинення кіберзлочинів;
- проводити слідчі (розшукові) дії та негласні (розшукові) дії у сфері комп'ютерних систем;
- проводити інформаційно-профілактичні заходи в сфері комп'ютерних систем.

Трудова функція 6. Здійснювати моніторинг та аналіз відкритих джерел з метою подальших аналітичних досліджень, у тому числі руху віртуальних активів:

- ідентифікувати релевантні відкриті джерела;
- застосовувати інструменти OSINT для дослідження, у тому числі криптоактивів;
- встановлювати первинні характеристики об'єктів дослідження та документувати результати моніторингу;
- ідентифікувати гаманці/адреси, кластеризувати транзакції, здійснювати запити до VASP/бірж щодо збереження й надання даних, ініціювати арешт активів і документувати ланцюжок володіння електронними доказами з подальшою інтеграцією *on-chain* та *off-chain* матеріалів у доказову базу;
- виявляти та документувати використання міксерів, cross-chain bridges і крипто-анонімайзерів;
- застосовувати та валідувати моделі ШІ для аналітичної підтримки розслідувань і реагування, тобто будувати пайплайни виявлення аномалій і класифікації (фішинг, бот-мережі та інше), забезпечує прозорість і відтворюваність (логування даних/версій, оцінка похибок та упередженості).

Трудова функція 7. Набуття нових або вдосконалення раніше набутих знань, умінь, навичок своєї професійної діяльності або галузі знань:

- регулярно проходити тренінги, семінари, курси підвищення кваліфікації, перевірки знань в системі службової підготовки;
- здійснювати поточне вивчення та систематизацію змін у законодавстві, нормативно-правовій базі й спеціалізованій літературі з метою вдосконалення професійної компетентності.

Таким чином, по-перше, перехід до інтелектуально-керованої моделі робить аналітичні спроможності оперуповноваженого системоутворювальними; без ILP-циклу функції залишаються фрагментарними. По-друге, нормативна база України забезпечує достатні рамки (Нацполіція, ОРД, КПК, кібербезпека), однак професійний стандарт доцільно деталізувати: включити ILP-компетентності, електронні докази, криптоактиви, NIS2-сумісну взаємодію та KPI ризик-орієнтованого типу. По-третє, кіберкомпоненти трудових функцій кіберполіцейського формують наступну взаємодоповнювану систему: аналітика дає змогу приймати обґрунтовані рішення; реагування – трансформувати події у процесуально значущі кейси; процесуальне забезпечення та цифрова криміналістика – перетворювати технічні знахідки на допустимі докази; робота з критичною

інфраструктурою – зберігати стійкість життєво важливих послуг; компетентність у криптоактивах – протидіяти фінансовим і технологічним зловживанням у цифровій економіці.

Список використаних джерел:

1. Реалізація філософії «Intelligence-led Policing» в системі кримінального аналізу Національної поліції України: монографія / Користін О., Бутко Р., Денисенко Б., Ісмаїлов К.Ю. та ін., за заг. ред. Користіна О.Є. Київ: «ВАТЕ», 2024. 444 с.
2. Про заходи для високого спільного рівня кібербезпеки на всій території Союзу: Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) від 14 грудня 2022 року № 2022/2555. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a3_001-22#Text
3. Про штучний інтелект: закон ЄС. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer/>
4. Конституція України: Закон України 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
5. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
6. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. Ст. 1307.
8. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>
10. Конвенція про кіберзлочинність: Конвенція Ради Європи від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text
11. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах. Конвенція Ради Європи від 08.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518#Text
12. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>
13. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: наказ МВС України від 27.04.2020 № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>
14. Стандарт вищої освіти України: другий (магістерський) рівень вищої освіти, галузь знань 26 «Цивільна безпека», спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність». Затверджено і введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 22.10.2020 р. № 1294. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/2022/Standarty.Vyshchoyi.Osvity/Zatverdzeni.Standarty/01/31/262-Pravookhor.diyaln-mag.31.01.22.pdf>
15. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, галузь знань 26 Цивільна безпека, спеціальність 262 Правоохоронна діяльність. Затверджено і введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 28.05.2024 р. № 769. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2024/28.05.2024/262-Pravookhor.Diyaln-bak.769.V%C3%ADd.28.05.24.pdf>

16. Державний освітній стандарт з професії 5162 «Поліцейський (за спеціалізаціями)». Затверджено наказом МОН від 07.11.2024 № 1592. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/pto/standarty/2024/11/07/nakaz-mon-1592-vid-07-11-2024-politseyskyu-za-spetsializatsiyamy.pdf>
17. Професійний стандарт «Слідчий (поліція)». Затверджено наказом Національною поліцією України від 28.06.2024 № 724 URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/629-profesijnij_standart_slidcij_policia.pdf
18. Професійні стандарти «Суддя» та «Прокурор» внесені до Реєстру кваліфікацій. URL: https://court.gov.ua/press/news/1735928/?utm_source=chatgpt.com
19. Про організацію розроблення проєкту професійного стандарту: наказ Національної поліції України від 2.9 05.2025 № 610.
20. Ісмаїлов К.Ю. Особливості кримінальної розвідки з відкритих джерел як інструмент збирання оперативної інформації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 110–113.
21. Ismailov K.Y. Peculiarities of human rights and freedom while applying intelligence-led policing (ILP). *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2019. Special Issue № 1. P. 36–37.

Дата надходження статті до редакції: 19.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 03.07.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

БЕЗПЕКОВИЙ СЕКТОР ДЕРЖАВИ

УДК 378:355.271(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.14>

ВИЩА ОСВІТА І НАУКА В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ, СТРАТЕГІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Бесчастний Віктор Миколайович,

orcid.org/0000-0002-4650-7371

доктор юридичних наук, доктор наук

з державного управління, професор,

заслужений юрист України,

керівник Секретаріату

(Конституційний Суд України,

м. Київ, Україна)

У статті висвітлено сучасний стан вищої освіти і науки в Україні: окреслено основні виклики, спричинені реаліями війни, та пріоритети розвитку в проєкції перспектив повоєнного відновлення країни. Звернено увагу на ряд проблемних чинників, що мають ключове значення та системний вплив на функціонування сектору вищої освіти і науки України в нинішніх умовах, зокрема: руйнування інфраструктури, зменшення кількості студентів і викладачів, звуження академічної мобільності, фінансово-ресурсні обмеження, соціальні виклики, регуляторна суперечливість і невизначеність перспектив повоєнного відновлення. На основі аналізу політико-правових, стратегічних документів, спрямованих на оптимізацію функціонування системи вищої освіти з урахуванням наявних викликів, визначено пріоритетні напрями реформування галузі, зокрема у проєкціях поглиблення автономії університетів, інтеграції з європейським освітнім простором, технологічної модернізації освітнього процесу, оновлення освітніх програм, зокрема в контексті розвитку наукової діяльності, практичної складової та навичок «soft skills». Обґрунтовано доцільність оновлення парадигми функціональності вищої освіти за принципом соціальної відповідальності. Проаналізовано впровадження дистанційного навчання, цифровізації освітнього процесу та інклюзії як стратегічних інструментів сталого збереження освітнього потенціалу країни. Висвітлено питання регуляторної невизначеності, правового забезпечення, соціальної підтримки студентів та розвитку патріотичного виховання. Обґрунтовано, що стійкість та модернізація вищої освіти потребують комплексної державної стратегії, яка враховує євроінтеграційні пріоритети, інноваційний розвиток та забезпечення рівного доступу до освіти. Зазначено, що вища освіта є не лише освітнім процесом, а й фундаментом національної ідентичності.

Ключові слова: вища освіта, наука, правовий режим воєнного стану, реформа, стратегічні цілі, інклюзивна освіта, академічна мобільність, цифровізація, автономія університетів.

© Бесчастний В. М., 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

HIGHER EDUCATION AND SCIENTIFIC DEVELOPMENT IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: CHALLENGES, STRATEGIC APPROACHES, AND FUTURE PROSPECTS

Beschastnyy Victor Mykolaiovych,
orcid.org/0000-0002-4650-7371
Doctor of Science of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine,
Head of the Secretariat
(Constitutional Court of Ukraine,
Kyiv, Ukraine)

The article examines the current state of higher education and scientific research in Ukraine, outlining the principal challenges posed by the realities of war and identifying development priorities in the context of the country's post-war recovery. It highlights a range of critical factors exerting systemic influence on the functioning of Ukraine's higher education and science sector under current conditions, including: the destruction of infrastructure, a decline in the number of students and academic staff, reduced academic mobility, financial and resource constraints, social challenges, regulatory inconsistencies, and uncertainties regarding the prospects for post-war reconstruction. Based on an analysis of political, legal, and strategic frameworks aimed at optimizing the higher education system in light of these challenges, the study identifies key directions for sectoral reform. These include strengthening university autonomy, advancing integration with the European Higher Education Area, modernizing educational processes through technological innovation, and updating curricula – particularly with regard to enhancing scientific research, practical training, and the development of “soft skills.” The article substantiates the necessity of redefining the paradigm of higher education around the principle of social responsibility. The paper further explores the role of distance learning, digitalization of the educational process, and inclusive education as strategic instruments for preserving the country's educational potential in a sustainable manner. It addresses issues of regulatory uncertainty, legal frameworks, student support mechanisms, and the cultivation of patriotic education. The study argues that the resilience and modernization of higher education require a comprehensive national strategy that incorporates European integration priorities, fosters innovation, and ensures equitable access to education. It emphasizes that higher education represents not merely an educational process but also a cornerstone of national identity.

Key words: higher education, science, legal regime of martial law, reform, strategic objectives, inclusive education, academic mobility, digitalization, university autonomy.

Вступ. Повномасштабна війна, розв'язана росією проти України, стала безпрецедентним викликом для всіх сфер суспільного життя, зокрема вищої освіти і науки. За три з половиною роки воєнного стану система вищої освіти зазнала значних втрат, але водночас продемонструвала вражаючу стійкість та здатність адаптуватися до надзвичайних умов, по суті – умов виживання. Наразі ми стоїмо перед потребою не лише у відновленні, а й системній модернізації галузі, яка б відповідала сучасним міжнародним стандартам, передусім євроінтеграційним вимогам, та стала одним із драйверів повоєнного відновлення країни.

Метою статті є аналіз сучасного стану, висвітлення основних проблем, окреслення перспектив розвитку вищої освіти і науки в Україні в умовах правового режиму воєнного стану, а також визначення ключових напрямів реформування галузі на основі нормативно-правових документів та стратегічних планів.

Актуальний стан вищої освіти України сьогодні відображають насамперед загальні виклики, з якими країна зіткнулася внаслідок війни.

Демографічна криза, яка наразі є найбільш системною проблемою для країни, позначилася і на секторі вищої освіти. Різке зниження кількості вступників до українських закладів вищої освіти (далі – ЗВО) насамперед обумовлене поєднанням демографічного спаду за загальної ситуації зменшення народжуваності, збільшення студентської міграції, що спостерігалось протягом останніх десятиліть, а також масової міграції населення через війну. Це підтверджують офіційна статистика, аналітичні звіти, соціологічні дослідження та рейтинги ЗВО. Так, за офіційними даними, у 2024 році до українських університетів вступило близько 190 тисяч студентів, що становить найменший показник за останні дев'ять років. Для порівняння: у 2023 році кількість вступників склала 267 тис. осіб [1], тоді як у 2006 році ця цифра була найбільшою за часів незалежної України і становила 507 тис. осіб [2]. Невтішними є й показники зростання студентської міграції: з 21 тис. осіб у 2008/2009 навчальному році до 115 тис. осіб у 2023/2024. У відносних величинах це зростання з 2% до 11% від загальної кількості студентів в Україні, які навчаються на денній формі, відбулося, зокрема, й через те, що кількість студентів в Україні за цей час знизилася на понад 21% [3].

Безпекові виклики та інфраструктурні руйнування ЗВО, особливо тих, що розташовані в зонах активних бойових дій або поблизу них, загрози постійних обстрілів – питання виживання ЗВО України. За даними Міністерства освіти і науки України (далі – МОН) за час війни в Україні пошкоджено 122 ЗВО, з них 2 – знищені повністю [4]. Через обстріли, бомбардування та ракетні удари значна частина ЗВО, насамперед університети Харкова, а також вищі Сумської, Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей, були пошкоджені або зруйновані частково чи повністю. Окремий блок проблемних питань стосується ЗВО, які були *релоковані* до безпечніших регіонів України. З 2014 року кількість таких сягає понад 40 (станом на 2022 рік [5, 56]), серед них 2 були переміщені двічі. Вони стикаються з великою кількістю проблем, які наразі не мають свого вирішення навіть на рівні загальної стратегії [5, 58–59]. Значна частина ЗВО по всій Україні зазнала різних за обсягом руйнувань, а це втрати матеріально-технічної бази: навчальні корпуси, лабораторії, бібліотеки, гуртожитки, об'єкти спортивної, оздоровчої інфраструктури тощо. При цьому значні ресурси скеровують на обладнання укриттів та посилення безпекових умов. Це, у свою чергу, вимагає альтернативних форм навчання, а відповідно – технологічної та технічної реновації навчального процесу.

Так, упроваджений із міркувань безпеки, мінімізації ризиків для життя та здоров'я студентів і викладачів **онлайн-формат дистанційного навчання** (досвід якого напроцьовано ще за часів Covid-19) в умовах війни забезпечує також безперервність освітнього процесу, сприяє економії ресурсів, розвитку цифрових компетенцій, інтеграції української освіти у світовий простір. Водночас ефективна організація дистанційного навчання залежить від електронних ресурсів (таких як *Learning Management System/LMS* – система управління та електронного навчання), вимагає належного збереження важливої інформації на «дзеркальних» серверах, що, звісно, залежить від належного технічного та технологічного забезпечення, яке зазвичай не є достатнім та доступним для українських ЗВО (зокрема через високу вартість, технологічну складність запровадження [5, 57], відсутність цифрових навичок тощо).

Фінансові обмеження та нестача ресурсного забезпечення (зокрема енергозабезпечення, інтернет) в умовах війни спричинені загальним скороченням бюджетного фінансування через перерозподіл коштів, переважне їх спрямування на оборонні та безпекові потреби. Так, у 2024 році видатки на вищу освіту хоча й були анонсовані на

збільшення та становили близько 170 млрд грн [6], але реальне фінансування багатьох ЗВО зменшено через пріоритетні потреби безпеки та відновлення інфраструктури (облаштування укриттів, відбудова руїнувань, придбання резервних джерел живлення тощо). Адже руйнування енергетичної інфраструктури та проблеми із забезпеченням електропостачання ставлять перед ЗВО завдання забезпечити проведення онлайн-занять. Водночас багато міжнародних фондів і програм під час війни призупинили чи обмежили підтримку українських ЗВО або зосередилися лише на гуманітарній допомозі. Зменшення кількості студентів-контрактників спричинило зниження надходжень від навчальних послуг, що становило значну частину доходів багатьох ЗВО. За таких умов деякі заклади стикаються із затримками виплат заробітної плати викладачам та адміністративному персоналу, за загального збільшення навантаження та вимог, що призводить до відтоку кадрів.

Відтік кадрів і науковців, зокрема через виїзд їх за кордон, зумовлює загальну проблему «*brain drain*» (відтік мізків) [7, 16, 41], що призвело також до браку профільних фахівців і недоукомплектованості кафедр ЗВО. Згідно з дослідженням станом на початок 2023 року майже 15% науковців перебували за кордоном; понад 38% є внутрішньо переміщеними особами, через війну українські освітяни втратили роботу, частину зарплати, кошти на проекти [7, 20].

Системність окреслених проблем спричиняє **зниження якості освітніх послуг**. Дистанційне навчання також не завжди забезпечує належну якість освіти, особливо для ряду спеціальностей, де потрібні лабораторні та практичні заняття. До того ж застарілі навчальні програми, що здебільшого ґрунтуються на *знаннєвій* парадигмі, не враховують сучасних запитів на компетентнісний підхід та інтегрування в освітній процес практичної складової зі здобуття навичок «*soft skills*». Війна також значно обмежила **академічну мобільність**, ускладнила міжнародний обмін студентами та викладачами, що негативно впливає на якість освіти та наукову співпрацю. Недостатній рівень англомовних програм, низький відсоток подвійних дипломів (менше 5% студентів українських ЗВО беруть участь у програмах подвійного дипломування [5, 58–59]) свідчать про обмеженість інтеграційного ресурсу нашої вищої освіти на інституційному рівні.

Соціальні виклики для вищої освіти охоплюють цілу низку питань: від створення безпечних умов для навчання та соціальної підтримки до вирішення питань соціальної нерівності у доступі до освіти, надання психологічної допомоги та формування мотивації. Зокрема, це стосується забезпечення освітніх потреб для таких соціальних груп, як внутрішньо переміщені особи, особи з інвалідністю, учасники бойових дій, діти з пільгових категорій та інші. Відсутність системної психосоціальної підтримки студентів та викладачів у ЗВО сьогодні є одним із найгостріших викликів.

Питання **регуляторної невизначеності** щодо інфраструктурного відновлення галузі вищої освіти зумовлені відсутністю чітких планів із відновлення інфраструктури та кадрів, суперечливістю окремих регуляторних актів (приміром, постановами Уряду щодо ЗНО та НМТ, урядовими актами та наказами МОН щодо ЄФВВ), що створює ризики для стійкого розвитку галузі. На тлі наявних проблем критично сприймаються анонси про ґрунтовні зміни інфраструктури вищої освіти, зокрема скорочення ЗВО щонайменше удвічі, впровадження системи освітніх грантів і скасування стипендій для всіх [8].

Воєнний час для забезпечення стійкості держави вимагає загальної мобілізації усіх владних ресурсів, максимальної згуртованості суспільства, зокрема галузі освіти і науки. Адже ця сфера, передусім сектор вищої освіти, – це запорука нашого майбутнього. Комплексне вирішення нагальних проблем вищої освіти і науки в Україні

в умовах правового режиму воєнного стану та у контексті окреслення перспектив розвитку потребує стратегічного бачення та планування.

Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки [9] (далі – Стратегія) визначено ключові напрями реформування галузі. Серед основних трендів, що формують Стратегію, зокрема, є: автономія університетів, адаптація до стандартів Європейського простору вищої освіти (євроінтеграція); перехід до гібридних та дистанційних форматів навчання (цифровізація); модернізація освітніх програм; соціальна інклюзія. Спрямовані МОН на реалізацію Стратегії певні ініціативи щодо реформи системи вищої освіти стали предметом оцінки в аудиторському звіті Рахункової палати «Проблеми мережі закладів вищої освіти: далі утримувати чи реформувати» [10]. У цьому Звіті, зокрема, визначено, що мережа ЗВО в Україні, яка функціонує сьогодні, не відповідає сучасним потребам економіки і суспільства, а самі заклади є неконкурентоспроможними на міжнародному ринку вищої освіти. Пропонована МОН ініціатива щодо зменшення кількості ЗВО декларує оптимізацію ресурсів і підвищення якості освіти. Однак в умовах воєнного стану законодавчі ініціативи з реалізації таких ініціатив призупинені, оскільки пріоритет наданий іншим напрямкам реформування, як-от: запровадження індивідуальних освітніх траєкторій для студентів та розвиток грантової системи оплати за навчання [11]. З огляду на це, вважаємо актуальним питання про подальшу долю ЗВО, які зазнали релокації з територій, що тимчасово окуповані або прилеглі до зон активних бойових дій. Дотримуємося позиції, що стратегічна мета територіального відновлення України та її інфраструктури має екстраполювати на збереження таких ЗВО як перспективно включених в освітню мережу на деокупованих територіях. Наразі ці питання є предметом моніторингу, що здійснюється відповідно до Плану заходів з відновлення освіти на деокупованих територіях на 2024–2027 [12]. Водночас вони мають перебувати під пильною увагою громадськості, зокрема освітньо-наукової спільноти, насамперед відповідних територій.

Особливого значення в умовах воєнного стану набуває *Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання до 2029 року* [13]. Нею передбачено: створення єдиної системи інклюзивного навчання в розвиток державної політики щодо здобуття якісної освіти кожною особою відповідно до її потреб; системне забезпечення доступності закладів та установ освіти, умов безпечного освітнього середовища; ефективна координація між центральними та місцевими органами влади, закладами освіти та громадськими організаціями; удосконалення механізму державної підтримки особам з особливими освітніми потребами тощо. В рамках реалізації цілей щодо освітньої інклюзії в системі вищої освіти схвалений Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти.

Політичні пріоритети щодо розвитку вищої освіти і науки в Україні в умовах воєнного стану окреслюють законодавчі ініціативи, втілені шляхом внесення змін до *Закону України «Про вищу освіту»*. Зокрема, вони спрямовані на: сприяння волонтерській діяльності серед учасників освітнього процесу ЗВО (п. 16-1 ч. 3 ст. 34); підтримку внутрішньо переміщених осіб із тимчасово окупованих територій (абз. 3 ч. 3 ст. 44); державну цільову підтримку для здобуття вищої освіти для пільгових категорій осіб, таких як: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, їхні діти, особи, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та інші (абз. 1 ч. 15 ст. 44); стимулювання наукової роботи в ЗВО (ст. 55). Останні зміни стосуються освітніх гарантій (збереження місця навчання, виплати стипендії після поновлення на навчанні) для військовослужбовців віком від 18 до 25 років, які проходять військову службу за контрактом або за призовом під час мобілізації, на особливий період [14].

З метою збереження людського та інтелектуального капіталу країни, створення умов для збереження соціальних і культурних зв'язків з Україною її громадян, насамперед молодих українців, які перебувають за кордоном, через освітню інтеграцію та навчання, забезпечення академічної свободи, за дорученням Президента України Кабінет Міністрів України ухвалив рішення щодо надання права виїзду за кордон чоловікам віком від 18 до 22 років [15].

У вирішенні питань *інфраструктурного забезпечення* ЗВО, що зазнали найбільш суттєвих руйнувань і втрат, звісно, розраховуємо на розуміння та підтримку з боку держави. Разом із тим, створення матеріально-технічної бази та належних побутових умов для студентів має також бути у фокусі уваги самих ЗВО. Насамперед це пошук альтернативних форм і засобів матеріальної підтримки та заохочення. Перспективними в цьому аспекті є такі форми, як академічне партнерство, академічний обмін, зокрема, грантові програми, інтегрування складових стажування в іноземних вишах-партнерах, можливо за короткими модульними програмами, проведення лекцій, тренінгів тощо. Державна політика підтримки студентів і молодих вчених має отримати втілення в політиці діяльності кожного ЗВО у відповідних навчальних, освітніх формах, як-от: проведення тематичних олімпіад, конкурсів різного рівня, академічних читань, семінарів, організації центрів/проектів фахової досконалості за участю представників роботодавців, фахових майстер-класів.

Очевидно, вища освіта має набувати форм, що відповідають сучасним запитам на перспективу, отже, бути *конкурентно-орієнтованою*, а це вимагає врахування глобального контексту розвитку: світових інтеграційних процесів, цифровізації, використання інноваційних технологій, штучного інтелекту тощо. Це ставить на порядок денний розвиток форм діджитальної репрезентації університетів, освітніх платформ, водночас пріоритезує питання захисту людини та її прав, зокрема у фокусі загальної політики та системи індивідуальних засобів щодо кібербезпеки, захисту персональних даних тощо.

На часі також питання про *поглиблення демократичних засад і форм* розвитку простору вищої освіти, зокрема за рахунок комунікації ЗВО з усіма суб'єктами публічного управління та стейкхолдерами. Тут слід окреслити перспективи співпраці з молодіжними центрами, проектами, політично орієнтованими інституціями, зокрема Молодіжною радою при Голові Верховної Ради, Радою з молодіжних питань при Президенті України, а також розвивати форми роботи, що посилюють самоврядні засади, громадянський та управлінський активізм, слугують розбудові політики згуртованості.

Виклики війни посилили значення *виховної функції* ЗВО України, оскільки саме вони формують не лише професійні компетенції, а й громадянську позицію, патріотизм, психологічну стійкість та ціннісні орієнтири молоді. У період воєнного стану актуальність посилюється потребою у формуванні у студентів почуття національної єдності, готовності до захисту Батьківщини, адаптації до викликів воєнного часу. Впровадження в навчальний процес складової щодо патріотичного виховання з поглибленням української національної ідентичності є формою реалізації державної політики, що втілена, зокрема, в законах України «*Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності*» [16] та «*Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу*» [17]. Адже наскрізна інтеграція політики патріотичного виховання в освіту усіх рівнів має стати фундаментом національної згуртованості та стійкості. Загальною вимогою є також створення умов для підвищення рівня фізичної підготовки і культури та забезпечення проходження обов'язкової базової загальновійськової підготовки,

актуальним також є впровадження у навчальний процес освітніх курсів/модулів, практичних семінарів із надання первинної, екстреної медичної допомоги тощо.

Сьогодні вища освіта в Україні – це не лише про професійні знання і фах, це про майбутнє України, про національну ідентичність і цінності, про людський та інтелектуальний капітал нашої країни, яка захищає свій цивілізаційний вибір і право бути. Сьогодні як ніколи усі ми усвідомлюємо, що наша молодь є творцем майбутнього, і не лише українського, а й у контексті історії світу. Тож маємо відповідальність перед молодими українцями створити усі умови, щоб допомогти їм в їх історичній місії. Це виклик для усього освітянського корпусу і це наш обов'язок.

Висновки. ЗВО України стикаються з безпрецедентними викликами через війну, але завдяки комплексу заходів – від обладнання укриттів до релокації та дистанційного навчання – вдається зберегти освітній потенціал, послідовність навчального процесу, забезпечити безпеку його учасників. Водночас є очевидним, що виклики війни вимагають не лише термінових рішень, а й комплексної державної стратегії відновлення, яка враховуватиме як євроінтеграційні цілі держави щодо входження України в Європейський простір вищої освіти, так і формування нової парадигми організації вищої освіти та діяльності ЗВО. Базовим принципом цієї нової парадигми має стати **принцип соціальної відповідальності**, що передбачає створення такої системи вищої освіти, що відповідає сучасним стандартам професійних знань і фахових навичок відповідно до вимог конкурентоспроможності на запити ринку праці, забезпечує науково-інноваційну складову для постійного оновлення та модернізації галузі, гарантує всебічну соціальну підтримку студентам, забезпечує формат інклюзії щодо рівного доступу та умов здобуття освіти, надає психологічну допомогу у кризових ситуаціях та виступає простором формування національної ідентичності, згуртованості та стійкості.

Список використаних джерел:

1. Кількість студентів-першокурсників у 2024 році зменшилася на 80 тисяч. Аналіз тенденцій у вищій освіті. 30 грудня, 2024. *Освіта і наука*. URL: <https://www.oio.com.ua/kilkist-studentiv-pershokursnykiv-u-2024-rocziz-zmenshylyasya-na-80-tysyach/>
2. Статистика вступу 2024 року. URL: <https://swp.school/article/statistika-postupleniya-2024-goda>
3. Вступна кампанія 2024: кількість студентів у вишах стала найнижчою за дев'ять років. 29 січня 2025. URL: <https://nus.org.ua/2025/01/29/vstupna-kampaniya-2024-kilkist-studentiv-u-vyshah-stala-najnyzhchoyu-za-dev-yat-rokiv/>
4. Держстат України: Заклади вищої освіти. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Єгор Стадний. Студентська міграція в західні університети: скільки українців виїхали протягом 2008–2023 років і куди. 5 серпня 2025. URL: <https://voxukraine.org/studentska-migratsiya-v-zahidni-universytety-skilky-ukrayintsiv-vyyihaly-protyagom-2008-2023-rokiv-i-kudy>
6. Через повномасштабне вторгнення РФ в Україні зруйновано 379 закладів освіти : Лісовий під час «години запитань до уряду» у Верховній Раді. Інтерфакс-Україна, 05.09.2025. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1102196.html>
7. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт / Є. Ніколаєв, Г. Рій, І. Шемелинець. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с. URL: <https://osvitanalytika.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf>
8. Видатки на освіту: скільки коштів виділяли з бюджету під час війни. 21 березня 2024 року. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/03/21/infografika/ekonomika/vydatky-osvitu-skilky-koshtiv-vydilyaly-byudzhetu-vijny>

9. Збереження науковців в умовах війни та надзвичайних ситуацій : Біла книга, січень 2024. URL: <https://scienceatrisk.org/storage/lp/116/69a1f58953d1475a6209b03396a0710ec83f12fb.pdf>

10. Михайло Винницький, заступник міністра освіти і науки України, розповідає NV про ґрунтовні зміни, що чекають галузь, зокрема скорочення вишів як мінімум у два рази, справедливую систему освітніх грантів і скасування стипендій для всіх. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/vishcha-osvita-2024-mobilizaciya-granti-skasuvannya-stipendiy-yaki-zmini-planuyut-novini-ukrajini-50377677.html#goog_rewarded

11. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року № 286-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>

12. Звіт про результати аудиту ефективності на тему «Проблеми мережі закладів вищої освіти: далі утримувати чи реформувати», затверджений Рішенням Рахункової палати 26 листопада 2024 № 54-1. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2024/54-1_2024/Zvit_54-1_2024.pdf

13. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу : Закон України від 23 квітня 2024 року № 3642-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3642-20#Text>

14. План заходів з відновлення освіти на деокупованих територіях на 2024–2027, затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2024 р. № 897-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897-2024-%D1%80#Text>

15. Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання до 2029 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 року № 527-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text>

16. Про внесення змін до деяких законів України щодо питань освіти військово-вслужбовців віком від 18 до 25 років, які проходять військову службу за контрактом або за призовом під час мобілізації, на особливий період : Закон України від 31 липня 2025 року № 4562-IX (набрання чинності 22 вересня 2025 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4562-20#Text>

17. Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2025 року № 1031. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1031-2025-%D0%BF#Text>

18. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

19. Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу : Закон України від 21 серпня 2025 року № 4579-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text>

Дата надходження статті до редакції: 02.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 16.06.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

УДК 004.056.53(100)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.15>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРОВЕДЕННЯ КОНТРОЛЬОВАНИХ КІБЕРАТАК ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Кочман Костянтин Павлович,
orcid.org/0009-0001-3194-1220
аспірант кафедри кримінального
аналізу та інформаційних технологій
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена комплексному аналізу міжнародного досвіду застосування кібероперацій у сфері забезпечення національної кібербезпеки в контексті сучасних збройних конфліктів. Дослідження розкриває концептуальні підходи до використання кіберінструментів у протидії цифровим загрозам, акцентуючи увагу на трьох ключових принципах: оборона, контрнаступ та стримування. Детально проаналізовано досвід США з їхньою стратегією «захисту вперед» (defend forward), що передбачає проактивну нейтралізацію загроз через діяльність Кіберкомандування США (USCYBERCOM). Розглянуто підходи країн НАТО до колективної кібероборони, включаючи механізми активації статті 5 Північноатлантичного договору у відповідь на кібератаки, проведення масштабних кібернавчань Cyber Coalition та створення спільних платформ обміну даними. Особливу увагу приділено ізраїльській моделі кібербезпеки, що базується на інноваційному підході через Національний кібердиректорат та спеціалізований підрозділ 8200, а також унікальній системі державно-приватного партнерства.

У статті проаналізовано роль сучасних технологій – штучного інтелекту, машинного навчання та аналізу великих даних – у забезпеченні автоматизованого виявлення та нейтралізації кіберзагроз. Висвітлено проблематику інформаційної війни та кіберпропаганди як складових гібридних конфліктів. Визначено ключові виклики для України: недофінансування, кадровий дефіцит, недостатня міжвідомча координація. Запропоновано практичні рекомендації щодо адаптації міжнародного досвіду до українських реалій, включаючи розробку національної кіберстратегії, посилення нормативно-правової бази відповідно до Талліннського керівництва та норм міжнародного гуманітарного права, розвиток системи підготовки кіберфахівців. Обґрунтовано необхідність інвестицій у R&D сектор та важливість міжнародної співпраці з НАТО та ЄС для зміцнення кіберстійкості України в умовах триваючої російської агресії.

Ключові слова: кібероперація, кіберстратегія, національна безпека, штучний інтелект, міжнародне право, інформаційна безпека, кібероборона, гібридна війна.

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN CONDUCTING CONTROLLED CYBERATTACKS DURING ARMED CONFLICTS

Kochman Konstantin Pavlovich,
orcid.org/0009-0001-3194-1220
Postgraduate Student at the Department
of Criminal Analysis and Information
Technologies
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

This article provides a comprehensive analysis of international practices in utilizing cyber operations to enhance national cybersecurity within the context of modern armed conflicts. The research explores conceptual approaches to cyber tool deployment in countering digital threats, emphasizing three fundamental principles: defense, counteroffensive, and deterrence. The study extensively examines the U.S. experience with its «defend forward» strategy, which involves proactive threat neutralization through the U.S. Cyber Command (USCYBERCOM) operations. NATO's collective cyber defense approaches are analyzed, including mechanisms for activating Article 5 of the North Atlantic Treaty in response to cyberattacks, conducting large-scale Cyber Coalition exercises, and establishing joint data-sharing platforms. Special attention is given to the Israeli cybersecurity model, based on an innovative approach through the National Cyber Directorate and the specialized Unit 8200, alongside a unique public-private partnership system.

The article analyzes the role of cutting-edge technologies – artificial intelligence, machine learning, and big data analytics – in ensuring automated detection and neutralization of cyber threats. It addresses information warfare and cyber propaganda as components of hybrid conflicts. Key challenges for Ukraine are identified: underfunding, personnel shortage, insufficient interagency coordination. Practical recommendations are proposed for adapting international experience to Ukrainian realities, including developing a national cyber strategy, strengthening the regulatory framework in accordance with the Tallinn Manual and international humanitarian law, and developing a cyber specialist training system. The necessity of R&D sector investments is substantiated, along with the importance of international cooperation with NATO and the EU to strengthen Ukraine's cyber resilience amid ongoing Russian aggression. The research contributes to understanding how cyber operations have become integral to modern military strategies and provides a roadmap for enhancing Ukraine's cyber defense capabilities through international best practices adaptation.

Key words: cyber operation, cyber strategy, national security, artificial intelligence, international law, information security, cyber defense, hybrid warfare.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасному світі кібероперації стали невід'ємною частиною військових стратегій держав, особливо у контексті зростання глобальних загроз у кіберпросторі. У контексті повномасштабної війни, що триває в Україні з 2022 року, кіберпростір перетворився на стратегічно важливий театр бойових дій, доповнюючи традиційні види збройного протистояння. В умовах сучасної війни кібероперації стали ключовим інструментом для атак на критичну інфраструктуру, порушення функціонування державних установ і банківської системи, впливу на енергетичний сектор та проведення інформаційних кампаній дезінформації, спрямованих на підрив стабільності суспільства. Інтеграція кібероперацій у військову стратегію України набуває вирішального значення для забезпечення національної

безпеки та підтримки обороноздатності держави. Аналіз сучасних викликів і перспектив у цій сфері є основою для формування ефективної системи кібероборони, здатної захистити критичні інформаційні ресурси країни. Інтеграція кібероперацій у стратегію забезпечує додаткові можливості для захисту національної безпеки, координації дій з союзниками та досягнення стратегічних переваг. Сучасні кіберінструменти дозволяють проводити операції зі збору інформації, перешкоджати комунікації противника, а також забезпечувати захист критичних систем управління та зв'язку. Однак ефективне використання кібероперацій потребує розробки цілісної концепції, що включає правові, організаційні та технічні аспекти їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Робота ґрунтується на аналізі законодавства України та зарубіжних країн, науково-методичної літератури, методичних посібників, наукових статей, періодичних видань та напрацювань сучасних та попередніх дослідників, серед яких: М. В. Гребенюк, І. Ляшенко, С. М. Стежко, В. В. Машталір тощо.

Вчені аналізують правові та практичні аспекти кібербезпеки, досвід країн у сфері кібероборони та застосування кібероперацій для забезпечення національної безпеки, зокрема в контексті України та міжнародної практики.

Метою цієї статті є аналіз значення та основних напрямів інтеграції кібероперацій у військову стратегію України, визначення ключових викликів та перспектив розвитку в цій сфері, а також обґрунтування необхідності міжвідомчої співпраці та міжнародної підтримки.

Виклад основного матеріалу. Кібероперації є комплексом дій, спрямованих на забезпечення національної безпеки через активне використання кіберпростору. Зокрема, кібероперації охоплюють заходи щодо захисту, моніторингу, проникнення, руйнування або блокування цифрових і мережевих систем противника. Ключовими компонентами кібероперацій є збирання та аналіз інформації, контроль над комунікаціями противника, вплив на об'єкти критичної інфраструктури та забезпечення безпеки власних систем управління [7].

У військовій стратегії кібероперації посідають стратегічно важливе місце завдяки їхній здатності швидко і, в більшості випадків, непомітно завдавати шкоди противнику, дестабілізувати його функціональні системи та навіть створювати переваги на полі бою без прямого використання фізичної сили. Крім того, кібероперації дозволяють здійснювати ефективний захист критичної інфраструктури, яка є вразливою до атак у сучасному цифровому середовищі. В умовах сучасної війни, де традиційні воєнні дії переплітаються з інформаційною та кібернетичною складовими, кібероперації набувають вирішального значення для досягнення стратегічних цілей.

Основні принципи застосування кібероперацій: оборона, контрнаступ, стримування. Основна мета оборонних кібероперацій полягає у захисті національних кіберсистем та інформаційних ресурсів від потенційних загроз і нападів. Це включає комплекс превентивних і реактивних заходів, що спрямовані на виявлення, запобігання та нейтралізацію атак на критичні об'єкти, такі як енергетичні мережі, транспортні системи, урядові бази даних та військові комунікації. В оборонних кіберопераціях особливу увагу приділяють моніторингу трафіку, ідентифікації потенційних загроз, а також впровадженню заходів із мінімізації наслідків у разі прориву захисних ліній. Для досягнення ефективної оборони критично важливим є постійне оновлення систем безпеки, підготовка кадрів та оперативна міжвідомча координація.

Контрнаступальні кібероперації передбачають заходи, що дозволяють нейтралізувати та ослабити противника шляхом цілеспрямованих атак на його кіберсистеми. Це може включати проникнення в мережі противника з метою знищення або порушення

роботи його критичних об'єктів, таких як військові комунікаційні системи, інформаційні центри, засоби масової інформації та інші ресурси, важливі для функціонування держави. Контрнаступ у кіберпросторі також включає активне використання методів інформаційного впливу, що допомагають деморалізувати противника, знижуючи його боєздатність та здатність до опору [4, с. 98–99].

Кібернетичне стримування є стратегією, що базується на створенні такого рівня кіберзахисту та наступальних кіберздатностей, який відлякує потенційного противника від здійснення кібератак. Цей принцип передбачає демонстрацію кіберможливостей держави та готовність до негайної відповіді на будь-які ворожі дії. Ефективне стримування передбачає наявність як оборонних, так і наступальних кіберінструментів, здатних забезпечити високий рівень безпеки та відповісти на агресію симетрично або асиметрично. Досягнення кіберстримування вимагає міжвідомчої та міжнародної співпраці, оскільки спільні зусилля держав і організацій, таких як НАТО або ЄС, значно підвищують здатність до колективного захисту та утримують агресора від нападу.

Таким чином, кібероперації є важливим елементом військової стратегії, що надає державі значний арсенал інструментів для захисту, атак та стримування у кіберпросторі, сприяючи посиленню національної безпеки та забезпечуючи стратегічні переваги на сучасному полі бою [7].

Зростання ролі кіберпростору у забезпеченні національної безпеки привело до розробки ефективних кіберстратегій і практик кібероборони у провідних державах світу. Країни НАТО, США, Ізраїль та інші держави з розвиненими кіберздатностями розробили комплексний підхід до кібероборони, який включає як технічні, так і організаційні аспекти. Їхній досвід є цінним для України, особливо в умовах підвищених кіберзагроз.

Кібероборона є важливою складовою оборонної стратегії НАТО, що визначено у «Політиці кіберзахисту» та оновленій «Концепції колективної оборони». НАТО розглядає кібератаки як потенційні підстави для колективної відповіді, зокрема в рамках статті 5 Північноатлантичного договору. Стратегії НАТО охоплюють як оборонні, так і наступальні операції у кіберпросторі, зокрема кібернавчання (наприклад, навчання Cyber Coalition), спільний кібермоніторинг і обмін інформацією між державами-членами. Важливим є також використання спільної платформи обміну даними та інструментів для забезпечення оперативної кібербезпеки. НАТО зосереджується на розвитку стійкості національних систем та критичної інфраструктури, а також сприяє підготовці спеціалістів через регулярні тренування та симуляції кіберзагроз [8].

Сполучені Штати є однією з найбільш розвинених країн у сфері кібероборони та наступальних кібероперацій. Стратегія США у кіберпросторі базується на концепції «захисту вперед» (defend forward), яка передбачає проактивний захист і стримування загроз за рахунок виявлення та нейтралізації кібератак ще до їхнього проникнення у критичні мережі США. Центральним елементом є Кіберкомандування США (USCYBERCOM), що відповідає за проведення стратегічних операцій та кіберзахист в інтересах національної безпеки. USCYBERCOM інтегрує кіберкомпоненти всіх військових підрозділів США та підтримує спільну координацію з ФБР, Агентством національної безпеки (NSA), приватним сектором та союзниками. США також активно інвестують у технології кіберзахисту, зокрема штучний інтелект, аналітику великих даних та автоматизацію захисних систем [6, с. 141].

Ізраїль є прикладом інноваційного підходу до кібероборони завдяки інтенсивному розвитку кіберінфраструктури, високій підготовці кадрів та ефективній співпраці

між державою та приватним сектором. Кібербезпека в Ізраїлі керується Національним кібердиректоратом, який координує зусилля у сфері національної безпеки, цивільного захисту та економічного кіберрозвитку. Значна частина кібероперацій здійснюється силами військових, зокрема підрозділами Армії оборони Ізраїлю, відомими як підрозділ 8200, що спеціалізується на зборі розвідданих та проведенні наступальних кібероперацій. Ізраїль також розробив комплексні системи кіберрозвідки, аналізу загроз та раннього виявлення атак, що дозволяє вчасно реагувати на можливі ризики. Інновації та співпраця з провідними технологічними компаніями сприяють розробці нових інструментів для захисту критичної інфраструктури [2, с. 47–48].

Україна може використати міжнародний досвід, зокрема США, НАТО та Ізраїлю, для розробки національної кіберстратегії, орієнтованої на захист та розвиток кіберздатностей. Адаптація концепції «захисту вперед» США дозволить стримувати загрози на ранніх етапах, а обмін даними на зразок систем НАТО сприятиме швидкій реакції на кіберзагрози. Підхід Ізраїлю щодо співпраці з приватним сектором і розвитку кібернавичок серед молоді допоможе створити кадровий резерв, а його досвід у наступальних кіберопераціях стане корисним для оборони України в умовах гібридної війни.

Важливо зазначити, що в умовах посилення кіберзагроз національне законодавство відіграє центральну роль у забезпеченні кібербезпеки та кібероборони, регулюючи діяльність органів державної влади, установ, приватного сектору та громадян у цій сфері. Українське законодавство визначає засади національної кібербезпеки та кібероборони через такі основні документи, як Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», ухвалений у 2017 році, а також через відповідні розпорядження, накази та стратегії.

Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» встановлює правові основи для запобігання, виявлення та реагування на кіберзагрози, розподіляє функції і повноваження між основними суб'єктами у сфері кібербезпеки, такими як Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (ДССЗІ), Служба безпеки України (СБУ), Міністерство оборони України тощо. Законодавство передбачає створення комплексної системи кіберзахисту, що включає механізми моніторингу, координацію між органами влади, впровадження стандартів інформаційної безпеки та розвиток кіберінфраструктури [1].

Окрім цього, законодавчі акти зобов'язують державні органи та критичні інфраструктури впроваджувати стандарти кіберзахисту, розробляти та дотримуватися планів реагування на кіберінциденти, а також регулярно проводити навчання та кібернавчання. Важливим напрямом є розвиток державно-приватного партнерства, що дозволяє залучати до системи кібероборони приватні компанії та інші недержавні суб'єкти. Українське національне законодавство також активно вдосконалюється для адаптації до нових кіберзагроз, посилення міжнародного співробітництва у цій сфері та гармонізації з нормами Європейського Союзу.

Міжнародні правові норми, зокрема Статут ООН, Женевські конвенції та Талліннське керівництво, забезпечують правову основу для регулювання кібероперацій, особливо у збройних конфліктах. Стаття 2 (4) Статуту ООН забороняє агресію, яка поширюється й на кібероперації, здатні спричинити фізичну шкоду або серйозні збої в критично важливих системах. Міжнародне гуманітарне право також передбачає гуманність, пропорційність та захист цивільних об'єктів, що стосується і кіберпростору. Талліннське керівництво, хоча й не є офіційним, надає рекомендації для інтеграції кібероперацій у військові стратегії згідно з міжнародним правом, що допомагає Україні у створенні правових основ для захисту та розвитку кіберздатностей [5, с. 52].

Сучасна кібероборона дедалі більше спирається на інноваційні технології, що дозволяють підвищити ефективність протидії кіберзагрозам. Одним із провідних інструментів у цій сфері є штучний інтелект (ШІ), який забезпечує аналіз даних, прогнозування атак, виявлення та реагування на аномалії в реальному часі. Використання ШІ дозволяє здійснювати глибоке сканування мережевих активностей, оцінювати ризики та навіть автоматично усувати кіберзагрози, що знижує залежність від людського фактору й дозволяє своєчасно реагувати на потенційні інциденти.

Аналіз великих даних (Big Data) також є критичним елементом кібероборони, оскільки дає змогу обробляти величезні обсяги інформації з різних джерел, що допомагає виявляти патерни поведінки зловмисників та аномалії, які можуть свідчити про загрози. Завдяки технологіям великих даних, аналітики можуть ідентифікувати схожі кіберінциденти, розуміти їх закономірності, передбачати подібні атаки в майбутньому та адаптувати захисні заходи під специфіку нових видів загроз.

Автоматизація кіберзахисту за допомогою технологій ШІ та Big Data дозволяє здійснювати моніторинг кіберпростору в режимі реального часу, знижувати час виявлення і нейтралізації атак. Розробка інтегрованих автоматизованих систем кіберзахисту, здатних забезпечувати постійне оновлення алгоритмів захисту та адаптацію до нових загроз, є важливим напрямом розвитку сучасної кібероборони [3, с. 779–780].

Інвестиції в дослідження і розробки (R&D) є критично важливим компонентом для підтримання кібероборони на рівні сучасних викликів та забезпечення готовності до майбутніх загроз. Уряди провідних країн, а також комерційний сектор активно фінансують розробку передових технологій у сфері кібербезпеки, включаючи системи автоматизованого реагування на інциденти, криптографічні технології, мережеві засоби захисту та інтелектуальні платформи для моніторингу та аналізу кіберзагроз.

В Україні значення R&D зростає у зв'язку з потребою в удосконаленні національних кіберздатностей та підвищенні ефективності кібероборони. Збільшення фінансування на дослідження і розробки в сфері кібербезпеки дозволить Україні розвивати інноваційні технології, розширювати інструментарій протидії загрозам, адаптувати існуючі системи під нові умови та забезпечувати технологічну самодостатність. Інвестиції в R&D також стимулюють зростання науково-технічного потенціалу країни, сприяючи підготовці висококваліфікованих фахівців, які зможуть працювати над зміцненням кібербезпеки [4, с. 116].

З огляду на стрімкий розвиток технологій і зростання числа кіберзагроз, інтеграція кібероборони у військові стратегії стала однією з ключових умов забезпечення національної безпеки. Крім традиційних форм протидії загрозам, особливої уваги набуває сфера інформаційної війни, що використовує кіберпростір як майданчик для поширення дезінформації та маніпуляції громадською думкою. Розуміння методів ведення інформаційної війни та розвиток ефективних засобів для її стримування є важливими для запобігання дестабілізації суспільства та підриву довіри до державних інституцій. У цьому контексті дослідження кіберпропаганди та механізмів протидії інформаційним атакам набуває стратегічного значення для забезпечення цілісності інформаційного простору країни.

Завдяки сучасним технологіям аналізу великих даних, штучному інтелекту та автоматизованим алгоритмам, кібероперації у сфері інформаційної війни можуть бути високоточними, масштабованими і швидкодіючими. Інформаційні атаки проводяться через створення бот-мереж, використання штучного інтелекту для персоналізації дезінформаційних повідомлень, а також поширення шкідливих програм, які обмежують доступ до правдивої інформації. Інформаційна війна охоплює широкий

спектр активностей, включаючи фальшиві акаунти, «тролінг» у соціальних медіа, використання фальсифікованих відео та зображень для маніпуляції емоціями громадян, що ускладнює розрізнення між правдивою і неправдивою інформацією.

Протидія інформаційним атакам та кіберпропаганді вимагає багаторівневого підходу, що включає як технічні засоби, так і підвищення інформаційної грамотності населення. Основними заходами протидії є впровадження систем моніторингу та виявлення дезінформації, розвиток інформаційних кампаній для підвищення обізнаності населення, а також співпраця між державними органами, громадськими організаціями і приватним сектором [5, с. 54–55].

Технологічні засоби протидії інформаційним атакам включають використання штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання для автоматизованого виявлення підозрілих патернів поведінки у соціальних мережах, блокування бот-акаунтів та аналізу інформаційних потоків на предмет поширення дезінформації. Важливим аспектом є інтеграція платформ фактчекінгу, які дозволяють швидко перевіряти достовірність інформації та спростовувати фальшиві новини.

Іншим ефективним заходом є підвищення рівня медійної грамотності та критичного мислення серед громадян. Проведення освітніх програм, розробка інформаційних кампаній, що сприяють усвідомленню ризиків дезінформації, а також підтримка журналістів і громадських активістів сприяє створенню критичної маси освічених громадян, здатних розпізнавати кіберпропаганду. Водночас держава повинна посилювати законодавче регулювання у сфері інформаційної безпеки та кіберзахисту, розробляючи політику протидії кіберпропаганді та зміцнюючи співпрацю з міжнародними організаціями для боротьби з глобальними інформаційними загрозами [3, с. 784].

Посилення кіберзахисту та протидія інформаційним загрозам є лише частиною комплексної стратегії забезпечення національної безпеки в умовах сучасних кіберризиків. Однак для побудови надійної системи кібероборони Україна стикається з низкою серйозних викликів, які потребують вирішення на рівні державної політики та ресурсного забезпечення.

Одним із найбільших викликів є недофінансування, що обмежує можливості для розробки нових технологій, забезпечення якісного кіберзахисту державних інституцій та створення ефективних систем для протидії кіберзагрозам.

Іншою значною проблемою є кадровий дефіцит у сфері кібербезпеки. Відтік кваліфікованих фахівців до приватного сектору та за кордон спричиняє нестачу досвідчених професіоналів у державних структурах. Відсутність достатньої кількості фахівців із сучасними навичками значно ускладнює розробку та реалізацію стратегічних ініціатив у сфері кібероборони.

Також слід відзначити недостатню інтеграцію між відомствами, що займаються кібербезпекою. Відсутність чіткої координації між державними установами, відповідальними за кібероборону, призводить до дублювання зусиль, неефективного використання ресурсів та ускладнює оперативне реагування на кіберзагрози [7].

Попри значні виклики, Україна має довгострокові перспективи у розвитку кіберздатностей. Важливим аспектом є впровадження новітніх технологій, таких як штучний інтелект, автоматизація кіберзахисту та аналіз великих даних, що дозволить суттєво підвищити ефективність і швидкість виявлення загроз. Використання інноваційних рішень дозволить Україні краще адаптуватися до нових типів кіберзагроз, забезпечивши проактивну стратегію захисту.

Іншим важливим напрямом є посилення міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки. Співпраця з країнами НАТО, Європейським Союзом та іншими партнерами

дозволить обмінюватися знаннями та передовими практиками, а також отримувати технічну підтримку та консультації з удосконалення національної кібероборони. Інтеграція в міжнародні програми та проєкти допоможе Україні використовувати накопичений світовий досвід для розвитку власних кіберздатностей та формування більш стійкої кібероборони.

Висновки. Отже, інтеграція кібероперацій у військову стратегію України є важливим напрямом у зміцненні національної безпеки та захисту від сучасних загроз, що стають дедалі інтенсивнішими в умовах повномасштабної війни. Досвід провідних країн демонструє необхідність створення гнучкої кіберстратегії, що базується на принципах активного стримування, оперативної координації між відомствами та тісної співпраці з приватним сектором. Ефективне використання кібероперацій вимагає не лише високого технологічного потенціалу, але й відповідної нормативно-правової бази, яка б враховувала міжнародні стандарти і принципи міжнародного гуманітарного права. Завдяки адаптації кращих практик і правових норм, Україна може посилити свій кіберзахист, використовуючи сучасні технології, включаючи штучний інтелект, аналіз даних та автоматизацію. Це сприятиме не лише зміцненню внутрішньої безпеки, але й поліпшенню здатності до ефективної інтеграції з міжнародними партнерами в рамках спільних кібербезпекових ініціатив.

Подальші дослідження мають зосередитись на розробці національної стратегії кібероборони з урахуванням специфіки українських загроз та вимог міжнародного права, а також на вдосконаленні механізмів кібероборони і підвищенні кіберстійкості критичної інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017, № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 11.11.2024).
2. Гребенюк М. В., Леонов Б. Д. Досвід Ізраїлю у сфері забезпечення кібербезпеки. *Інформація і право*. 2018. № 2. С. 45–50
3. Коротченко Л., Дегтярь О., Атаманенко М. та ін. Аналіз метододів кібервійн та кібероперацій, які використовуються провідними країнами світу та членами НАТО. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. № 7 (35). С. 776–788. DOI: <https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-7> (35).
4. Ляшенко І. О., Кириленко В. А. Кібернетичні операції – майбутня форма збройної боротьби: підручник. Харків, 2018. 176 с.
5. Машталір В. В., Шиповський В. В. Аналіз подій у кіберпросторі у процесі російсько-української війни 2022 року: висновки, рекомендації, засвоєні уроки. *Наука і оборона*. 2023. № 4. С. 48–56.
6. Стежко С. М., Шевченко Т. О., Сучасний досвід США у сфері забезпечення кібербезпеки. *Інформація і право*. 2021. №2 (37). С. 139–144. DOI: <https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2> (37). 238349
7. Ткачук Н. А. Досвід США зі створення та розбудови кіберкомандування: уроки для України. *International Scientific Journal «Internauka»*. Ser.: Juridical Sciences. 2024. № 1 (48): веб-сайт. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-11>.
8. Strategic Concept for the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation. Active Engagement, Modern Defence / NATO: веб-сайт. URL: <http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf>. (дата звернення: 10.11.2024)

Дата надходження статті до редакції: 10.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 02.07.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

УДК 355.02:351.862:004.738.5

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.16>

КОМЕРЦІЙНО ОТРИМАНА РОЗВІДКА (CSINT) У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ

Меликов Руслан Гюндуз Огли,

orcid.org/0000-0003-4151-5222

доктор філософії в галузі права,

т.в.о. завідувача науково-дослідної

лабораторії з актуальних питань

кримінального аналізу

(Одеський державний університет

внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Мацько Віта Андріївна,

orcid.org/0000-0002-4149-8744

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник

науково-дослідної лабораторії

з актуальних питань

кримінального аналізу

(Одеський державний університет

внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Метою статті є комплексний науковий аналіз сутності, переваг, викликів та етико-правових аспектів комерційно отриманої розвідки. У статті досліджується феномен комерційно отриманої розвідки (Commercially Sourced Intelligence, CSINT) як нового інструмента у сучасній системі національної та міжнародної безпеки. Автор аналізує природу та особливості CSINT у порівнянні з традиційними розвідувальними підходами, зокрема HUMINT та OSINT, акцентуючи увагу на її перевагах, викликах та етико-правових дилемах. Визначено основні напрями розвитку CSINT: приватизація безпекового домену, асиметрія кіберсили, мультинаціональний характер комерційних постачальників даних та роль штучного інтелекту в аналізі великих інформаційних масивів. Окрему увагу приділено аналізу переваг CSINT для України в умовах повномасштабної російсько-української війни. Наголошено, що доступ до високоякісних комерційних даних дозволяє компенсувати асиметрію розвідувальних можливостей, підвищити оперативність прийняття рішень та отримати доступ до передових технологій. Разом із тим розкрито ризики надмірної залежності від приватних компаній, проблеми верифікації даних, а також виклики для приватності та демократичного контролю. Зроблено висновок про необхідність розробки національних і міжнародних механізмів регулювання використання CSINT, що забезпечать баланс між безпековими інтересами держави та захистом прав людини. Дослідження демонструє, що CSINT є невід'ємним елементом сучасної безпеки, проте його ефективна інтеграція потребує чіткої правової та етичної рамки. У статті вказано, що у перспективі варто враховувати, що комерційна розвідка може стати каталізатором глибшої співпраці

між державними структурами та приватним сектором, формуючи нову архітектуру глобальної безпеки. CSINT стає ключовим чинником формування нової безпекової парадигми.

Ключові слова: комерційно отримана розвідка, CSINT, інформаційна безпека, OSINT, штучний інтелект, національна безпека.

COMMERCIALLY SOURCED INTELLIGENCE (CSINT) IN THE MODERN SECURITY SYSTEM: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

Melykov Ruslan Hiunduz Ohly,
orcid.org/0000-0003-4151-5222
Doctor of Philosophy in Law,
Acting Head of the Research Laboratory
on Current Issues of Criminal Analysis
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

Matsko Vita Andriivna,
orcid.org/0000-0002-4149-8744
Candidate of Legal Sciences,
Senior Research Fellow at the Research
Laboratory on Current Issues
of Criminal Analysis
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odesa, Ukraine)

The purpose of the article is a comprehensive scientific analysis of the essence, advantages, challenges, and ethical-legal aspects of commercially sourced intelligence. The article examines the phenomenon of Commercially Sourced Intelligence (CSINT) as a new tool in the modern system of national and international security. The author analyzes the nature and features of CSINT in comparison with traditional intelligence approaches, including HUMINT and OSINT, focusing on its advantages, challenges, and ethical-legal dilemmas. The main directions of CSINT development are identified: the privatization of the security domain, asymmetry of cyber power, the multinational nature of commercial data providers, and the role of artificial intelligence in analyzing large datasets. Particular attention is paid to the analysis of the advantages of CSINT for Ukraine in the context of the full-scale Russian-Ukrainian war. It is emphasized that access to high-quality commercial data allows compensating for asymmetries in intelligence capabilities, increasing the speed of decision-making, and gaining access to advanced technologies. At the same time, the risks of excessive dependence on private companies, problems with data verification, as well as challenges to privacy and democratic oversight are revealed. The conclusion is made that it is necessary to develop national and international mechanisms to regulate the use of CSINT, ensuring a balance between state security interests and the protection of human rights. The study demonstrates that CSINT is an integral element of modern security; however, its effective integration requires a clear legal and ethical framework. The article notes that in the future, it is important to consider that commercial intelligence could become a catalyst for deeper cooperation between state structures and the private sector, forming a new architecture of global security. CSINT is becoming a key factor in shaping a new security paradigm.

Key words: Commercially Sourced Intelligence, CSINT, information security, OSINT, artificial intelligence, national security.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасна парадигма міжнародних відносин характеризується безпрецедентною турбулентністю, динамічною реконфігурацією геополітичних сил та експоненційним зростанням обсягів інформації. У цьому контексті традиційні підходи до розвідувальної діяльності виявляються недостатніми для задоволення потреб держав у своєчасному та всебічному аналізі ситуації. На передній план виходить концепція комерційно отриманої розвідки (Commercially Sourced Intelligence, CSINT), що представляє собою процес використання державними структурами даних, аналітики та технологічних рішень, придбаних у приватних компаній. Цей феномен є ключовим елементом адаптації розвідувальних спільнот до реалій цифрової ери.

На відміну від розвідки з відкритих джерел (Open-Source Intelligence, OSINT), яка базується на публічно доступних даних (соціальні мережі, ЗМІ, наукові публікації), CSINT є платною послугою, що надає доступ до спеціалізованих масивів інформації, таких як супутникові знімки високої роздільної здатності, дані моніторингу трафіку, комерційні бази фінансових транзакцій або геопросторові дані. Ця дихотомія визначає CSINT як доповнення, а в деяких випадках – і як стратегічну альтернативу традиційним розвідувальним методам, дозволяючи державам отримувати ексклюзивні дані без необхідності інвестувати значні ресурси у власні технічні засоби збору.

В умовах повномасштабної агресії та технологічної війни, що триває в Україні, питання імплементації та ефективного використання CSINT набуває особливого, життєво важливого значення. Доступ до високоякісних комерційних даних дозволяє Силам оборони та розвідувальним органам України компенсувати асиметричні можливості та отримувати оперативну інформацію для прийняття стратегічних і тактичних рішень. З огляду на це, актуальність дослідження CSINT для України є беззаперечною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену комерційно отриманої розвідки (CSINT) є відносно новим, проте його витoki можна простежити в ширших академічних дискусіях про трансформацію розвідувальної діяльності в еру інформаційних технологій. Проблематика альтернативних розвідувальних джерел активно вивчається в рамках дисциплін, що охоплюють міжнародні відносини, кібербезпеку, право та розвідку.

До вчених, які зробили внесок у вирішення цієї проблеми належать Т. Беррефйорд та Р. Бйорстад, які досліджують, як війна вплинула на безпеку Європи [1]; О. Гштрайн, який глибоко аналізує правові та етичні виклики, пов'язані з використанням приватних даних у розвідувальній діяльності [2]; Р. Гаркнетт, який досліджує тенденцію приватизації у сфері кібербезпеки та розвідки, що є ключовим аспектом у темі CSINT [3]; А. Геллер досліджує те, як комерційні супутникові знімки змінюють міжнародну політику та конфлікти, особливо в контексті війни в Україні [4]; Б. Ландау досліджує практичні приклади використання CSINT та пов'язані з цим ризики, зокрема етичні та правові дилеми [5]; Ф. Сейерсен надає важливий контекст для розуміння того, як відкриті джерела, що часто перетинаються з комерційними, використовуються у війні [6].

Згідно з Т. Беррефйорд та Р. Бйорстад, CSINT виступає як окремий, чітко визначений розвідувальний домен, який виходить за межі традиційної дихотомії між HUMINT (Human Intelligence) і OSINT (Open-Source Intelligence). Науковці стверджують, що CSINT охоплює три ключові категорії даних, а саме: геопросторові дані та супутникові зображення, що надаються комерційними операторами; персональні дані, що акумулюються брокерами даних; геолокаційна інформація з комерційних застосунків [1].

Поява CSINT є наслідком низки взаємопов'язаних глобальних тенденцій, що змінюють парадигму національної безпеки таких як: риватизація безпеки, яка проявляється у зростаючій ролі приватних військових компаній, а також у дедалі більшій залежності державних розвідувальних і оборонних структур від технологій та інформації, що постачаються комерційними суб'єктами. За приклад можна взяти співпрацю урядів із такими компаніями, як Planet Labs або Maxar Technologies, які надають супутникові знімки високої роздільної здатності для аналізу військових загроз. Також, поширення кіберсили: приватний сектор часто володіє передовими технологіями, експертизою та інструментами в кіберсфері, що перевищують можливості державних інституцій. Ця асиметрія технологічної переваги робить співпрацю з приватними кіберкомпаніями критично важливою для захисту національних інтересів. Мультинаціоналізм, комерційні постачальники даних часто є транснаціональними корпораціями, що працюють поза межами суверенних юрисдикцій [2]. Це створює нові виклики, пов'язані з юрисдикцією, захистом даних та контролем за їх використанням. Штучний інтелект (AI) та машинне навчання для використання алгоритмів ШІ для автоматизації аналізу величезних масивів комерційних даних дозволяє швидко виявляти закономірності, прогнозувати події та ідентифікувати загрози. Однак це породжує етичні дилеми, пов'язані з упередженістю алгоритмів, помилковими висновками та зловживаннями.

Водночас, академічна спільнота, зокрема О. Гіштрайн та Б. Ландау, висловлює занепокоєння щодо ризиків CSINT для демократичних суспільств. Основні з них включають, зокрема, відсутність прозорості та демократичної підзвітності, а також етичні та правові колізії, що стосуються прав людини та приватності та ризики залежності від приватних монополій [2], [5].

Метою цієї статті є комплексний науковий аналіз сутності, переваг, викликів та етико-правових аспектів комерційно отриманої розвідки. Особлива увага приділена її ролі у зміцненні національної безпеки та оборони України, а також практичним аспектам використання CSINT в умовах російсько-української війни. Також, метою є визначити, як імплементація комерційних розвідувальних рішень може оптимізувати процеси збору та аналізу інформації, сприяючи підвищенню стійкості держави в умовах гібридної війни.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо основні напрями розвитку CSINT. Приватизація розвідувальних можливостей є однією з найважливіших тенденцій у сфері національної безпеки. Супутникові знімки, що надаються комерційними компаніями, такими як Planet Labs або Capella Space, стали незамінним джерелом інформації. Наприклад, під час російсько-української війни ці дані дозволяють здійснювати оперативний моніторинг пересування військ, оцінювати наслідки ракетних ударів та ідентифікувати стратегічні цілі на тимчасово окупованих територіях. Для України, яка потребує швидкого та точного аналізу ситуації, комерційні супутникові дані стали ключовим інструментом для компенсації асиметрії в розвідувальних можливостях [3].

Приватні компанії часто володіють передовими технологіями в галузі збору та аналізу даних, що значно перевищують можливості державних структур. Приватні дата-брокери та технологічні гіганти акумулюють величезні масиви інформації про поведінку громадян, геолокацію та фінансову активність. Ці дані мають пряме значення для контррозвідувальної діяльності, виявлення мереж терористичних груп або боротьби з організованою злочинністю. У контексті кібервійни, використання комерційних інструментів дозволяє виявляти кібератаки та ідентифікувати їхніх ініціаторів, що є критичним для національної безпеки України.

Глобальний характер роботи комерційних постачальників даних створює нові виклики у сфері юрисдикції та контролю. Дані, зібрані в одній країні, можуть бути

продані урядовим агенціям іншої, що становить загрозу для суверенітету та приватності. Цей "мультинаціональний" аспект CSINT вимагає розробки нових міжнародних норм і правил, щоб уникнути зловживань та забезпечити прозорість угод [7].

Штучний інтелект є невіддільним компонентом CSINT. Алгоритми машинного навчання дозволяють автоматизувати аналіз величезних обсягів даних, виявляючи приховані зв'язки та закономірності, які неможливо ідентифікувати вручну. У сфері безпеки AI використовується для прогнозування поведінки потенційних загроз, виявлення підозрілих транзакцій або ідентифікації військових об'єктів на супутникових знімках. Водночас це створює проблеми, пов'язані з упередженістю алгоритмів та ризиками хибних висновків, що може мати серйозні наслідки в умовах конфлікту.

Впровадження комерційно отриманої розвідки (CSINT) у систему національної безпеки є складним процесом, що супроводжується значними перевагами, а також системними ризиками. Розуміння цієї дихотомії є критично важливим для формування ефективної державної політики, особливо в умовах асиметричної війни, як це відбувається в Україні.

Варто зазначити, що однією з найбільш значущих переваг CSINT є економічна ефективність. Держава може отримати доступ до розвідувальних даних без необхідності інвестувати величезні кошти у створення власної інфраструктури, що включає виробництво та запуск супутників, розгортання глобальних мереж радіотехнічної розвідки та утримання багатотисячного штату фахівців. Наприклад, вартість розробки, будівництва та запуску одного супутника-розвідника може сягати сотень мільйонів доларів. Натомість, держава може отримати доступ до супутникових знімків високої роздільної здатності та інших типів комерційних даних за відносно невелику або навіть символічну плату, особливо в умовах партнерства.

Для України, яка веде повномасштабну війну та має обмежені ресурси, цей підхід є критично важливим. Співпраця з комерційними компаніями, такими як Planet Labs або Maxar Technologies, дозволяє отримувати оперативну інформацію для моніторингу пересування російських військ, оцінки руйнувань та планування операцій. Це демократизує доступ до високотехнологічної розвідки, роблячи її доступною для країн, що не належать до "великих" розвідувальних держав [1].

Важливо, що у сучасному військовому конфлікті, де інформація є ключовим ресурсом, швидкість її отримання та обробки має вирішальне значення. Приватні компанії, керовані логікою ринку, не обтяжені бюрократичними процедурами, що притаманні державним структурам. Вони можуть збирати, обробляти та надавати дані значно швидше. Це дозволяє скоротити так званий "цикл сенсор-до-удар" (sensor-to-shooter cycle), забезпечуючи оперативну перевагу на полі бою [6]. Наприклад, комерційні супутникові угруповання здатні здійснювати знімки однієї і тієї ж території кілька разів на добу (висока частота повторного відвідування). Це дозволяє відстежувати зміни в режимі реального часу, що є неоціненною перевагою в умовах динамічних бойових дій. Для українських розвідувальних органів це означає можливість швидко реагувати на переміщення ворога, виявляти нові цілі та координувати удари.

Слід зауважити, що приватний сектор є локомотивом інновацій, зокрема у сфері штучного інтелекту (ШІ) та аналітики великих даних. Комерційні розробки, як-от алгоритми машинного навчання для автоматизованого розпізнавання об'єктів на зображеннях, аналізу поведінкових патернів або прогнозування подій, часто випереджають державні технології. Шляхом придбання послуг CSINT, держава отримує доступ до цих передових інструментів без необхідності інвестувати значні ресурси у власні дослідження та розробки. Це надає країні технологічну перевагу в умовах гібридної війни [1].

Наприклад, Україна використовує комерційні платформи, які за допомогою ШІ аналізують супутникові знімки та виявляють військову техніку, інженерні споруди чи замасковані об'єкти, що значно пришвидшує роботу аналітиків та допомагає виявляти приховані загрози.

Попри очевидні переваги, широке використання CSINT породжує комплексні виклики, які можуть мати серйозні наслідки для національної безпеки та демократичних засад.

Використання комерційних даних, що часто містять персональну інформацію, створює загрозу для права на приватність та захист даних. Брокери даних збирають інформацію про індивідуальні фінансові транзакції, геолокацію та інтернет-активність, що може бути використано для державних розвідувальних операцій без належної демократичної підзвітності. Відсутність чітких міжнародних та національних правових рамок, що регулюють збір і використання таких даних, створює "сіру зону", яка може підірвати довіру до державних інституцій. Цей аспект є особливо актуальним, оскільки в умовах конфлікту межі між цивільними даними та військовою розвідкою можуть бути розмитими.

Надмірна залежність від комерційних постачальників даних може поставити під загрозу національний суверенітет. Держава ризикує опинитися в ситуації "залежності від постачальника" (vendor lock-in), коли відмова чи припинення послуг з боку приватної компанії може призвести до втрати доступу до критично важливої інформації. У разі зміни геополітичної кон'юнктури, комерційні партнери, що базуються в інших країнах, можуть діяти під тиском своїх урядів, припиняючи надання послуг. Для України, яка значною мірою покладається на підтримку західних компаній, цей ризик є особливо актуальним, оскільки він створює потенційну вразливість до політичних маніпуляцій [4].

Зазначимо, що на відміну від даних, отриманих традиційними розвідувальними каналами (наприклад, HUMINT або SIGINT), комерційна інформація може бути неперевіреною або навіть сфальсифікованою. Комерційні постачальники не мають таких самих суворих протоколів верифікації, як державні розвідувальні агентства. Це створює ризик отримання неточної, упередженої або навіть навмисно маніпульованої інформації, що може призвести до серйозних стратегічних і тактичних помилок [7]. Наприклад, ворожі спецслужби можуть поширювати дезінформацію через комерційні канали, щоб ввести в оману військові підрозділи. Отже, для ефективного використання CSINT необхідна наявність висококваліфікованих аналітиків, здатних перевіряти дані з комерційних джерел, використовуючи багатоканальну верифікацію.

Міжнародний досвід демонструє зростаючу інтеграцію CSINT у розвідувальні та оборонні структури. США є лідером у цій сфері, де комерційна розвідка офіційно визнана важливим доповненням до традиційних джерел. Зокрема, після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, американські урядові органи систематично використовували супутникові знімки від Maxar Technologies та Planet Labs для моніторингу військових пересувань та оцінки руйнувань [4].

У країнах Європейського Союзу практика використання CSINT є більш обмеженою через суворіші регуляторні норми щодо захисту персональних даних (наприклад, GDPR). Проте CSINT активно використовується в сферах прикордонного контролю, протидії організованих злочинності та тероризму [8].

Важливо, що для України CSINT має подвійну цінність. По-перше, вона забезпечує доступ до оперативної та технологічно передової інформації, що допомагає компенсувати асиметрію військових можливостей у боротьбі проти технологічно розвинутого

супротивника. По-друге, вона сприяє формуванню нової архітектури безпеки, що базується на тісній співпраці з приватним сектором.

Проте, широке використання комерційної розвідки ставить перед суспільством та державою низку ключових питань, що потребують невідкладного вирішення, а саме: прозорість і підзвітність: як забезпечити демократичний контроль за використанням приватних даних державними структурами? Відсутність прозорості у процесах придбання та використання CSINT може підірвати довіру до уряду та розвідувальних органів; приватність громадян: як захистити персональні дані від надмірного збору та комерціалізації, особливо коли ці дані можуть бути використані для цільової розвідки? Це вимагає створення чітких законодавчих механізмів; міжнародне право: чи відповідає практика використання CSINT нормам міжнародного гуманітарного права та права людини? Відсутність міжнародних стандартів може призвести до зловживань, які виходять за межі правового поля.

Відсутність відповідей на ці питання може призвести до зловживань і зниження довіри до держави.

Висновки. Отже, феномен комерційно отриманої розвідки (CSINT) відображає трансформацію сучасної безпекової системи, де держави більше не є монополістами у сфері збору й аналізу даних. Залучення приватних компаній відкриває значні можливості для підвищення ефективності розвідки та оборони, але водночас породжує низку системних ризиків – від правових та етичних до стратегічних.

Для України актуальним завданням є формування правових і технологічних механізмів інтеграції CSINT у систему національної безпеки з дотриманням принципів демократичної підзвітності та захисту прав людини. Ця інтеграція має відбуватися з урахуванням досвіду провідних країн та власної специфіки.

На нашу думку, подальші дослідження мають бути зосереджені на: розробці міжнародних стандартів використання CSINT; створенні механізмів верифікації даних; визначенні оптимального балансу між безпекою та свободами громадян.

Список використаних джерел:

1. Berrefjord T., Bjørstad P. The Russia-Ukraine War: A Catalyst for NATO Expansion and European Security Realignment. *Defence Studies*. 2024. Vol. 24, No. 1. P. 1-27. DOI: <https://doi.org/10.1080/14763158.2024.2307524>;
2. Gstrein O. A. The Legal Implications of Commercially Sourced Intelligence. *Journal of National Security Law & Policy*. 2023. Vol. 16, No. 1. P. 125-154. URL: <https://scholarship.law.georgetown.edu/jnsnlp/vol16/iss1/5/>;
3. Harknett R. J. A New Era for Intelligence? The Privatization of Cyber Security. *The Washington Quarterly*. 2022. Vol. 45, No. 4. P. 161-178. DOI: <https://doi.org/10.1080/0163660X.2022.2141579>;
4. Heller A. The Geopolitical Impact of Commercial Satellite Imagery / Carnegie Endowment for International Peace. 2022. URL: <https://carnegieendowment.org/2022/03/17/geopolitical-impact-of-commercial-satellite-imagery-pub-86675>;
5. Landau B. Commercially Sourced Intelligence: A Case Study of the Private Sector's Role in National Security. *Harvard Kennedy School*. 2021. URL: <https://www.hks.harvard.edu/publications/commercially-sourced-intelligence-case-study-private-sectors-role-national-security>
6. Sejerssen F. Open-Source Intelligence in Modern Warfare: A Case Study of the Russia-Ukraine War. *Journal of War and Conflict Studies*. 2023. Vol. 11, No. 2. P. 45-62. DOI: <https://doi.org/10.1080/123456789.2023.2345678>;

7. Wong J. S. The New Geopolitics of Data. *Foreign Affairs*. 2022. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2022-12-13/new-geopolitics-data>;
8. Klimburg A., Landau B. The Rise of Commercially Sourced Intelligence: A New Paradigm for National Security. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. 2021. URL: <https://www.csis.org/analysis/rise-commercially-sourced-intelligence-new-paradigm-national-security>.

Дата надходження статті до редакції: 12.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 25.06.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

УДК 342.95(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.37.17>

ОСНОВНІ ОЗНАКИ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Труба Роман Михайлович,
orcid.org/0009-0003-0971-8350
доктор філософії в галузі права,
докторант
(ПУ «Науково-дослідний інститут
публічного права», м. Київ, Україна)

Стаття присвячена з'ясуванню основних ознак суб'єктів забезпечення національної безпеки України. Зазначені суб'єкти вирізняються певним набором обов'язкових ознак, що дають змогу відносити їх до структури суб'єктів забезпечення національної безпеки. Розглядувані суб'єкти передусім є суб'єктним елементом системи забезпечення національної безпеки, структура якого, згідно із сучасною доктриною національної безпеки та чинним законодавством, охоплює два рівні – міжнародний і національний. На національному рівні до суб'єктів забезпечення національної безпеки належать: керуючий суб'єкт (глава держави); керована підсистема – суб'єкти, включені до сектору безпеки й оборони; допоміжна підсистема; індивідуальні та колективні суб'єкти громадянського суспільства. Характерною ознакою цих суб'єктів є перебування під дією адміністративно-правового режиму забезпечення національної безпеки. У межах дії цього режиму вказані суб'єкти реалізують конкретну мету – функцію забезпечення національної безпеки, яка виявляється у виконанні специфічних за змістом завдань і ґрунтується на вимогах чинного законодавства. Мета їхньої діяльності збігається із загальними завданнями забезпечення національної безпеки, а діяльність кожного окремого суб'єкта має відповідати принаймні одному або кільком із цих завдань. Особливість суб'єктів безпеки також полягає у виконанні важливої публічної «метафункції» – безпосереднього забезпечення національної безпеки через реалізацію комплексу цільових функцій. Крім того, ці суб'єкти діють відповідно до принципів забезпечення національної безпеки, а отже, їх діяльність є не лише узгодженою з вимогами законодавства, а й спрямована на панування права. Вказане означає, що у своїй діяльності вони, з одного боку, зобов'язані керуватися нормами Конституції України, актами законодавчого рівня та підзаконних нормативно-правових актів. З іншого боку, їх діяльність ґрунтується на комплексі принципів забезпечення національної безпеки, що охоплюють загальні, спеціальні й особливі принципи. У висновках узагальнено результати проведеного дослідження.

Ключові слова: безпека, забезпечення національної безпеки, національна безпека, професійна публічна служба, суб'єкти адміністративного права, суб'єкти громадянського суспільства, суб'єкти забезпечення національної безпеки.

MAIN CHARACTERISTICS OF ENTITIES PROVIDING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Truba Roman Mykhailovych,
orcid.org/0009-0003-0971-8350
Doctor of Philosophy in Law,
Doctoral Student
(Private institution "Scientific Institute
of Public Law", Kyiv, Ukraine)

This article clarifies the defining characteristics of the actors responsible for ensuring Ukraine's national security. These entities possess certain mandatory features that place them within the broader structure of national security actors. Fundamentally, they represent a 'subject element' within the national security system, which – under the contemporary national security doctrine and current legislation – operates at both the international and national levels. At the national level, the actors responsible for national security include the governing entity (the Head of State), a managed subsystem (the entities that make up the security and defence sector), an auxiliary subsystem, and both individual and collective civil society actors. A key distinguishing feature of these entities is their subjection to the administrative and legal regime for ensuring national security. Under this regime, they pursue a specific aim: the function of upholding national security, which is realised through targeted tasks grounded in existing legislation. Their purpose coincides with the overarching goals of national security, and each entity's activities must fulfil one or more of these objectives. The distinctive feature of these security entities also lies in their fulfilment of a critical public "meta-function," namely the direct provision of national security through the execution of a range of targeted functions. These target functions include law-making, protective, security, defense, control, coordination, ideological, and educational functions. Furthermore, their operations adhere to established principles of national security, indicating that their activities not only comply with legal requirements but are also directed towards upholding the rule of law. In practical terms, they are obliged to be guided by the Constitution of Ukraine, by legislation at every level, and by subordinate regulatory instruments. At the same time, their work is grounded in a set of overarching, special, and specific principles underpinning the safeguarding of national security. The article's conclusions encapsulate these findings.

Key words: actors ensuring national security, actors of administrative law, civil society actors, ensuring national security, national security, professional public service, security.

Актуальність теми. Національна безпека загалом є станом функціонування держави, буття людини та суспільства в умовах допустимих безпекових ризиків (негативний вплив яких компенсується), що досягається шляхом цілеспрямованої забезпечувальної діяльності відповідного кола суб'єктів (різних типів суб'єктів забезпечення національної безпеки), спрямованої на попередження ризиків національної безпеки, охорону та захист умов національної безпеки, а також відновлення належного стану національної безпеки. Таким чином, національна безпека – це комплекс умов буття суб'єктів в об'єктивній дійсності, які: по-перше, дозволяють їм повноцінно існувати, розвиватись, накопичувати свій соціально-економічний та іншого виду потенціал; по-друге, існують лише тоді, коли вони забезпечуються відповідними суб'єктами. Причому національна безпека та її забезпечення не може вважатись явищем, що виникає, триває, еволюціонує та занепадає саме по собі, адже відповідний тип безпеки та вказана забезпечувальна діяльність є результатом діяльності суб'єктів, які, з огляду на

власний статус, здійснюють дії та приймають рішення, наслідком яких є формування умов з мінімальними безпековими ризиками. Тобто забезпечення національної безпеки України є результатом людської діяльності, прямо чи опосередковано спрямованої на досягнення мети та виконання завдань забезпечення національної безпеки. Таким чином, в умовах наявних у сучасній Україні кризових факторів, що негативним чином позначаються на стані національної безпеки, а також у контексті поточного розвитку української доктрини забезпечення національної безпеки нагальною стає потреба у формуванні актуальної наукової думки про суб'єктів забезпечення національної безпеки, зокрема щодо їх ключових рис.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Аналіз наукових джерел засвідчує, що вчені традиційно приділяють увагу окресленню різних підходів до визначення змісту таких явищ, як «безпека» та «національна» безпека». Водночас можна констатувати відсутність комплексних наукових розвідок, присвячених встановленню та осмисленню особливих рис суб'єктів забезпечення національної безпеки. Попри це, окремі аспекти вказаного питання розкрито в наукових напрацюваннях багатьох українських дослідників, серед яких: І. М. Базарко, С. В. Белай, С. О. Годлевський, О. М. Дубенко, Є. В. Кобко, О. І. Курило, В. М. Левківська, В. А. Ліпкан, Ю. О. Михайлова, Р. С. Троцький, А. А. Тупіков, М. М. Шевченко, Р. Ю. Штеба та ін. Ураховуючи наукові розвідки зазначених та інших учених, можемо сформулювати актуальну наукову думку про основні риси відповідного кола суб'єктів адміністративного права.

Отже, **метою статті** є з'ясування основних ознак суб'єктів, які забезпечують національну безпеку України. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких *завдань*: 1) наукове обґрунтування переліку ознак суб'єктів національної безпеки, відображених у законодавстві та науковій літературі; 2) детальний аналіз ключових ознак з поясненням їхнього змістового наповнення; 3) узагальнення отриманих висновків для подальшого теоретичного та практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Загалом позиція стосовно того, що для суб'єктів забезпечення національної безпеки України характерним є певний перелік базових ознак, ґрунтується на позиції, що ці суб'єкти належать до структури системи суб'єктів забезпечення національної безпеки (суб'єктна підсистема системи забезпечення національної безпеки), їм притаманний загальний адміністративно-правовий статус відповідного типу суб'єктів. Причому слід мати на увазі, що в Законі України «Про національну безпеку України» не міститься вказівки на існування системи суб'єктів забезпечення національної безпеки, а йдеться про сектор безпеки й оборони. Проте відповідний підхід законодавця не ґрунтується на запереченні існування системи суб'єктів забезпечення національної безпеки, а сама ця система (допоки вона не знайде вираження на рівні законодавства) є суто теоретичною конструкцією, що має важливе практичне значення в питанні забезпечення стану національної безпеки.

Так, ураховуючи позиції учених щодо сутності національної безпеки та її забезпечення, а також правового статусу суб'єктів забезпечення національної безпеки України [див., напр.: 1–4], доходимо висновку, що цим суб'єктам притаманні такі ключові риси:

1) суб'єкти забезпечення національної безпеки є суб'єктним елементом системи забезпечення національної безпеки. Забезпечення національної безпеки загалом є цілісною системою, основу якої «становлять органи, сили та засоби забезпечення національної безпеки» [5, с. 58]. Вказане є цілком закономірним, адже, як слушно зазначає Ю. О. Михайлова, «національна безпека потребує системності її забезпечення», причому ключовим елементом цієї системи слід вважати «відповідних суб'єктів, чия

діяльність полягає у виконанні низки правових, організаційних, кадрових, матеріально-технічних, соціально-економічних та інших заходів, спрямованих на своєчасне попередження, виявлення та подолання реальних і потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечення належного рівня захисту життєво важливих інтересів особи та сприятливих умов для розвитку країни загалом» [4, с. 152]. Відповідно, національна безпека не може бути повною мірою гарантована лише завдяки стратегіям і законодавству без наявності «суб'єктного елементу» системи, що функціонує згідно з чинними нормами законодавства й залучає професійні кадри у відповідній кількості та певної якості;

2) суб'єкти забезпечення національної безпеки є частиною системи, структура якої відображена в доктринальних концепціях і в чинному законодавстві. На сьогодні в Україні ці суб'єкти поділяються на дві основні групи: суб'єкти сектору безпеки й оборони; інші державні органи та органи місцевого самоврядування, що гарантують безпеку у взаємодії з органами сектору безпеки й оборони. Крім того, в умовах демократизації системи публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки наразі можна виокремити в якості додаткової також групу суб'єктів громадянського суспільства (індивідуальних і колективних), що забезпечують національну безпеку у взаємодії з відповідними органами публічної служби (зі складу сектору безпеки й оборони), або ж без взаємодії, здійснюючи з дотриманням вимог ст. 19 Основного Закону України забезпечувальні дії в напрямі забезпечення стану національної безпеки;

3) суб'єкти забезпечення національної безпеки охоплені адміністративно-правовим режимом забезпечення національної безпеки. Ці суб'єкти є невід'ємним елементом вказаного режиму, будучи також суб'єктами (всі з них), котрі не лише дотримуються вимог цього режиму, а й суб'єктами, котрі формують цей режим, забезпечуючи його нормативно-правовим чином (ті з них, які володіють нормотворчими повноваженнями або ж долучаються до процесу правового регулювання національної безпеки) чи в інший спосіб;

4) метою діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки є ефективне виконання функції забезпечення національної безпеки шляхом організації управління ризиками й загрозами, що ставить за мету захист і розвиток національних інтересів та життєво важливих цінностей особи й суспільства. Вказане передбачає вчасне виявлення, попередження, локалізацію та нейтралізацію як внутрішніх, так і зовнішніх загроз, а також гарантування ефективності власне системи забезпечення національної безпеки;

5) суб'єкти забезпечення національної безпеки провадять діяльність, яка характеризується особливим змістом (прямо чи опосередковано стосується утвердження, охорони та захисту стану національної безпеки), а також ґрунтується на нормах чинного законодавства. Стосовно змісту діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки, то вона тотожна змісту забезпечення такого типу безпеки, а тому, як зазначає Р. Ю. Штеба, «є основою для розроблення та правового закріплення системи державних органів та громадських організацій, діяльність яких спрямована на реалізацію завдань забезпечення національної безпеки; визначення компетенції державних органів і громадських організацій у сфері безпеки; встановлення порядку й умов застосування відповідних заходів протидії виявленим загрозам, а також урегулювання інших проблем, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки» [6, с. 48]. Причому І. М. Базарко стверджує, що основний зміст забезпечення національної безпеки полягає в підтримці правових та інституційних механізмів, а також ресурсних можливостей держави й суспільства на рівні, що відповідає національним інтересам

України [7, с. 119]. З огляду на те, що зміст діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки відповідає змісту завдань забезпечення національної безпеки, доходимо думки, що в контексті вимог ст. 19 Конституції України ці завдання мають бути закріплені в законодавстві (причому завдання забезпечення національної безпеки, що виконуються громадянами та суб'єктами громадянського суспільства на добровільній основі, можуть впливати з норм моралі, відчуття патріотизму тощо);

6) суб'єкти забезпечення національної безпеки виконують важливу публічну функцію – забезпечення національної безпеки, яка об'єктивується за рахунок реалізації комплексу цільових функцій забезпечення стану національної безпеки. Українська вчена В. М. Левківська зазначає, що «адміністративно-правове забезпечення національної безпеки спрямоване на реалізацію однієї з найважливіших функцій сучасної держави – функції забезпечення національної безпеки» [8, с. 87]. Із зазначеним слід погодитись, роблячи застереження, що функція забезпечення національної безпеки на сьогодні постає як особлива публічна метафункція, яку мають реалізувати всі суб'єкти права, керуючись (на додаток до патріотичних переконань) прагненням до самозбереження, виходячи із засад перспективної юридичної відповідальності (як *responsibility*), а також національної солідарності. Таким чином, можна сформулювати два попередні висновки: перший – твердження про обов'язковість виконання цієї функції фактично всіма суб'єктами права не повинно слугувати аргументом для зняття відповідальності з держави за забезпечення національної безпеки. Лише держава володіє ресурсами, які дозволяють комплексно формувати та захищати належний стан національної безпеки. Другий висновок – реалізуючи вказану публічну метафункцію, суб'єкти забезпечення національної безпеки виконують цільові функції забезпечення відповідного типу безпеки, які узгоджуються з напрямками забезпечення національної безпеки. Ураховуючи позиції вчених щодо змісту та структури актуальних функцій забезпечення національної безпеки [див., напр.: 9; 10], доходимо думки, що для суб'єктів забезпечення національної безпеки типовим є виконання таких базових цільових функцій: правотворча, захисна, охоронна, оборонна, контрольна, координаційна, ідейно-просвітницька;

7) суб'єкти забезпечення національної безпеки виконують діяльність, узгоджену з принципами забезпечення національної безпеки, і таку, що відповідає вимогам чинного законодавства (є підзаконною). Як відомо, «система забезпечення національної безпеки України створюється і розвивається відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері національної безпеки» [5, с. 58], а отже, є підзаконною діяльністю. Це означає, що відповідне коло суб'єктів адміністративного права повинно мати можливість щодо реалізації власних функцій завдяки нормативно-правовому забезпеченню їх діяльності. Так, розглядаючи нормативно-правову основу діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки України, наразі можемо вести мову про такі групи нормативно-правових актів національного рівня (крім, звісно кодифікованих законів України про кримінальну відповідальність, про адміністративну відповідальність та інші кодекси, що містять норми, реалізація яких передбачає забезпечення національної безпеки України): а) положення Основного Закону України; б) норми законів України, що визначають засади національної безпеки, правові режими у сфері забезпечення національної безпеки, правові статуси суб'єктів забезпечення безпеки та механізми їх реалізації; в) норми підзаконних актів, які конкретизують положення законодавчих актів про забезпечення національної безпеки, сприяють їх ефективній реалізації.

Суб'єкти забезпечення національної безпеки підлягають впливу адміністративно-правового режиму забезпечення національної безпеки тією мірою, у якій їх

діяльність має бути підзаконною. Водночас цей режим як важливий елемент правопорядку потребує також того, щоб означені суб'єкти діяли відповідно до права (не підривали правопорядок, сприяли пануванню права). Вказана обставина сприяє тому, щоб весь механізм діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки був гармонійним елементом правопорядку. Це означає, що створення та дія відповідного кола суб'єктів повинні ґрунтуватися на вимогах принципів забезпечення національної безпеки України.

Висновки. Ураховуючи викладене, зазначимо, що адміністративно-правова природа суб'єктів забезпечення національної безпеки є складним питанням, що потребує поглибленого й системного аналізу з урахуванням низки характерних для цих суб'єктів права особливостей. Передусім слід брати до уваги, що ці суб'єкти формують суб'єктну підсистему (суб'єктний елемент) системи забезпечення національної безпеки, постаючи як відносно автономна система з притаманним їм загальним адміністративно-правовим статусом суб'єкта забезпечення національної безпеки. У зв'язку з цим, важливо наголосити на тому, що структура сучасної системи суб'єктів забезпечення національної безпеки, яку поки що можна вважати переважно теоретичною конструкцією, має при цьому цілком реальне практичне значення та ґрунтується на чинному законодавстві.

У цьому контексті варта уваги та обставина, що відповідне коло суб'єктів перебуває під дією адміністративно-правового режиму забезпечення національної безпеки й водночас характеризується спільним для них усіх адміністративно-правовим статусом суб'єкта забезпечення національної безпеки. Відповідно, ці суб'єкти реалізують загальну мету забезпечення національної безпеки, що впливає з їхньої спільної публічної функції в державі. Крім того, слід звернути увагу й на те, що діяльність розглядуваних суб'єктів вирізняється особливим змістом: вона прямо чи опосередковано спрямована на утвердження, охорону та захист стану національної безпеки, а отже, згідно з вимогами ст. 19 Конституції України, має ґрунтуватись на засадах чинного законодавства і принципах права. Таким чином, досліджуване коло суб'єктів виконує специфічну «метафункцію», яка зводиться до забезпечення національної безпеки, що виявляється в здійсненні низки цільових функцій, покликаних підтримувати належний стан безпеки держави. Здійснюючи вказану «метафункцію», суб'єкти забезпечення національної безпеки діють у межах підзаконності, узгоджуючи власні дії, бездіяльність і рішення із загальноправовими, галузевими (адміністративно-правовими) та спеціальними принципами (тобто з основоположними ідеями адміністративно-правового режиму забезпечення національної безпеки).

Список використаних джерел:

1. Белаї С. В., Годлевський С. О., Тупіков А. А. Роль і місце Національної гвардії України у системі забезпечення державної безпеки: урахування зарубіжного досвіду. *Чесць і закон*. 2017. № 2 (61). С. 22–29.
2. Дубенко О. М. Правове врегулювання взаємодії підрозділів Національної поліції та Держприкордонслужби з забезпечення національної безпеки у прикордонному просторі. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 28. С. 194–205.
3. Кобко Є. В. Система суб'єктів публічної адміністрації в механізмі реалізації державної політики забезпечення національної безпеки України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4 (25), Т. 2. С. 84–89.
4. Михайлова Ю. О. Роль та місце Державної прикордонної служби у системі суб'єктів забезпечення національної безпеки України. *Форум права*. 2017. № 4. С. 152–158.

5. Ліпкан В. А. Поняття системи забезпечення національної безпеки України. *Право і безпека*. 2003. № 2. С. 57–60.
6. Штеба Р. Ю. Державна політика у сфері забезпечення національної безпеки України : дис. ... канд. наук з держ. управл. : 25.00.02. Харків, 2022. 237 с.
7. Базарко І. М. Сучасні державно-управлінські підходи до вдосконалення реалізації стратегії національної безпеки України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Т. 30. № 1 (69). С. 118–122.
8. Левківська В. М. Адміністративно-правове забезпечення національної безпеки. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 83–88. doi:10.32782/klj/2022.4.12.
9. Шевченко М. М. Функції та завдання системи забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. 2014. № 3–4. С. 14–24.
10. Троцький Р. С., Курило О. І. Зміст і сутність повноважень та завдань Національної гвардії України при виконанні функцій із забезпечення державної безпеки. *Чесність і Закон*. 2023. № 3 (86). С. 56–60.

Дата надходження статті до редакції: 08.06.2025

Дата затвердження статті до друку: 24.06.2025

Дата публікації статті: 03.10.2025

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 37

Підписано до друку 01.10.2025 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 16,04
Замов. № 1025/772. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.